

4 (81) - 2025

ISSN 1991-0614
eISSN 2788-8762

MARGULAN
UNIVERSITY

ҚАЗАҚСТАН

ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ХАБАРШЫСЫ

ПЕДАГОГИЧЕСКИЙ ВЕСТНИК

КАЗАХСТАНА

PEDAGOGICAL BULLETIN OF

KAZAKHSTAN

ПАВЛОДАР

КеАҚ «Әлкей Марғұлан атындағы Павлодар педагогикалық университетінің»
ғылыми, ақпараттық-талдамалы журналы
Научный информационно-аналитический журнал
НАО «Павлодарский педагогический университет
имени Әлкей Марғұлан»

2004 жылдан шығады
Основан в 2004 году

ҚАЗАҚСТАН ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ХАБАРШЫСЫ

ПЕДАГОГИЧЕСКИЙ ВЕСТНИК КАЗАХСТАНА

PEDAGOGICAL BULLETIN OF KAZAKHSTAN

4(81)'2025

ҚАЗАҚСТАН ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ХАБАРШЫСЫ
бұқаралық ақпарат құралын есепке қою туралы

КУӘЛІК
№9076-Ж

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ МӘДЕНИЕТ, АҚПАРАТ ЖӘНЕ СПОРТ МИНИСТРЛІГІ БЕРГЕН
25.05.2008 ж.

РЕДАКЦИЯЛЫҚ АЛҚА

Бас редактор

Матаев Берік Айтбайұлы – Философия докторы (PhD), қауымдастырылған профессор (Әлкей Марғұлан атындағы Павлодар педагогикалық университеті, Павлодар, Қазақстан)

Жауапты хатшы

Калимова Асемгүл Джамбуловна – Философия докторы (PhD), аға оқытушы (Әлкей Марғұлан атындағы Павлодар педагогикалық университеті, Павлодар, Қазақстан)

Редакциялық алқа мүшелері

Шуджаул Мулк Хан – Философия докторы (PhD), профессор (Каид-и-Азам Исламабад университеті, Исламабад, Пәкістан)

Омер Фарук Сонмез – Философия докторы (PhD), профессор (Газиосманпаша Токат университеті, Токат, Түркия)

Чекалева Надежда Викторовна – Педагогика ғылымдарының докторы, профессор (Омбы мемлекеттік педагогикалық университеті, Омбы, Ресей)

Дончева Юлия – Философия докторы (PhD), профессор (Русе университеті, Русе, Болгария)

Сейітқазы Перизат Байтешқызы – Педагогика ғылымдарының докторы, профессор (Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан)

Шалғынбаева Кадиша Кадыровна – Педагогика ғылымдарының докторы, профессор (Абай атындағы Қазақ ұлттық университет, Алматы, Қазақстан)

Абильдина Салтанат Куатовна – Педагогика ғылымдарының докторы, профессор (Е.А. Букетов атындағы Қарағанды мемлекеттік университеті, Қарағанды, Қазақстан)

Казиев Карас Оржанович – Философия докторы (PhD), қауымдастырылған профессор (Х. Досмұхамедов атындағы Атырау университеті, Атырау, Қазақстан)

Каримова Анара Еркеновна – Тарих ғылымдарының кандидаты, қауымдастырылған профессор (Әлкей Марғұлан атындағы Павлодар педагогикалық университеті, Павлодар, Қазақстан)

Асылбаев Руслан Намысович – Философия докторы (PhD), қауымдастырылған профессор (Әлкей Марғұлан атындағы Павлодар педагогикалық университеті, Павлодар, Қазақстан)

Асаинова Алмагүл Жаяковна – Педагогика ғылымдарының кандидаты, профессор (Әлкей Марғұлан атындағы Павлодар педагогикалық университеті, Павлодар, Қазақстан)

Абыкенова Дария Болатовна – Философия докторы (PhD), қауымдастырылған профессор (Әлкей Марғұлан атындағы Павлодар педагогикалық университеті, Павлодар, Қазақстан)

Дүзелбаева Айтолкын Болатқызы – Философия докторы (PhD), қауымдастырылған профессор (Әлкей Марғұлан атындағы Павлодар педагогикалық университеті, Павлодар, Қазақстан)

Техникалық хатшы: Г.С. Салменова

Жиілігі: жылына 4 нөмір
Мақалалар қазақ, орыс, ағылшын тілдерінде жарияланады.

ISSN 1991-0614
eISSN 2788-8762

© Әлкей Марғұлан атындағы Павлодар педагогикалық университеті

ПЕДАГОГИЧЕСКИЙ ВЕСТНИК КАЗАХСТАНА

Регистрация в средствах массовой информации

СВИДЕТЕЛЬСТВО

№9076-Ж

ПРЕДОСТАВЛЕНО МИНИСТЕРСТВОМ КУЛЬТУРЫ, ИНФОРМАЦИИ И СПОРТА РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН

25.05.2008 г.

РЕДКОЛЛЕГИЯ

Главный редактор

Матаев Берик Айтбаевич – Доктор философии (PhD), ассоциированный профессор (Павлодарский педагогический университет имени Әлкей Марғұлан, Павлодар, Казахстан)

Ответственный секретарь

Калимова Асемгуль Джамбуловна – Доктор философии (PhD), старший преподаватель (Павлодарский педагогический университет имени Әлкей Марғұлан, Павлодар, Казахстан)

Члены редколлегии

Шуджаул Мулк Хан – Доктор философии (PhD), ассоциированный профессор (Исламабадский университет Каид-и-Азам, Исламабад, Пакистан)

Омер Фарук Сонмез – Доктор философии (PhD), профессор (Токатский университет Газиосманпаша, Токат, Турция)

Чекалева Надежда Викторовна – Доктор педагогических наук, профессор (Омский государственные педагогический университет, Омск, Россия)

Дончева Юлия – Доктор философии (PhD), профессор (Русенский университет «Ангел Кънчев», Русе, Болгария)

Сейтказы Перизат Байтешқызы – Доктор педагогических наук, профессор (Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан)

Шалгынбаева Кадиша Кадыровна – Доктор педагогических наук, профессор (Казахский национальный университет имени Абая, Алматы, Казахстан)

Абильдина Салтанат Куатовна – Доктор педагогических наук, профессор (Карагандинский государственный университет им. Е.А. Букетова, Караганды, Казахстан)

Казиев Карас Оржанович – Доктор философии (PhD), ассоциированный профессор (Атырауский университет имени Х. Досмухамедова, Атырау, Казахстан)

Каримова Анара Еркеновна – Кандидат исторических наук, доцент (Павлодарский педагогический университет имени Әлкей Марғұлан, Павлодар, Казахстан)

Асылбаев Руслан Намысович – Доктор философии (PhD), ассоциированный профессор (Павлодарский педагогический университет имени Әлкей Марғұлан, Павлодар, Казахстан)

Асаинова Алмагуль Жаяковна – Кандидат педагогических наук, профессор (Павлодарский педагогический университет имени Әлкей Марғұлан, Павлодар, Казахстан)

Абыкенова Дария Болатовна – Доктор философии (PhD), ассоциированный профессор (Павлодарский педагогический университет имени Әлкей Марғұлан, Павлодар, Казахстан)

Дузелбаева Айтолкын Болатовна – Доктор философии (PhD), ассоциированный профессор (Павлодарский педагогический университет имени Әлкей Марғұлан, Павлодар, Казахстан)

Технический секретарь: Г.С. Салменова

Периодичность: 4 номера в год

Статьи публикуются на казахском, русском и английском языках.

ISSN 1991-0614

eISSN 2788-8762

© Павлодарский педагогический университет имени Әлкей Марғұлані

PEDAGOGICAL BULLETIN OF KAZAKHSTAN
on registration of mass media
CERTIFICATE
№9076-Ж

PROVIDED BY THE MINISTRY OF CULTURE, INFORMATION AND SPORTS OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN
25.05.2008.

EDITORIAL BOARD

Editor-in-Chief

Matayev Berik Aitbayevich – Philosophiae doctor (PhD), Associate Professor (Pavlodar Pedagogical University named Alkey Margulan, Pavlodar, Kazakhstan)

Executive Secretary

Kalimova Assemgul Djambulovna – Philosophiae doctor (PhD), Senior lector (Pavlodar Pedagogical University named Alkey Margulan, Pavlodar, Kazakhstan)

Members of the Editorial Board

Shujaul Mulik Khan – Philosophiae doctor (PhD), Associate Professor (Quaid-i-Azam University, Islamabad, Pakistan)

Omer Faruk Sonmez – Philosophiae doctor (PhD), Professor (Tokat Gaziosmanpaşa University, Tokat, Turkey)

Chekaleva Nadezhda Viktorovna – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor (Omsk State Pedagogical University, Omsk, Russian)

Doncheva Juliya – Philosophiae doctor (PhD), Professor («Angel Kanchev» university of Ruse, Ruse, Bulgaria)

Seitkazy Perizat Baiteshovna – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor (L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan)

Shalgynbayeva Kadisha Kadyrovna – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor (Kazakh National University named Abai, Almaty, Kazakhstan)

Abildina Saltanat Kuatovna – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor (E.A. Buketov Karaganda State University, Karaganda, Kazakhstan)

Kaziev Karas Orzhanovich – Philosophiae doctor (PhD), Associate Professor (Atyrau University named after H. Dosmukhamedov)

Karimova Anara Yerkenovna – Candidate of Historical Sciences, Associate Professor (Pavlodar Pedagogical University named Alkey Margulan, Pavlodar, Kazakhstan)

Assylbayev Ruslan Namysovich – Philosophiae doctor (PhD), Associate Professor (Pavlodar Pedagogical University named Alkey Margulan, Pavlodar, Kazakhstan)

Assainova Almagul Zhayakovna – Candidate of Pedagogical Sciences, Professor (Pavlodar Pedagogical University named Alkey Margulan, Pavlodar, Kazakhstan)

Abykenova Dariya Bolatovna – Philosophiae doctor (PhD), Associate Professor (Pavlodar Pedagogical University named Alkey Margulan, Pavlodar, Kazakhstan)

Duzelbayeva Aitolkyn Bolatovna – Philosophiae doctor (PhD), Associate Professor (Pavlodar Pedagogical University named Alkey Margulan, Pavlodar, Kazakhstan)

Technical secretary: G.S. Salmenova

Frequency: 4 issues per year
Articles are published in Kazakh, Russian and English.

ISSN 1991-0614
eISSN 2788-8762

© Pavlodar Pedagogical University named after Alkey Margulani

М.А. Кененбаева, А.Ж. Мұқарам

Бастауыш мектеп оқушыларының математика сабағында ойлау
қабілетін дамыту 6

М.К. Сирлибаев, З.К. Кульшарипова, Ж.Д. Капашева

Болашақ дене шынықтыру мұғалімдерінің гендер саласындағы
негізгі құзыреттіліктері 26

M. Shobri, I.A. Aminul, D. Mardiana

Deep learning based islamic religious education: opportunities,
challenges, pedagogical implications in digital age..... 45

M.B. Urazova, A.B. Rakhimzhanova, Z.N. Mussinova

Factors contributing to the development of aggressive behavior
in adolescents from broken families 60

Y. Gelisli, M.S. Mizambayeva, A.Zh. Aplashova

The role of digital technologies in forming students' motivation
to learn and cognitive independence..... 77

Авторларға арналған ереже

Правила для авторов 95

М.А. Кененбаева, А.Ж. Мұқарам*

*Әлкей Марғұлан атындағы Павлодар педагогикалық университеті,
Павлодар, Қазақстан
mukaramova.aizhan@mail.ru*

БАСТАУЫШ МЕКТЕП ОҚУШЫЛАРЫНЫҢ МАТЕМАТИКА САБАҒЫНДА ОЙЛАУ ҚАБІЛЕТІН ДАМУ

Аннотация. Бұл мақалада бастауыш мектеп математикасында оқытылатын геометрия элементтерін меңгеру барысында оқушының ойлау қабілетін дамыту, геометрия элементтерін тиімді оқыту жолдары, геометрия элементтерінің оқушы өмірінде қандай роль атқаратыны және де тигізер әсері қарастырылған.

Зерттеудің негізгі мақсаты – бастауыш мектепте геометрия элементтерін нәтижелі оқыту әдістерін айқындау және олардың тиімділігін ғылыми тұрғыда зерделеу. Бұл мақсатқа жету барысында бастауыш сынып оқушыларына геометриялық ұғымдар мен дағдыларды қалыптастыруда қолданылатын педагогикалық тәсілдер сараланып, олардың тиімділігіне талдау жасалды. Сонымен қатар зерттеу шеңберінде геометрияны оқыту әдістемесін жетілдіруге бағытталған заманауи әдіс-тәсілдер, цифрлық құралдар және білім беру стратегиялары қарастырылып, кеңістіктік ойлауды дамытуға мүмкіндік беретін педагогикалық амалдардың қолданылу жолдары айқындалды.

Қазіргі заман талаптарына сәйкес бастауыш мектепте геометрия элементтерін оқыту математикалық білімнің маңызды құрамдас бөлігіне айналып отыр. Геометриялық түсініктер мен негізгі ұғымдар оқушылардың логикалық ойлауын жетілдіріп, кеңістікті елестету қабілетін қалыптастыруға ықпал етеді. Осы зерттеу бастауыш мектеп математикасын оқытуда геометрия элементтерін тиімді меңгертудің әдістемелік негіздерін талдауға бағытталған. Онда геометриялық білімді бастауыш сынып оқушыларына енгізудің дидактикалық принциптері мен оқыту үдерісін жетілдіруге арналған ұсыныстар берілген. Зерттеу нәтижелері оқушылардың математикалық сауаттылығын арттырып, геометриялық ойлауын дамытуға септігін тигізетін әдістер мен стратегияларды ұсынуды көздейді.

Жүргізілген зерттеу барысында бастауыш сынып оқушыларының геометриялық түсініктері арқылы олардың ойлау қабілетін дамытудың тиімді жолдары анықталды. Сонымен қатар геометрия элементтерін оқытуда оқу материалының өмірлік жағдаяттармен байланыстырылуының маңызы айқындалды. Оқушылардың геометриялық білімді меңгеруі мұғалімнің сабақ жүргізу тәсіліне, қолданылатын әдістердің алуан түрлілігіне, білім мазмұнын түсіндіру және кіріктіру ерекшеліктеріне тікелей байланысты екендігі байқалды.

***Кілтті сөздер:** ойлау қабілеті, дамыту, бастауыш мектеп математикасы, геометрия элементтері, оқыту процесі, әдіс-тәсіл.*

Кіріспе

XXI-ғасырдағы алпауыт мәселелердің бірі деп оқушылардың оқу процесінде геометрия саласын нақты, дұрыс түсінбеуі. Бұның бірден бір себебі – игерілетін материалдың күрделілігі. Білімнің, түсініктің негізі бастауышта қаланатындықтан, игерілетін білім, білік, дағды сол уақытта алынбаса, жоғары сыныптарда оқушыларға берілетін ақпаратты қабылдау да, түсіну де қиынға соғары анық. Онымен қоса, оқытушылардың оқушыларды оқытуда педагогикалық-психологиялық тұрғыдан қабілеттерін ескермеуі, сабақтарын бір сарында өткізуі, оқушыларды сабаққа белсенді қатыстырып тарта алмауында болса керек. Қазіргі таңда білім алушыларды әлде бір іс-әрекетке, не болмаса оқу барысына тарту қиындық тудыруда. Бұл дегеніміз – оқушылардың ойлауы, зейіні, қабылдауы және тағы сондай сияқты танымдық қабілеттерінің ересектерге қарағанда ерекшеленетіндігінің айқын дәлелі болып тұр. Айта кетер болсақ, қазіргі таңда өскелен ұрпақ жаңа көзқарас, жаңа түсінік және жаңа заман жастары. Білім алушылар үшін әр тақырыпты, әр тапсырманы өзгеше түрде, жаңа форматта ұсыну керек. Заманымыздың араға уақыт сала қарқынды дамуына байланысты қазіргі таңда қай салада болмасын жаңа оқу формаларын, құралдарын қолдану сұранысы жоғарылау үстінде. Әсіресе мұғалім мамандығы үшін бұл аса қажетті, өзекті жаңалықтардың бірі. Қай уақытта болмасын заманмен қоса мұғалім де дамып отыруы қажет. Қазіргі өскелен ұрпақтың бойына қажетті құндылықтарды дарыта отырып, жас ұрпақты жарқын болашаққа жетелеу ол әлбетте біздің міндетіміз [1].

Математиканы оқыту әдістемесінің дамуына елеулі үлес қосқан отандық және шетелдік ғалымдардың еңбектері бастауыш сыныптағы математикалық білімнің мазмұнын қалыптастыруда маңызды орын алады. Әсіресе бастауыш мектеп оқушыларына арналған «Математика» оқулығын әзірлеген А.Б. Ақпаева, М. Мынжасарова, Л. Лебедева, Т. Лихобабенко сынды әдіскер-ғалымдардың еңбектері білім беру үдерісін жетілдіруде ерекше атап өтіледі. Зерттеу жұмысының теориялық-әдіснамалық негізін қалауда М.А. Бантова, Г.В. Белтюкова, А.В. Белошистая, Н.Б. Истомина, Ш. Құрманалина, Н.С. Пододова, А.М. Пышкало, Л.П. Стойлова, С.Е. Царева, И.В. Шадрин және басқа да ғалымдардың еңбектері маңызды рөл атқарады. Бұл зерттеулер бастауыш мектепте математиканы, оның ішінде геометрия элементтерін оқытудың теориялық негіздері мен практикалық әдістерін дамытуға бағытталған. Қоғам өзгерген сайын білім беру жүйесінде де жаңа талаптар пайда болуда. Оқушылардың дайындығы, мектептердің материалдық-техникалық базасы және жалпы білім беру парадигмасы да уақыт

өте жаңарып, жаңа мазмұнмен толығуда. Осындай жағдайларда бұрын өзекті болған әдіскер-ғалымдардың еңбектеріне қайта оралып, оларды қазіргі білім беру стандарттарына сәйкестендіре отырып қолдану қажеттілігі туындайды. Геометрия элементтерін оқытуға арналған ғылыми-әдістемелік зерттеулерді талдай отырып, қазіргі заман талаптарына жауап беретін жаңартылған әдістер мен тәсілдерді енгізу өзекті міндеттердің бірі болып отыр. Осыған сәйкес біз геометрияны оқыту жөніндегі бұрынғы әдістемелік тұжырымдамаларды саралап, оларды бүгінгі білім беру жүйесіне бейімдеу жолдарын қарастыруды мақсат еттік [2].

Осы мәселені кешенді түрде қарастыру мақсатында зерттеу жұмысының негізгі мақсаты ретінде бастауыш мектеп математика курсына геометрия элементтерін оқытудың тиімділігін анықтау және талдау міндеті қойылды.

Бастауыш білім берудің мемлекеттік жалпыға міндетті стандарты білім алушылардың жан-жақты дамуына жағдай жасауды, олардың қоғамда өз орнын табуға қабілетті тұлға ретінде қалыптасуына мүмкіндік беруді көздейді. Бастауыш мектептегі кез келген оқу пәні оқушылардың танымдық белсенділігін арттыруда, түрлі мәселелерді шешуде алған білімдерін өмірлік жағдаяттарда қолдану дағдыларын қалыптастыруда, сондай-ақ ақпараттық қоғам талаптарына бейімделуінде маңызды орын алады. Осы тұрғыдан алғанда, «Математика» пәні бастауыш сынып оқушыларының қоршаған ортадағы нысандар мен құбылыстарды сипаттауға қажетті бастапқы математикалық түсініктерін қалыптастырады; есеп шығарудың жалпы тәсілдерін меңгеруге, ауызша және жазбаша есептеу дағдыларын дамытуға ықпал етеді. Сонымен қатар өлшеу және есептеу әрекеттері негізінде логикалық ой қорыту, дәлелдеу, салыстыру сияқты интеллектуалдық қабілеттерді жетілдіруге бағытталған. Бұл тұжырымдарға сүйене отырып, қазіргі ақпараттық қоғам жағдайында математика пәні бастауыш сынып оқушыларының тұлғалық қалыптасуы мен танымдық дамуына айтарлықтай әсер ететін жетекші пәндердің бірі болып саналатынын айтуға болады [3].

Материалдар мен әдістер

«Математика» пәнінің негізгі мақсаты – білім алушылардың математикалық таным негіздерін меңгеруіне жағдай жасау және осы бағытта қажетті дағдыларды қалыптастыру болып табылады. Бұл пән оқушылардың қоршаған ортаны тану, түсіну және оның түрлі ерекшеліктерін бейнелеу қабілетін дамытуға бағытталған. Сонымен бірге математикалық білім оқушылардың танымдық мүмкіндіктерін кеңейтіп, логикалық ойлауын арттыруға, сондай-ақ математика ғылымына деген қызығушылығын тереңдетуге септігін тигізеді [4].

Бастауыш білім беру деңгейінде математикалық дайындықтың негізгі мақсатына сәйкес бұл пән бірқатар маңызды міндеттерді іске асыруды көздейді. Атап айтқанда:

1. Математикалық ұғымдар мен терминдердің мәнін саналы түрде түсіну арқылы оқушылардың логикалық ойлауын, кеңістіктік елестету қабілетін және оларды оқу-танымдық әрекетте қолдану біліктілігін дамыту;

2. Оқу және тәжірибелік мәселелерді шешуде, арифметикалық алгоритмдерді пайдалануда, геометриялық салулар мен математикалық зерттеулер жүргізуде жеке қабілеттерін дамыту;

3. Сыни тұрғыдан ойлау мен шығармашылық қабілеттерін дамыту;

4. Математикалық білім, білік және дағдыларын басқа да пәндерді меңгеру барысында, онымен қоса күнделікті өмірде қалай пайдалану қажеттігін түсіну;

5. Білім алушылардың тұлғалық қасиеттерін дамыту: білуге құштарлықты, ізденушілікті, мақсатқа ұмтылушылықты, табандылық пен жауапкершілікті, еңбекқорлық пен өзіндік сенімділікті қалыптастыру;

6. Түсіну, түсіндіру, талдау, синтездеу, жүйелеу, қолдану және сипаттау сияқты когнитивтік дағдыларды жетілдіру;

7. Коммуникативтік және әлеуметтік дағдыларды дамыту: топта бірлесіп жұмыс істей алу, өз көзқарасын сауатты жеткізу, өзгелердің пікірін құрметтеу, көшбасшылық қабілеттерін таныта білу, сондай-ақ оқу нәтижелерін ауызша және жазбаша түрде дұрыс ұсына алу;

8. Ақпаратты іздеу және іріктей білу, уақытты тиімді жоспарлау, өзін-өзі реттеу дағдыларын қалыптастыру.

«Математика» пәнінің базалық мазмұны төмендегі бағыттарды қамтиды:

1) сандар мен шамалар;

2) алгебра элементтері;

3) геометрия элементтері;

4) жиындар және логика элементтері;

5) математикалық модельдеу.

Осы негізгі мазмұнға сүйене отырып, зерттеу нысаны болып табылатын «геометрия элементтеріне» толығырақ тоқталуды жөн көрдік.

«Геометрия» термині қазақ тілінің түсіндірме сөздігінде келесідей анықтамаға ие: бұл – кеңістіктегі пішіндер мен олардың өлшемдік қасиеттерін зерттейтін математика саласы [5, б. 151].

Бастауыш мектептегі математика курсына геометрия элементтерін оқытудың негізгі мақсаты – оқушыларға геометриялық пішіндер туралы түсінік беру, оларды танып-білуге, сыза және салуға дағдыландыру, сондай-ақ қарапайым модельдер құрастыруға үйрету. Сонымен қатар геометрияға қатысты алғашқы түсініктерді қалыптастыру – оқушыларды жоғары сыныптардағы жүйелі геометриялық білімге дайындаудың негізі болып табылады.

Бұл үдеріс барысында бастауыш сынып оқушылары келесі дағдылар мен қабілеттерді меңгереді:

- күнделікті өмірде және оқу процесінде алған білімдерін тиімді қолдана алады;

- геометриялық пішіндер тек оқу мазмұны ретінде ғана емес, сонымен қатар көрнекі және тәжірибелік құрал ретінде пайдаланылады;

- өлшем бірліктерін, арифметикалық амалдарды және мәтіндік есептерді түсіндіру мен шешу барысында геометриялық материалдар оқушыларға көмекші құрал қызметін атқарады;

- геометрия арқылы оқушылар математиканың нақты өмірмен байланысын түсінуге мүмкіндік алады;

- сондай-ақ оқушылардың практикалық дағдылары мен логикалық ойлау қабілеттері дамиды.

Осылайша бастауыш сыныпта геометрия элементтерін оқыту – оқушының танымдық және шығармашылық қабілеттерін қалыптастырудың, әрі математикалық сауаттылығын арттырудың маңызды бөлігі болып табылады.

Бастауыш сыныптағы геометрия элементтерін оқыту көптеген математикалық тақырыптармен өзара тығыз байланысты. Атап айтқанда, теріс емес бүтін сандарды нумерациялау, оларға арифметикалық амалдар қолдану, сондай-ақ мәтіндік есептерді шешу секілді бөлімдерді меңгертуде геометриялық материалдар маңызды рөл атқарады [6].

Геометрия – математиканың іргелі салаларының бірі саналады. Бұл ұғымның бірқатар анықтамалары бар. Егер біз геометрияға қатысты ең алғашқы түсініктерге тоқталсақ, оның түп-тамыры ежелгі Грекия дәуіріне барып тіреледі. Бүгінгі таңда геометрия жалпы математиканың жеке бір тармағы ретінде қарастырылады.

Қазіргі мектеп бағдарламаларында математика пәнін оқыту барысында геометрияға, көптеген зерттеушілердің пікірінше, жеткілікті деңгейде көңіл бөлінбейді. Себебі бастауыш буында негізгі басымдық арифметикаға, ал орта буында алгебраға беріледі.

Геометрияны математикада кеңістік пен пішіндерге қатысты заңдылықтарды зерттейтін сала ретінде сипаттауға болады. Сонымен қатар кейбір көзқарастарда геометрия математиканың құрылымдық негізі ретінде қарастырылады [7].

Жалпы алғанда, бастауыш мектептегі математика сабақтарының басым бөлігін арифметикалық мазмұн құрайды. Ал геометриялық материалдар осы мазмұнның құрамдас бөлігі ретінде оқыту бағдарламасына енгізіледі.

Оқушыларды әртүрлі геометриялық пішіндермен таныстыру әдістемесі тақырыптың мазмұнына қарай нақты мақсаттармен тығыз байланысты. Бұл бағыттағы негізгі міндеттерге мыналар жатады:

1. Нүкте, кесінді, сәуле, бұрыш, тіктөртбұрыш, шаршы және басқа да геометриялық пішіндер туралы нақты және дұрыс түсінік қалыптастыру;

2. Геометриялық пішіндерді сызу құралдарының көмегімен және оларсыз сыза алу дағдыларын меңгерту;

3. Оқушылардың кеңістіктік ойлау және елестету қабілеттерін дамыту [8].

Бастауыш сыныпта ұсынылатын геометриялық материалдар оқушының логикалық дамуын қамтамасыз ететін, әрі келесі білім деңгейлерінде (негізгі және орта буында) геометриялық ұғымдар мен қатынастарды бірізді меңгеруіне жол ашатын жүйелі білім көзі болуы тиіс. Яғни, дәл осы кезеңде оқушылардың геометрияға қатысты базалық түсініктері мен бастапқы білім негізі қаланады.

Бастауыш сыныптарда геометрия жеке пәндік бағыт ретінде қарастырылмайды, көбіне ол арифметикалық және алгебралық мазмұнмен бірлесе отырып ұсынылады. Бұл пәнішілік интеграция геометриялық ұғымдарды меңгертуде тиімді әдіс болып табылады.

Бастауыш мектеп бағдарламасында геометрияға қатысты келесі бағыттағы ұғымдар қамтылады: кеңістік туралы бастапқы түсініктер; пішіндер мен олардың қасиеттерін тану; негізгі геометриялық фигураларды ажырата білу; геометриялық шамаларды өлшеудің алғашқы амалдары; пішіндерді сызу дағдылары және түрлі геометриялық элементтермен таныстыру.

1-сыныпта геометриялық материалдардың көлемі алдыңғы бағдарламалармен салыстырғанда кеңейтіліп берілген. Бұл – пәнаралық байланысты жүзеге асыру қажеттілігімен түсіндіріледі. Себебі геометриялық мазмұн көрнекі құрал ретінде басқа пәндерде де кеңінен қолданылады. Сонымен қатар дамытушы тапсырмалар мен жаттығуларды орындау барысында бұл білім тірек ретінде қызмет атқарады.

Бастауыш деңгейде геометриялық пішіндермен жұмыс негізінен оларды бөліктерге бөлу және сол бөліктерді қайта құрастыру арқылы жүзеге асады. Мұндай тапсырмалар баланың логикалық, кеңістіктік және шығармашылық ойлауын дамытады.

Академик А.Е. Әбілқасымова жаңартылған білім беру мазмұнына сәйкес математика пәнінің оқулықтарын дайындаудағы құрылымдық-әдістемелік ерекшеліктерді, оқушының өзіндік оқу белсенділігін арттыратын әдістерді қолдану қажеттілігін және оқулық мазмұнына қойылатын қазіргі талаптарды ғылыми тұрғыда негіздеп көрсетті [9].

Академиктің пікірінше, оқулық құрылымы білім алушының пәнге деген қызығушылығын оятып, логикалық ойлауын дамытуға, сауатты сөйлеу қабілетін қалыптастыруға, ойын анық әрі нақты жеткізуге септігін тигізуі тиіс. Сонымен қатар оқулық тек дайын ақпаратты жаттап алуға емес, оны терең түсініп, меңгеруге бағытталуы қажет.

Қазіргі оқулықтар оқу процесінде көрнекі құралдарды пайдалана отырып, оқушының оқу материалына белсенді араласуын қамтамасыз етуі керек. Бұл оқу әрекетін жүйелі ұйымдастыру арқылы жүзеге асады. Осындай тәсілдер жаңа ақпаратты өз бетінше ізденіп табуға, тапсырмаларды талдап, қорытынды шығара білу дағдыларын дамытуға жағдай жасайды.

Сондықтан да оқулықтағы әрбір тапсырма оқушының білім, білік және дағды деңгейін арттыруға арналуы тиіс [10].

Оқушылардың пәнге деген көзқарасы жеке басының және пәннің ерекшеліктерімен қатар оқыту әдістемесімен, әдіс-тәсілдерімен анықталады. Осындай ерекшеліктерін ескере отырып, олардың пәнге деген қызығушылығын тудырту мақсатында сабақты ұйымдастырып өткізудің маңызы зор. Күнделікті сабақтағы бірізділік оқушылардың сабаққа деген қызығушылығын жоғалтады. Сондықтан сабақты мүмкіндігіне қарай түрлендіріп өткізсе, сабақтың мазмұны ашыла түседі [11].

Білім беру үдерісін нәтижелі ұйымдастыруда мұғалім жетекші рөл атқарады. Осыған сай сапалы білім беру үшін педагог үнемі өз білім деңгейін жетілдіріп отыруы тиіс. Мұғалімнің кәсіби дамуы – оқу-тәрбие жұмысының тиімділігіне тікелей ықпал етеді. Сабақ барысында заманауи оқыту әдістерін орынды қолдану оқушылардың білімді саналы түрде меңгеруіне ықпал етіп, сабақтың сапасы мен тиімділігін арттырады [12].

Цифрлық технологиялардың дамуымен қатар, геометрия элементтерін оқытуда түрлі ақпараттық құралдарды пайдалану мүмкіндігі артты. Геометриялық пішіндерді визуалды көрсету, олардың қасиеттерін нақты мысалдармен сипаттау, геометриялық есептерді шешу, сызбаларды үшөлшемді (3D) форматта бейнелеу сияқты әдістер мультимедиялық ресурстар арқылы жүзеге асырылады. Сонымен қатар, интернет желісіндегі тегін қолжетімді қолданбалы бағдарламалар оқушыларға кез келген фигураларды салып, олардың параметрлерін өзгертуге, пішіннің өлшемін және түсін нақтылауға мүмкіндік береді [13].

Мектептегі геометрияны өмірмен, теориямен және тәжірибемен ұштастыра оқытудың негізгі қағидаларына келесілер жатады:

- теориялық ұғымдарды түсіндіру барысында айналадағы заттардан геометриялық пішіндерді табу және оларды қолдану жолдарын көрсету;
- геометрия мен нақты өмірдегі құбылыстар арасындағы ғылыми байланыстарды ашу;
- геометриялық ұғымдарды күнделікті тіршіліктен алынған нақты мысалдармен көрсетіп, сол арқылы математикалық модель құру;
- геометриялық әдістердің түрлі кәсіби салаларда қолдану мүмкіндіктерін көрсету және практикалық есептерді шешуге икемдеу;

- оқу материалы арқылы геометрияның қоршаған ортаны танудағы рөлін түсіндіру;

- оқыту мазмұнын өмірмен байланыстыра отырып, оны әдістемелік тұрғыдан сауатты таңдаудың маңыздылығын ескеру;

- шынайы объектілер мен олардың геометриялық моделінің өлшемдері арасындағы қатынасты орната білуге үйрету;

- геометрия мен басқа пәндердің байланысы арқылы оқушылардың функционалдық сауаттылығын және ұлттық дүниетанымын дамытуға бағытталған қолданбалы мазмұндағы тапсырмаларды енгізу [14].

Зерттеу жұмысының өткізу барысын кезеңдерге бөліп, алдыға қойған мақсатпен, оның маңыздылығын жүзеге асыруға бағыттадық.

Бірінші кезең. Зерттеудің мақсатын нақтылау және бастауыш мектеп математика курсына қарастырылатын геометрия элементтері бойынша ақпараттарды жинақтау жүзеге асырылады. Бұл кезеңде сабақ барысында және сабақтан тыс өткізілетін қосымша жұмыстар кезінде оқушылардың геометриялық ұғымдар туралы алғашқы түсініктері анықталып, олардың тақырып бойынша білім деңгейі айқындалады. Сонымен қатар оқушылармен пікір алмасу арқылы геометрия элементтерін меңгеру ерекшеліктері зерделенеді.

Екінші кезең. Алдағы атқарылатын жұмыстың нақты жоспары жасалады. Сабақ үстінде және қосымша сабақтарда геометрия элементтері негізінде оқушылардың ойлау қабілетін дамытуға бағытталған тапсырмалар, дидактикалық ойындар мен түрлі жарыстарды ұйымдастыру көзделеді. Бұл мақсатта белгілі әдіскер-ғалымдардың еңбектеріндегі әдістемелік ұсыныстарды оқу процесіне бейімдеп қолдану қарастырылады.

Үшінші кезең. Осы кезеңде алдыңғы кезеңдерде әзірленген идеялар мен іс-шаралар жоспары тәжірибеде жүзеге асырылады, яғни жоспарланған әдістер, тапсырмалар және ұйымдастыру түрлері оқу үдерісінде апробациядан өткізіледі.

Төртінші кезең – қорытындылаушы кезең. Бұл кезеңде зерттеу жұмысының нәтижелері жинақталып, зерделенеді. Сондай-ақ оқушылардан жүргізілген арнайы тәжірибе жұмысының нәтижелері жинақталып, сондай-ақ диагностикалық жұмыстар өткізе отырып, жүргізілген әдістемелік жұмыстарға зерттеу жұмыстары жасалды.

Математика пәні бойынша бастауыш сынып оқушыларында геометрия элементтерін қалыптастыру жолдары:

Анықтаушы кезеңнің талаптарына сәйкес оқушылардың бастапқы білім деңгейін бағалау мақсатында арнайы әзірленген бірқатар диагностикалық тапсырмалар жүйесі орындалды.

Қорытынды кезең. Оқушылардан қорытынды тапсырмалар мен нәтижелер алу кезеңінде олардың білім деңгейіндегі өзгерістерді анықтау мақсатында нәтижелер есептеліп, диагностикалық жұмыстар жүргізілді. Бұл кезең зерттеу барысында қолданылған әдістердің тиімділігін бағалауға мүмкіндік берді.

Аталған зерттеу жұмыстарын жүзеге асыру үшін біз «Бастауыш мектеп оқушыларының математика сабағында ойлау қабілетін дамыту» тақырыбы аясында жүйелі түрде тәжірибелік зерттеу жүргіздік. Зерттеу жұмысы Павлодар қаласының «№17 жалпы орта білім беру саралап оқытатын бейіндік мектебінде» жүргізілді. Зерттеу 4 «А» және 4 «Б» сынып оқушылары арасында жүргізілді.

Бақылау сыныбы мен тәжірибелік сыныптар үшін тәжірибелік арнайы кодтар белгіленді (1 кесте).

1-кесте – Эксперименттік жұмысқа қатысқан сыныптардың тәжірибелік кодтары

Сыныптар	Тәжірибелік код
Бақылау сыныбы	
4 «Б» сыныбы	Бақ.с.
Тәжірибелік сынып	
4 «А» сыныбы	Тәж.с.

Көзделген зерттеу мақсатына жету үшін зерттеу жұмысын үш кезеңге бөліп көрсеттік. Олар:

- Анықтаушы кезеңі;
- Қалыптастырушы немесе практикалық кезең;
- Бақылау немесе қорытынды кезеңі;

Анықтау кезеңі. Бастауыш сынып оқушыларының «геометрия элементтері» тақырыбы аясында бастапқы білімдері мен түсініктерін дамыту барысында тәжірибе жүргізбес бұрын, 4 «А», «Б» сынып оқушыларының бастапқы деңгейлерін анықтадық. Бақылау сыныбы мен тәжірибелік сыныпта жүргізілген анықтаушы эксперимент негізінде біз келесі деректерге ие болдық. Сынып оқушыларының геометрия элементтері бойынша ойлау қабілетінің деңгейін анықтауда арнайы тапсырмалар жүргізілді.

1-тапсырма: «Пішіндерді жасап көр» тапсырмасы

5 таяқшадан 2 бірдей үшбұрыш жаса;

7 таяқшадан 2 бірдей шаршы жаса;

5 таяқшадан шаршы және 2 бірдей үшбұрыш жаса;

Бағалау критерийі:

2 ұпай – 3 нұсқаудың барлығын орындай алды;

1 ұпай – 2 нұсқауды дұрыс орындай алды;

0 ұпай – тапсырманы мүлдем орындай алмады.

2-тапсырма: «Шаршы таяқшалары» тапсырмасы

Ұсынылған 4 шаршыдан құрастырылған фигурадан қалай 2 таяқшаны алып тастау арқылы 2 бірдей емес шаршы шығара аламыз?

Бағалау критерийі:

2 ұпай – тапсырманы орындай алды;

0 ұпай – тапсырманы орындай алмады.

3-тапсырма: «Дұрыс пішінді анықта» тапсырмасы

Берілген тапсырмада шеңбер мен шаршы жартылай түйісе орналасады. Сурет арқылы берілген сұрақтар бойынша тапсырманы орындау қажет.

Суретке мұқият қара және тапсырманы орында.

1. Көк түсті қарындашты пайдаланып фигураға бір нүктені белгіле. Салынған нүкте шеңбердің ішінде орналасуы керек, бірақ шаршының ішіне түспеуі тиіс.

2. Қызыл қарындашпен фигураға нүктені белгіле. Нүкте шаршының ішіне, бірақ шеңберде емес.

3. Жасыл түсті қарындашты алып нүкте сал. Нүктені шеңбердің де, шаршының да ішінде болатындай етіп бір нүктені белгіле.

4. Сары қарындашты алып шеңберге де, шаршыға да тиесілі емес нүктені сал.

Бағалау критерийі:

2 ұпай – 3-4 нұсқаудың барлығын орындай алды;

1 ұпай – 1-2 нұсқауды дұрыс орындай алды;

0 ұпай – тапсырманы мүлдем орындай алмады.

4-тапсырма: «Фигураны тап» тапсырмасы

Бірнеше қатар бойында орналасқан өзара қайталанатын фигуралар көрсетілген кесте ұсынылады. Ұсынылған фигуралар кестесінде нұсқау бойынша белгілі фигураны табу қажет.

1. Фигура сопақшаның астында орналасқан және оның оң жағында шеңбер бар фигураның ішіне 1 санын жаз.

2. Шаршының үстінде, сонымен қатар шеңбер мен сопақшаның арасында орналасқан фигураның ішіне 2 санын жаз.

Бағалау критерийі:

2 ұпай – тапсырманы орындай алды;

1 ұпай – тапсырманы жартылай орындай алды;

0 ұпай – тапсырманы мүлдем орындай алмады.

Нәтиже және талқылау

Оқушылардан алынған тапсырмалар жинағының нәтижелері 2–3 кестелерде көрсетілген, ал сыныптардың көрсеткіштері 1–2 суреттерде бейнеленген.

2-кесте – Бақылау сыныбының тапсырмалар бойынша нәтижелері

	1-тапсырма			2-тапсырма		3-тапсырма			4-тапсырма		
Ұпай сандары	0	1	2	0	2	0	1	2	0	1	2
Сандық көрсеткіш	4	10	6	8	12	0	5	15	0	5	15
Пайыздық көрсеткіш	20%	50%	30%	40%	60%	0%	25%	75%	0%	25%	75%

3-кесте – Тәжірибелік сыныптың тапсырмалар бойынша нәтижелері

	1-тапсырма			2-тапсырма		3-тапсырма			4-тапсырма		
Ұпай сандары	0	1	2	0	2	0	1	2	0	1	2
Сандық көрсеткіш	4	9	7	8	12	0	5	15	0	4	16
Пайыздық көрсеткіш	20%	45%	35%	40%	60%	0%	25%	75%	0%	20%	80%

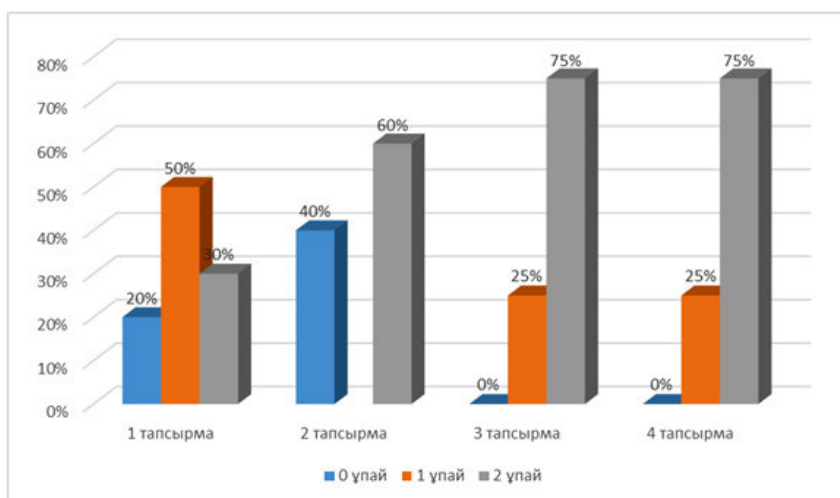
Жүргізілген алғашқы диагностикалық нәтижелерге сүйене отырып, келесі қалыптастыру кезеңінде жүзеге асырылатын жұмыстың нақты жоспары құрылды. Жүргізілетін жұмысымыздың әр тапсырмасы мен кезеңі бастауыш сынып оқушыларының геометрия элементтері жайлы түсініктерін кеңейтуге, дамытуға бағытталды.

Практикалық кезең. Математика сабақтарында бастауыш сынып оқушыларының геометрия элементтері бойынша түсініктерін тереңдету және қабілеттерін дамыту мақсатында әртүрлі педагогикалық жұмыстар жүргізілді. Төменде олардың кейбір үлгілік түрлері ұсынылған.

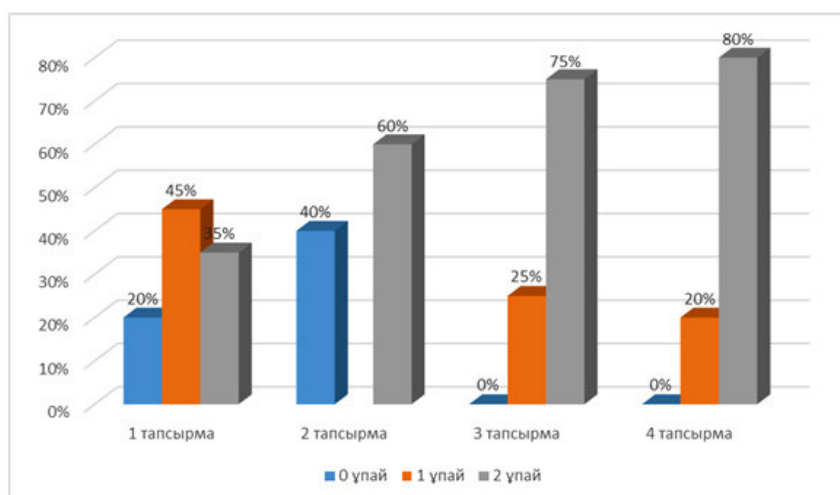
Заманауи платформалар желісінде жас ерекшеліктерін ескере ұйымдас-тырылған тапсырмалар берілді. Нақтылай кестек:

1) Геометриялық фигуралардың атауын суретпен сәйкестендіру. Бұл тапсыр-маны орындау барысында балаларда геометриялық фигураларды есте сақтау мен нақты түсіну қалыптасады.

2) Геометриялық фигуралардан жасалған суреттен (мысалы, қоянның суреті) фигураларды тауып, ұсынылған нұсқалар ішінен дұрыс жауабын белгілеу.

1-сурет – Бақылау сыныбының тапсырмалар бойынша нәтиже көрсеткіші

2-сурет – Тәжірибелік сыныптың тапсырмалар бойынша нәтиже көрсеткіші

3) Бейнелі ойын. Бейнежазбада өмірде кездесетін, айналамыздағы заттардан фигураларды тауып көрсету. Қандай зат қай геометриялық фигураға ұқсайтынын анықтау. Бұл тапсырма балалардың қиялын дамытады, ойлау қабілетін жетілдіреді.

4) В. Житомирскийдің әдістемесі бойынша ұсынылған тапсырма үлгісі. Берілген шаршыларды (үшбұрыштарды, тіктөртбұрыштарды) пайдалана отырып

куб құрастыру. Бұл тапсырма арқылы балалар жазықтық және кеңістік фигураларға бір шолу жасайды.

Сонымен қатар бірнеше үлгіде арнайы платформалық жұмыстар мен көрнекіліктерді пайдалана отырып, әр сабақта тапсырмалардың бірнеше элементін қолдандық. Бұл тәсіл оқушылардың білімдерін және түсініктерін тереңдетуге мүмкіндік беріп, жеке ерекшеліктері мен жас ерекшеліктеріне сәйкес, яғни заманауи педагогикалық үлгіде тиімді жүзеге асырылғанын көрсетті.

Сынып оқушылары жұмысқа белсене, ат салыса қатысты. Осындай ұйымдастырылған жұмыстардың көмегімен оқушылардың пәнге деген қызығушылығы арта түсті, геометрия элементтері жайындағы түсініктері мен геометрия элементтерін қабылдай білу деңгейлері жоғарылады.

Эксперименттік жұмыстың қорытынды нәтижелерін шығару үшін көрсетілген арнайы тапсырмалар жинағы қайта алынды. Оқушылардан алынған тапсырмалар нәтижесі 4-кестеде және тәжірибелік сыныптың қорытынды көрсеткіші 3-суретте көрсетілген.

4-кесте – Тәжірибелік сыныбының қорытынды нәтижелері

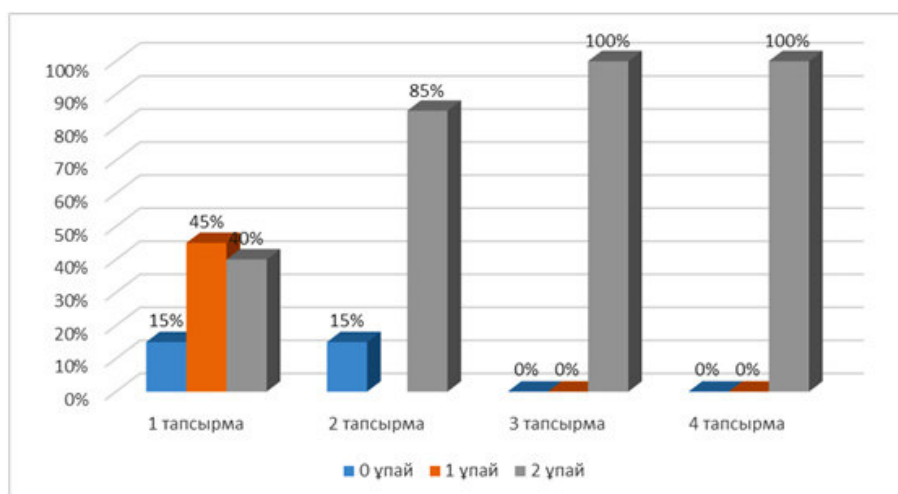
	1-тапсырма			2-тапсырма		3-тапсырма			4-тапсырма		
Ұпай сандары	0	1	2	0	2	0	1	2	0	1	2
Сандық көрсеткіш	3	9	8	3	17	0	0	20	0	0	20
Пайыздық көрсеткіш	15%	45%	40%	15%	85%	0%	0%	100%	0%	0%	100%

Тәжірибе жұмысы бойынша алынған деректерді талдаудан шығатын қорытынды: тәжірибелік сыныптағы оқушылардың нақты геометрия элементтеріне деген, бұл бағыттағы тапсырмаларды орындауға деген қызығушылығы және пәнді құлшына оқуға ынтасы жоғарылағанын, геометрия элементтері жайындағы ойларының өскенін, түсініктерінің артқандығын байқаймыз.

Біз жүргізген зерттеу жұмысымыздың нәтижесінде алдымызға қойған басты мәселені шеше алдық. Оқушылармен түрлі сабақ жұмыстарын жүргізу арқылы геометриялық элементтерге деген түсінігін қалыптастыра алдық.

Сонымен геометрия элементтерін оқыту барысында қолданылатын әдістер, тәсілдер және құралдарды тиімді үйлестіру және жүзеге асыру ережелері төмендегідей:

– геометрия элементтерін оқытуды оқу материалын ақпаратты игеруді жеңілдететін жеке түсіндірмелі әдістерді пайдалана отырып ұйымдастыру;

3-сурет – Эксперименттен кейінгі тәжірибелік сыныптың көрсеткіші

– геометриялық білім беру мазмұнын меңгерудің әртүрлі әдістері мен жолдарын қарастыру;

– геометрия элементтерін оқыту процесінде мұғалімнің оқушыларға кеңес беруін іске асыру, әртүрлі тірек сызбалары мен дайын суреттер, сұлбалар қолдану арқылы ұсыну;

– мұғалім оқытудың берілген әдістері мен ұйымдастыру тәсілдерін еркін түрде өзі таңдау немесе өзіндік түпнұсқалы әдістері және ұйымдастыру тәсілдері бойынша жұмыс істеу;

– мұғалім сабақ жоспарын, яғни қысқа мерзімді жоспарды өзі құрастырған жағдайда, оның мазмұнына геометрия элементтерін оқытуда қолданатын әдістерді енгізу;

– геометрия элементтерін оқыту процесінде геометриялық ұғымдарды қалыптастыру мен дамыту үшін геометриялық есептерді әртүрлі әдістермен шешуді ұсыну;

– оқушылардың геометрия элементтерін өздігінен оқып-білу мен оқу іс-әрекеттерін қалыптастыру құралы ретінде ақпараттық-коммуникациялық технологияларды қолдану [15].

Осы айтылған әдістемелік қағидалар өзара бір-бірімен тығыз байланысып, біртұтас жүйе құрады. Осы қағидаларды қатаң сақтау геометрия элементтерін оқытудың әдістемелік жүйесін құруға және оның компоненттерін анықтауға мүмкіндік берді.

Қорытынды

Қорыта айтқанда, бастауыш мектеп – білім берудің ең іргелі сатысы болғандықтан, бұл кезеңде оқушыларға берілетін білім мазмұны нақты, жүйелі әрі олардың жеке ерекшеліктерін ескере отырып ұйымдастырылуы тиіс. Әрбір тақырыпты түсіндіруде тиімді әдіс-тәсілдерді орынды қолдану оқушының дүниетанымын кеңейтіп, білім негізін берік қалыптастыруға мүмкіндік береді. Оқушының бастауыштағы алған білімі оның болашақ білім жолындағы жетістіктеріне тікелей әсер ететінін тәжірибе дәлелдеп отыр.

Сабақ барысында оқушылардың танымдық дағдылары, білім мен білікке қатысты икемдері мен қабілеттері дәл осы кезеңде қаланып, дами түсетініне көз жеткізілді. Оқушылардың алған білімін өмірде тиімді пайдалана алуына жағдай жасау – мұғалімнің негізгі міндеттерінің бірі. Сонымен қатар бастауыш сынып оқушыларының қабылдау және ойлау қабілеттерін дамытуда жүйелі, тиімді тәсілдер қолданудың маңызы зор.

Зерттеу барысында анықталғандай, оқыту үдерісінде заманауи әдістерді, соның ішінде әдіскер-ғалымдардың ұсыныстарын басшылыққа алып, шығармашылықпен пайдалану – оқушылардың жаңа білімді меңгеруін жеңілдетеді. Біздің қарастырған тақырыбымыз қазіргі білім беру талаптарына сәйкес өзектілігін жоғалтпай келеді және болашақта да терең зерттеуді қажет ететіні анық.

Жаңартылған білім беру мазмұны оқушы белсенділігі мен дербестігін дамытуға басымдық береді. Бұл мақсатқа жету үшін әртүрлі белсенді оқыту әдістерін сабаққа енгізу ұсынылады. Оқушылардың жұппен және топпен жұмыс істеуі арқылы бір-бірімен қарым-қатынас орнатып, ынтымақтастыққа бейімделуіне жағдай жасалады.

Геометрия элементтерін меңгертуде мұғалім мен оқушы арасындағы өзара әрекеттестікке ерекше мән беру қажет. Бұл оқушылардың дайындық деңгейіне оң ықпал етеді. Ал дәстүрлі оқыту жүйесінде мұғалім тек ақпарат беруші рөлінде қалып, оқушы дайын білімді ғана қабылдайтын пассивті қатысушы ретінде қарастырылған болатын. Қазіргі талап – оқушыны ізденуге, талдауға, өздігінен әрекет етуге бейімдеу.

Қазіргі білім беру жүйесінде сабақ беру форматы өзгеріске ұшырап, оқушыны белсенді қатысушы ретінде қалыптастыруға басымдық беріліп отыр. Бұл жағдайда мұғалім бағыт-бағдар көрсетуші, кеңесші рөлін атқарып, әрбір оқушыға жеке-кей көзқараспен қарауы қажет. Мұндай оқыту үдерісін тиімді ұйымдастыру үшін оқыту формалары мен құралдарын орынды таңдап, ақпараттық-коммуникациялық технологияларды тиімді қолдану маңызды.

АКТ құралдарын пайдалану арқылы оқушылар өздігінен жаңа тақырыпты меңгеріп, сабаққа дайындықпен келіп, проблемалық сұрақтар мен тапсырмалар-

ды шешуге белсенді түрде қатыса алады. Осы тәсілдің нәтижесінде мұғалім мен оқушы арасында тең дәрежелі (субъект-субъектілік) қарым-қатынас қалыптасады, яғни екі жақты әрекеттестік жүзеге асады.

Оқыту әдістері мен тәсілдерін және оларды жүзеге асыратын құралдарды үйлесімді біріктіру – геометрия элементтерін оқытудың шығармашылықпен ұйымдастырылуына негіз болады. Бұл процесте түрлі интерактивті әдістерді қолдану, сонымен қатар заманауи цифрлық платформалар, электронды оқулықтар, мультимедиялық материалдар мен арнайы компьютерлік бағдарламалар арқылы оқыту үдерісін жаңғырту көзделеді.

XXI ғасыр – ақпараттық және технологиялық мәдениеттің дамыған кезеңі. Бұл дәуірде қоршаған ортаға, адамның денсаулығына, кәсіби біліктілігіне деген талап жоғары деңгейде қойылады. Білім беру мазмұны да осы өзгерістерге сәйкес құрылып, мұғалім мен оқушы арасындағы өзара әрекетті жаңа, демократиялық деңгейге көтеруді мақсат етеді. Мұндай өзгерістер мұғалімнің кәсіби рөлі арқылы жүзеге асырылады.

Бүгінгі мұғалімнің басты мақсаты – қоғам талабына сай, адамгершілік қасиеттерді бойына сіңірген, жан-жақты дамыған тұлғаны қалыптастыру. Бұл орайда, әл-Фарабидің «тәрбиесіз берілген білім – адамзаттың қасіреті» деген сөзі әлі де өзектілігін жоғалтпай отыр. Оның мәні – білім беру тек ақпаратпен шектелмей, тұлғалық даму мен рухани тәрбиені қатар жүргізуге негізделуі тиіс.

Авторлардың қосқан үлесі:

Кененбаева М.А. – зерттеу жұмысының ғылыми жетекшісі ретінде зерттеудің теориялық-әдіснамалық негіздерінің дұрыс таңдалуына жетекшілік етті. Автор зерттеу нәтижелерін интерпретациялауға, әдістемелік аппараттың ғылыми дәлдігі мен мазмұндық құрылымын жетілдіруге бағытталған ұсыныстар берді. Сонымен қатар мақаланың ғылыми стилін жетілдіруге, терминологиялық бірізділікті сақтауға және зерттеу нәтижелерінің білім беру жүйесінде қолданылу мүмкіндіктерін айқындауға үлес қосты.

Барлық авторлар зерттеу нәтижелерін бірлесіп талқылап, қорытынды тұжырымдарды әзірлеуге және мақаланы жариялауға дайындау процесіне бірдей деңгейде қатысты.

Мұқарам А.Ж. – зерттеу жұмысының жалпы ғылыми тұжырымдамасын қалыптастырды және теориялық негіздерді жан-жақты талдады. Автор отандық және шетелдік педагогикалық тәжірибелерді қарастырып, зерттеу тақырыбы бойынша әдебиеттерге шолу жасады. Сонымен қатар эмпирикалық зерттеудің әдістемесін әзірлеп, оқушылардың ойлау қабілетін диагностикалау үшін қолданылған тапсырмалар жүйесін таңдады. Алынған нәтижелерді өңдеп, олардың теориялық және практикалық маңызын анықтап, зерттеу қорытындыларын жүйеледі.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. **Қузембаева, А.Б.** Білім негізі – бастауыш мектеп [Мәтін]. – 2015. – 105 б.
2. **Истомова, Н.Б.** Методика обучения математике в начальных классах [Текст]. – М.: Просвещение, 2015. – 96 с.
3. **Одинцова, С.А., Шовкович, О.Л., Песцова, А.И.** Изучение элементов геометрии на уроках математики в начальной школе [Текст] // Международный журнал экспериментального образования. – 2021. – №6. – С. 59-66.
4. Бастауыш білім беру деңгейінің 1-4 сыныптарына арналған «Математика» пәні бойынша үлгілік оқу бағдарламасы [Мәтін]. – Астана, 2022. – 36 б.
5. **Аспандияров, Б., Асықбаева, Н., Ахметова, Ш.** Қазақ тілінің түсіндірме сөздігі [Мәтін]. – Алматы, 1-том. – 346 б.
6. **Рахымбек, Д.А.** Математиканы оқытудың дербес әдістемесі [Мәтін]. – Шымкент, 2022. – 128 б.
7. **Abylkassymova, A.** Methods of teaching geometry in the framework of the updated curriculum in mainstream education [Text] // Cypriot Journal of Educational Sciences. – 2022. – №9 (17). – P. 3568-3577.
8. **Тимченко, Г.В.** Методика изучения геометрического материала [Текст]. – Алматы, 2020. – 74 б.
9. **Оспанов, Т.Қ., Құрманалина, Ш.Х., Құрманалина, С.Қ.** Бастауыш мектепте математиканы оқыту әдістемесі [Мәтін]. – Астана, 2007. – 468 б.
10. **Абылкасымова, А.Е., Жумагулова, З.А., Корчевский, В.Е.** Структурно методические особенности создания учебников по математике в условиях обновления содержания школьного образования [Текст] // Материалы международной научно-практической конференции «Актуальные проблемы обучения математике и физике в школе и вузе в условиях обновленного содержания образования». – Алматы: КазНПУ имени Абая, издательство «Ұлағат», 2022. – С.111-114.
11. **Жанакаева, Ш.** Оқушыларды есеп шығаруға дағдыландыру [Мәтін] // Математика және физика ғылыми-әдістемелік журналы. – 2012. – №2. – Б. 13-24.
12. **Сейдахметова, А.** Оқыту әдіс-тәсілдерінің тиімділігі [Мәтін] // Математика және физика ғылыми-әдістемелік журналы. – 2012. – №3. – Б. 56-62.
13. **Жансентова, Л.Ж., Ардабаева, А.К.** К вопросу об обучении геометрии в школе в условиях цифровизации образования [Текст] // Материалы международной научно-практической интернет-конференции «Тенденции и перспективы развития науки и образования в условиях глобализации». – Переслав, 2021. – С. 169-172.
14. 2022–2023 оқу жылында Қазақстан Республикасының орта білім беру ұйымдарында оқу-тәрбие процесін ұйымдастырудың ерекшеліктері туралы [Мәтін] / Әдістемелік нұсқаулық хат. – Астана, 2021.
15. **Ардабаева, А.К., Беркн, Л., Жансентова, Л.Ж., Исаева, Н.Т.** Студенттердің білімін қашықтықтан оқытуда бақылау және бағалау [Мәтін] // «XXI Сәтбаев оқулары» Жас ғалымдар, магистранттар, студенттер мен мектеп оқушыларының: халықар. ғыл. конф. материалдары. – Павлодар: Toraighyrov University, 2021. – Т.8. – Б. 31-35.

References

1. **Kuzembaeva, A.B.** Bilim negizi – bastauysh mektep [The foundation of education – primary school] [Text]. – 2015. – 105 p.

2. **Istomova, N.B.** Metodika obucheniya matematike v nachal'nyh klassah [Methods of teaching mathematics in primary school] [Text]. – Moscow: Prosveshchenie, 2015. – 96 p.
3. **Odintsova, S.A., Shovkovich, O.L., Pestcova, A.I.** Izuchenie elementov geometrii na urokah matematiki v nachal'noj shkole [Studying elements of geometry in primary school mathematics lessons] [Text] // Mezhdunarodnyj zhurnal eksperimental'nogo obrazovaniya. – 2021. – №6 – P. 59-66.
4. Model'naya uchebnaya programma po predmetu «Matematika» dlya 1–4 klassov urovnya nachal'nogo obrazovaniya [Mathematics curriculum for grades 1–4 of primary education] [Text]. – Astana, 2022. – 36 p.
5. **Aspandiyarov, B., Asykbaeva, N., Akhmetova, Sh.** Qazaq tilinin tusindirme sozdigi [Explanatory dictionary of the Kazakh language] [Text]. – Almaty, 2018. – 346 p.
6. **Rakhymbek, D.A.** Matematikany oqytudyn derbes adistemesi [Individual methodology of teaching mathematics] [Text]. – Shymkent, 2022. – 128 p.
7. **Abylkassymova, A.** Methods of teaching geometry in the framework of the updated curriculum in mainstream education [Text] // Cypriot Journal of Educational Sciences. – 2022. – №9 (17). – P. 3568-3577.
8. **Timchenko, G.V.** Metodika izucheniya geometricheskogo materiala [Methods of studying geometric material] [Text]. – Almaty, 2020. – 74 p.
9. **Ospanov, T.Q., Kurmanalina, Sh.Kh., Kurmanalina, S.Q.** Bastauysh mektepte matematikany oqytu adistemesi [Methods of teaching mathematics in primary school] [Text]. – Astana, 2007. – 468 p.
10. **Abylkassymova, A.E., Zhumagulova, Z.A., Korchevskiy, V.E.** Strukturno-metodicheskie osobennosti sozdaniya uchebnikov po matematike v usloviyakh obnoveniya sodержaniya shkol'nogo obrazovaniya [Structural and methodological features of creating mathematics textbooks in the context of updating the content of school education] [Text] // Materialy mezhdunarodnoy nauchno-prakticheskoy konferentsii «Aktual'nye problemy obucheniya matematike i fizike v shkole i vuze v usloviyakh obnovenogo sodержaniya obrazovaniya». – Almaty: KazNPU imeni Abaya, izdatel'stvo «Ulagat», 2022. – P. 111-114.
11. **Zhanakaeva, Sh.** Okushylardy esep shygarg'a dag'dylandyru [Developing students' skills in solving problems] // Matematika zhane fizika gylymi-adistemelik zhurnaly. – 2012. – №2. – P. 13–24.
12. **Seidakhmetova, A.** Effektivnost' obuchayushchikh metodov i priemov [Effectiveness of teaching methods and techniques] // Matematika i fizika: nauchno-metodicheskii zhurnal. – 2012. – №3. – P. 56-62.
13. **Zhanseitova, L., Ardabaeva, A.** K voprosu ob obuchenii geometrii v shkole v usloviyakh tsifrovizatsii obrazovaniya [On the issue of teaching geometry at school in the context of digitalization of education] [Text] // Materialy mezhdunarodnoi nauchno-prakticheskoi internet-konferentsii «Tendentsii i perspektivy razvitiya nauki i obrazovaniya v usloviyakh globalizatsii». – Pereslavl, 2021. – P. 169-172.
14. Osobennosti organizatsii uchebno-vospitatel'nogo processa v organizatsiyah srednego obrazovaniya Respubliki Kazakhstan v 2022–2023 uchebnom godu [Features of organizing the educational process in secondary education organizations of the Republic of Kazakhstan in the 2022–2023 academic year] [Text] / Metodicheskij instrukivnyj pis'mo. – Astana, 2021.
15. **Ardabaeva, A., Berkn, L., Zhanseitova, L., Isaeva, N.** Studentterdin bilimin qashyqytan oqytuda baqylau zhane bagalau [Monitoring and assessment of students' learning in distance education] [Text] // XXI Satbaev oqulary. Zhas galymdar, magistranttardyn, studentter men mektep oqushylarynyn khalyqaralyk gylymi konferentsiyasynyn materialdary. – Pavlodar: Toraighyrov University, 2021. – №8. – P. 31-35.

М.А. Кененбаева, А.Ж. Мұқарам
Павлодарский педагогический университет имени Әлкей Марғұлан,
Павлодар, Казахстан

**Развитие мышления учащихся
начальной школы на уроках математики**

Аннотация. В данной статье рассматриваются вопросы развития мышления учащихся на этапе освоения элементов геометрии в начальной школе, эффективные методы преподавания геометрических элементов, а также роль этих элементов в жизни учащихся и их влияние на развитие.

Основная цель исследования – определить эффективные методы преподавания элементов геометрии в начальной школе и проанализировать их эффективность с научной точки зрения. В рамках исследования были проанализированы педагогические подходы, применяемые для формирования геометрических понятий и навыков у учащихся начальной школы, и проведена оценка их результативности. Кроме того, в исследовании рассматриваются современные методы и приёмы обучения, цифровые инструменты и образовательные стратегии, направленные на совершенствование методики преподавания геометрии, а также выявлены пути эффективного использования педагогических приёмов, способствующих развитию пространственного мышления.

В соответствии с требованиями современности преподавание элементов геометрии в начальной школе становится важной составляющей математического образования. Геометрические понятия и основные представления способствуют развитию логического мышления и формированию пространственных образов у учащихся. Настоящее исследование направлено на изучение методических основ эффективного усвоения элементов геометрии в начальной школе, с разработкой дидактических принципов введения геометрических знаний и предложением рекомендаций по совершенствованию образовательного процесса. Результаты исследования позволяют предложить методы и стратегии, которые способствуют повышению математической грамотности и развитию геометрического мышления у учащихся.

В ходе исследования были выявлены эффективные пути развития мышления учащихся через освоение геометрических понятий, а также подчеркнута значимость привязки изучаемого материала к реальным жизненным ситуациям. Освоение геометрических знаний учащимися напрямую зависит от методов проведения урока, разнообразия используемых приёмов и особенностей интеграции и объяснения учебного материала преподавателем.

Ключевые слова: мышление, развитие, начальная школа, элементы геометрии, процесс обучения, методы и приёмы.

M. Kenenbayeva, A. Mukaram
Pavlodar Pedagogical University named after Alkey Margulan,
Pavlodar, Kazakhstan

**Developing the thinking of elementary school
students in math lessons**

Annotation. This article explores the development of primary school students' thinking skills through the study of geometry elements, focusing on effective instructional methods and their impact on learning outcomes. The main aim of the study is to identify and scientifically analyze effective approaches to teaching geometry in primary education. The research examines pedagogical methods used to form

geometric concepts and skills among young learners and evaluates their effectiveness in enhancing spatial and logical thinking. Special attention is given to modern teaching techniques, including the use of digital tools and innovative educational strategies, aimed at improving the methodology of teaching geometry elements. In line with contemporary educational requirements, geometry instruction is viewed as an essential component of mathematical education that supports the development of spatial representations and mathematical literacy. The study highlights the importance of methodological principles for introducing geometric knowledge and emphasizes the connection between geometric content and real-life situations. The findings demonstrate that students' mastery of geometric concepts largely depends on the teacher's instructional strategies, the variety of teaching methods employed, and the clarity of content presentation. The proposed methods and recommendations contribute to the effective development of students' geometric thinking and overall cognitive abilities.

Keywords: thinking, development, primary school, geometry elements, teaching process, methods and techniques.

Мақала тарихы: Алынған күні: 06.11.2025. Қабылданды: 09.12.2025

Авторлар туралы мәлімет:

Кененбаева Маржан Ахметкаримовна – Педагогика ғылымдарының кандидаты, Педагогика жоғары мектебінің қауымдастырылған профессоры, Әлкей Марғұлан атындағы Павлодар педагогикалық университеті, Павлодар, Қазақстан. E-mail: m-kenenbaeva@mail.ru

Мұқарам Айжан Жасұланқызы – «Бастауыш оқытудың педагогикасы және әдістемесі» ББ магистранты, Әлкей Марғұлан атындағы Павлодар Педагогикалық университеті, Әлихан Бөкейхан атындағы лицей-мектебінің бастауыш сынып мұғалімі, Павлодар, Қазақстан. Tel. +77762152106. E-mail: mukaramova.aizhan@mail.ru

Information about the authors:

Кененбаева Маржан Ахметкаримовна – кандидат педагогических наук, ассоциированный профессор Высшей школы педагогики, Павлодарский педагогический университет имени Әлкей Марғұлан, Павлодар, Казахстан. E-mail: m-kenenbaeva@mail.ru

Мұқарам Айжан Жасұланқызы – магистрант ОП «Педагогика и методика начального обучения», Павлодарский педагогический университет имени Әлкей Марғұлан, учитель начальных классов школы-лицея имени Әлихан Бөкейхан, Павлодар, Казахстан. Tel. +77762152106. E-mail: mukaramova.aizhan@mail.ru

Информация об авторах:

Kenenbayeva Marzhan Akhmetkarimovna – candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor of the Higher School of Pedagogy, Pavlodar Pedagogical University named after Alkei Margulan, Pavlodar, Kazakhstan. E-mail: m-kenenbaeva@mail.ru

Mukaram Aizhan Zhasulankyzy – master's degree student of the Educational Program "Pedagogy and Methods of Primary Education", Alkey Margulan Pavlodar Pedagogical University; primary school teacher at Alikhan Bokeikhan School-Lyceum, Pavlodar, Kazakhstan. Tel.: +7 776 215 2106. E-mail: mukaramova.aizhan@mail.ru

ӨОЖ 372.851
FTAMP 77.03.17

DOI 10.52301/1991-0614-2025-4-26-44

М.К. Сирлибаев*, З.К. Құлышарипова, Ж.Д. Капашева

*Әлкей Марғұлан атындағы Павлодар педагогикалық университеті,
Павлодар, Қазақстан
sirlibaevm@mail.ru*

БОЛАШАҚ ДЕНЕ ШЫНЫҚТЫРУ МҰҒАЛІМДЕРІНІҢ ГЕНДЕР САЛАСЫНДАҒЫ НЕГІЗГІ ҚҰЗЫРЕТТІЛІКТЕРІ

Аннотация. Гендерлік тәсілді өскелең ұрпақты оқыту мен тәрбиелеу үдерісіне енгізу – заманауи спорттық білім берудің өзекті бағыты. Әсіресе, бұл мәселе дене мәдениеті мен спорт саласында айрықша маңызға ие, себебі мұнда гендерлік мәселелер қоғамның басқа салаларына қарағанда өткірірек көрініс табады. Гендерлік-рөлдік ерекшеліктерді ескеру қозғалыс белсенділігінде жоғары нәтижелерге қол жеткізуге мүмкіндік береді, әрі жеке тұлғаның табиғи қалыптасу үдерісіне нұқсан келтірмейді.

Бұл зерттеу бағытының перспективті міндеттеріне мыналар жатады: дене шынықтыру мұғалімдерінің гендерлік тәсілді мектеп оқушыларымен жұмыс барысында жүзеге асыруға қатысты құзыреттілігін дамытудағы сабақтастықты қамтамасыз ету; мұғалімдердің гендерлік мәселелер бойынша құзыреттілік жетіспеушілігін анықтауға арналған диагностикалық құралдарды әзірлеу.

Мақалада қарастырылған кадрлық, оқу-әдістемелік, ғылыми-әдістемелік және ақпараттық жағдайлар дене шынықтыру мұғалімдерінің гендерлік тәсілді қолдану құзыреттілігін арттыруға ықпал етеді және оларды педагогикалық жоғары оқу орындарында даярлау мен біліктілігін арттыру үдерісінде кеңінен қолдануға болады.

Зерттеу барысында педагогке болашақ жұмысында қолдану үшін гендерлік ерекшеліктерді тану, маскулиндік пен фемининдік, оқушылардың гендерлік толеранттылығы, екі жыныс өкілдерінің айырмашылықтары, мұғалімнің гендерлік рөлдік ұстанымдары, оқытудағы гендерлік айырмашылықтарды ескеру, гендерлік басымдық сияқты аспектілерді қамтитын диагностикалық материалдармен әдістемелік ұсынымдар жиынтығы ұсынылды. Дене шынықтыру пәні мұғалімдерінің гендерлік құзыреттілігін қалыптастыру деңгейі олардың адамгершілік қағидаларына, толеранттылық деңгейіне және гендерлік саладағы базалық құзыреттілікті дамыту үшін оңтайлы стратегияны таңдау қабілетіне тікелей әсер етеді.

Кілтті сөздер: гендер, білім берудегі гендер рөлі, болашақ дене шынықтыру мұғалімдерінің құзыреттілігі, дене шынықтыру, гендерлік тәсіл.

Кіріспе

Қазіргі қазақстандық білім беру жүйесінде педагог кадрларды даярлау үдерісі тек кәсіби білім мен әдістемелік дағдыларды меңгертумен шектелмей, болашақ мұғалімнің әлеуметтік, мәдени және тұлғалық құзыреттіліктерін қалыптастыруды көздейді. Осы тұрғыда гендерлік құзыреттілік педагогтің кәсіби бейнесінің маңызды құрамдас бөлігі ретінде қарастырылады. Әсіресе дене шынықтыру мұғалімінің қызметі оқушылардың физиологиялық, психологиялық және әлеуметтік ерекшеліктерімен тікелей байланысты болғандықтан, гендер факторын ескеру білім беру сапасын арттырудың өзекті шарты болып табылады.

Болашақ дене шынықтыру мұғалімдерінің кәсіби даярлығы барысында ұлдар мен қыздардың жас және жыныстық даму айырмашылықтарын, дене мүмкіндіктерін, мотивациялық ерекшеліктерін, сондай-ақ спорттық және қозғалыс белсенділігіне қатысудағы әлеуметтік стереотиптердің ықпалын түсіну ерекше маңызға ие. Гендерлік тұрғыдан сауатты педагог білім алушылар арасында тең мүмкіндіктерді қамтамасыз етіп, дискриминациялық көзқарастардың алдын алуға және инклюзивті, қолайлы білім беру ортасын қалыптастыруға қабілетті болады.

Алайда педагогикалық жоғары оқу орындарында болашақ дене шынықтыру мұғалімдерін даярлау тәжірибесін талдау гендер мәселелеріне жүйелі түрде көңіл бөлінбейтінін көрсетеді. Оқу жоспарларында гендерлік білім фрагментарлы сипатта ұсынылып, кәсіби құзыреттіліктер құрылымында нақты айқындалмаған. Бұл жағдай болашақ мамандардың гендер саласындағы теориялық білімінің жеткіліксіздігіне және оны практикалық қызметте қолдануда қиындықтарға әкелуі мүмкін.

Осыған байланысты болашақ дене шынықтыру мұғалімдерінің гендер саласындағы негізгі құзыреттіліктерін айқындау, олардың мазмұнын ғылыми тұрғыдан негіздеу және педагогикалық даярлық жүйесіндегі орнын анықтау қазіргі педагогика ғылымының маңызды міндеттерінің бірі болып табылады. Зерттеу нәтижелері дене шынықтыру мұғалімдерін кәсіби даярлау сапасын жетілдіруге, гендерлік теңдік қағидаттарына негізделген білім беру тәжірибесін қалыптастыруға ықпал етеді.

Осы зерттеудің мақсаты – болашақ дене шынықтыру мұғалімдерінің гендер саласындағы негізгі құзыреттіліктерін айқындау, олардың мазмұндық құрылымын ғылыми тұрғыдан негіздеу және кәсіби даярлау үдерісіндегі қалыптасу ерекшеліктерін анықтау.

Зерттеу мақсатына қол жеткізу үшін төмендегі міндеттер қойылды:

– Гендерлік тәсіл мен гендерлік құзыреттілік ұғымдарының педагогика және дене шынықтыру саласындағы теориялық негіздерін талдау;

- Болашақ дене шынықтыру мұғалімдерінің кәсіби қызметіндегі гендерлік факторлардың рөлін айқындау;
- Болашақ мамандар үшін маңызды болып табылатын гендер саласындағы негізгі құзыреттіліктердің құрылымы мен мазмұнын анықтау;
- Педагогикалық жоғары оқу орындарында болашақ дене шынықтыру мұғалімдерін даярлау үдерісінде гендерлік құзыреттіліктің қалыптасу деңгейін сипаттау.

Материалдар мен әдістер

Қазіргі білім беру тәжірибесі көрсеткендей, бір сыныпта білім алатын немесе бір отбасында тәрбиеленетін балалардың оқу қарқыны, танымдық мүмкіндіктері мен қабілеттері бірдей деңгейде болмайды. Осы ерекшеліктерді ескере отырып, Қазақстан Республикасының білім беру жүйесінде оқытуды даралау мен сараптап оқыту қағидаты басым бағыттардың бірі ретінде айқындалған. Бұл ұстаным білім алушылардың жеке білім алу қажеттіліктерін қанағаттандыруға және оқу жетістіктерін арттыруға бағытталған. Аталған қағидаттың өзектілігі 2012 жылы қабылданған «Қазақстан – 2050» стратегиясында да көрініс тауып, онда білім беру сапасын жетілдіру мақсатында заманауи білім беру бағдарламалары мен инновациялық оқыту әдістемелерін енгізудің маңыздылығы ерекше атап өтілген [1].

Дене шынықтыру мұғалімдерінің гендерлік тәсіл мәселелеріндегі құзыреттілігін дамытуға ықпал ететін ұйымдастырушылық-әдістемелік жағдайларға теоретикалық-методологиялық талдау жүргізу – жоғары педагогикалық білім беру жүйесіндегі өзекті мәселе болып табылады.

Өскелең ұрпақты оқыту мен тәрбиелеуде гендерлік тәсілді жүзеге асыру – заманауи білім берудің маңызды бағыты. Әсіресе, бұл мәселе дене мәдениеті мен спорт саласында ерекше маңызға ие, себебі мұнда гендерлік проблематика қоғамның басқа салаларына қарағанда өткірірек байқалады.

Біздің зерттеуімізге қатысты еңбектерді талдау барысында бірнеше мәселелерді бөліп көрсету қажет: ұлдар мен қыздардың бөлек және аралас оқыту жүйелері, сондай-ақ олардың айырмашылықтарын ескере отырып білім беру. Сонымен қатар, білім беру саласындағы гендерлік тәсіл мәселелері әлдеқайда сирек талқыланады [2].

Бұл мәселені зерттеудің тағы бір аспектісі – білім беру мен тәрбиелеу үдерісінде жыныстық-гендерлік айырмашылықтарды ескеру. Ғалымдардың бұл мәселеге қатысты пікірлері әртүрлі: жеке тұлғаның даралық ерекшеліктерін ескеру маңызды ма, әлде гендерлік айырмашылықтарға басымдық беру қажет пе деген пікірталастар әлі де жалғасуда.

Соңғы онжылдықтарда ғалымдар білім беру жүйесіне гендерлік тәсілдің түрлі аспектілерін енгізу мен жүзеге асыру ең өзекті мәселе деген тұжырымға жиі келуде. Осы тұрғыда А.В. Мудрик, А. Сиротюк, Л.И. Столярчук, Л.В. Штылева, Дж. Коек, А. Кнопперс, Дж.А. Валли, К.К. Грабер және басқа да зерттеушілердің еңбектерін атап өтуге болады. Л.В. Штылеваның пікірінше, білім беру тәжірибесінде гендерлік тәсілді пайдалану ұлдар мен қыздардың қабілеттерін дамытуға және олардың болашақтағы әртүрлі өмірлік салаларда, соның ішінде біздің зерттеуіміздің бағыты – спорттық қызметте – өзін-өзі жүзеге асыруына жағдай жасайды [3].

Дене шынықтыру мұғалімдерінің гендерлік тәсіл мәселелеріндегі құзыреттілігін дамытуға ықпал ететін ұйымдастырушылық-әдістемелік жағдайларды талдау барысында бірқатар проблемалар анықталды. Олардың ішінде ұлдар мен қыздарды бірлесіп оқыту кезінде олардың дене мәдениетіне деген қызығушылығы мен мотивациясын ескерудің маңызы ерекше аталады, себебі бұл айырмашылықтар гендерлік ерекшеліктерге негізделген. Бұл тұрғыда оқу-тәрбие үдерісін ұйымдастыру сипатын, дене тәрбиесі мен оқыту құрылымын және мазмұнын, ұлдар мен қыздардың психологиялық жайлылығын қамтамасыз ететін жағдайларды, сондай-ақ олардың психо-физиологиялық денсаулығын сақтау қағидалары мен әдістерін іске асыруды дұрыс түсіну үлкен мәнге ие.

Дене мәдениеті мен спорт саласы, біздің ойымызша, гендерлік тәсілдерді қолдануда маңызды аспект болып табылады және осы бағыттағы ұйымдастырушылық-әдістемелік жағдайларды қалыптастыруға ықпал етеді. Бұл жағдайлар дене шынықтыру мұғалімдерінің біліктілігін арттыру жүйесіне гендерлік тәсіл, гендерлік педагогика және психология бойынша оқу курстары мен олардың оқу-әдістемелік қамтамасыз етілуін енгізуді қамтиды.

Соңғы жылдары дене тәрбиесі саласындағы зерттеушілер ұлдар мен қыздарды оқытудағы сараланған тәсіл мәселесіне ерекше қызығушылық танытуда. Дене шынықтыру сабақтарында ұлдар мен қыздарға сараланған көзқарас таныту қажеттілігі туралы сұраққа әлі күнге дейін біржақты жауап жоқ, себебі олардың дене тәрбиесі бірдей болуы тиіс емес. Бірақ бұл айырмашылықтар қандай аспектілерде – жаттығу құралдары, жүктеме деңгейі, талаптар, рөлдерді бөлу, сабақтарды ұйымдастыру және т.б. – көрінуі тиіс деген мәселе әлі толық анықталмаған.

Физиологтардың мәліметтері бойынша ұлдар мен қыздардың физиологиялық функцияларындағы айырмашылықтар жыныстық жетілу кезеңінен бастап (шамамен 11–12 жас) айқын көріне бастайды. Осы жастағы ұлдар мен қыздардың дене дайындығы мен даму қарқынындағы айырмашылықтар негізінен олардың жыныстық ерекшеліктерімен анықталады. Жасөспірімдік және жастық шақ кезеңдерінде негізгі қозғалыстардың, дене қасиеттерінің және қозғалыс белсен-

ділігінің қалыптасу динамикасында жыныстық айырмашылықтар байқалады. Бұл жағдай ұлдардың көпшілік бақылау жаттығуларын орындау нәтижелері бойынша қыздарға қарағанда жоғары көрсеткіштер көрсетуіне әкеледі.

Зерттеулер барысында ғалымдар ұлдардың негізгі қимыл-қозғалыс әрекеттерінде қыздардан артықшылығы бар деген қорытындыға келді. Орташа есеппен алғанда, ұлдардың жүгіру, секіру және лақтыру көрсеткіштері қыздарға қарағанда жоғары. Алайда қыздар көбінесе икемділік пен тепе-теңдікті сақтауда ұлдарға қарағанда жақсы нәтижелер көрсетеді. Сонымен қатар олардың күнделікті өмірдегі қозғалыс белсенділігі мен дене жаттығуларына, қозғалысты ойындарға қызығушылығын ескеру қажет. Бұл дене тәрбиесі үдерісіне оларды сараланған түрде тартудың маңыздылығын көрсетеді.

Дене шынықтыру мұғалімдері оқушылардың жас ерекшеліктеріне және жыныстық айырмашылықтарына негізделген қозғалыс белсенділігін зерттей отырып, моторлық функциялардың дамуы ең жоғары нәтижеге жеке қозғалыс ерекшеліктерін, әлеуметтік-психологиялық және морфофункционалдық сипаттамаларды барынша толық ескеру арқылы жетуге болатынын анықтады. Сонымен қатар барлық оқушылар үшін бірыңғай дене шынықтыру бағдарламасы әрбір оқушы үшін әрдайым тиімді бола бермейді.

Бұл үдерістің методологиялық негізін В.М. Воиновтың зерттеулері құрайды. Оның ғылыми жұмыстары қозғалыс белсенділігіне байланысты жыныстық айырмашылықтардың ұзақтығы тұрғысынан тұрақты екенін, көлемі бойынша – айтарлықтай маңызды екенін және тиімділігі бойынша – ұл балаларда жоғары екенін көрсетті [4].

М.А. Рунованың зерттеулері бойынша ұл балалардың орташа қозғалыс белсенділігі 5 жасында 12 650 қимылды, ал қыздарда – 11 800 қимылды құрайды, 6 жаста ұлдарда – 13 800, қыздарда – 13 200; 7 жаста тиісінше 14 250 және 13 600 қозғалыс орындалған [5].

Көптеген зерттеушілер ұлдар мен қыздардың өз бетінше қозғалыс белсенділігі мазмұндық жағынан ерекшеленетінін атап өтеді. Бұл айырмашылық балалардың жынысына байланысты қызығушылықтарының әртүрлілігімен түсіндіріледі.

Атап айтқанда, ойын барысында ұлдар жылдамдық-күштік сипаттағы қозғалыстарға (жүгіру, нысанаға немесе қашықтыққа зат лақтыру, өрмелеу, күрес, спорттық ойындар) көбірек басымдық береді. Ал қыздар көбінесе тыныш сипаттағы ойындарды артық көреді: доппен, секіргішпен ойнау, тепе-теңдікті сақтау қозғалыстары (мысалы, бөрене немесе орындық үстімен жүру және т.б.).

Педагогикалық зерттеулердің нәтижесінде М.А. Рунова ұлдар да, қыздар да бірдей спорттық ойындар мен гимнастикаға тұрақты қызығушылық танытатынын анықтады.

Қыс мезгілінде дене шынықтыру сабақтарында шанамен сырғанау, мұзда тайғанау, шаңғымен жүру сияқты спорттық жаттығуларды қолдану ұсынылады. Ал жылы мезгілде балалар доппен, шеңбермен, секіргішпен ойнауды ұнатады. Бұл белсенділіктерге ұлдар да, қыздар да бірдей қатысады. Сонымен қатар, ұлдардың қыздармен бірге әртүрлі тәсілдермен секіргіштен секіруді үйренуі, ал қыздардың ұлдармен бірге велосипед тебуді меңгеруі жиі байқалады.

Осылайша, дене шынықтыру мұғалімдері ұлдардың өз бетінше іс-әрекет жасау барысында қыздарға қарағанда белсендірек болатынын білуі тиіс. Ал ұйымдастырылған оқу қызметінде бұл айырмашылықтар айтарлықтай байқала бермейді.

Болашақ дене шынықтыру мұғалімдерінің гендер саласындағы құзыреттілігін қалыптастырудың негіздерін және педагогика, дене шынықтыру мен спорт саласында гендерлік білімдерді интеграциялау аспектісіндегі ғылыми зерттеулерді әрі қарай зерделеу – маңызды бағыттардың бірі болып табылады. Сондай-ақ спортшылар мен оқушылардың құндылық-мағыналық және мотивациялық-ерік сапаларының гендерлік аспектілерін зерттеу осы тақырыптың негізгі құрамдас бөлігі болып табылады.

Келешекте теориялық-эмпирикалық зерттеудің перспективті бағыты ретінде дене шынықтыру және спорт факультеттерінің студенттерінің гендерлік ерекшеліктерін зерттеу анықталды. Бұл олардың барлығына қолайлы гендерлік-бейімделген білім беру ортасын қалыптастыруды және оқу-тәрбие үдерісін модификациялауды көздейді.

Ғалымдар спорттық-гендерлік стереотиптердің қалыптасу механизмдері әлі де жеткілікті түрде зерттелмеген деген қорытындыға келді. Бұл үдерісте бұқаралық ақпарат құралдарының үлкен рөл атқаратыны атап өтілді. Ерлер спорты туралы репортаждарда физикалық күш пен үстемдік сипаттамалары басымдыққа ие болса, әйелдер спорты туралы материалдарда көбінесе сыртқы келбет, тартымдылық, нәзіктік және әсемдікке көбірек мән беріледі, ал физикалық күш туралы ақпарат екінші кезекке қойылады.

Осыған байланысты дене тәрбиесі бойынша көптеген оқу-әдістемелік құралдарға ұлдар мен қыздардың физикалық дайындығына арналған әртүрлі нормативтер енгізілді.

Н.И. Бочарова бойынша ұлдар мен қыздарды сараланған түрде оқыту келесі бағыттар бойынша жүзеге асырылуы қажет деп есептейді [6] (1 кестеде қара).

Гендерлік зерттеулердің бағытын нақтылау мақсатында біз физикалық қасиеттердің дамуындағы сезімтал (сенситивті) кезеңдерді – белгілі бір физикалық сапаның барынша қарқынды дамитын кезеңдерін қарастырдық.

1-кесте – Ұлдар мен қыздарды сараланған оқыту жағдайындағы дене дайындығының нормативтері

Сезімтал кезеңдер	Дене тәрбиесі нормативтері
Сезімтал (сыни) кезеңдерді есепке алу	Бұл минималды физикалық және психикалық шығындармен максималды нәтиже алу үшін ұлдар мен қыздардың моторикасын, физикалық қасиеттерін, дағдыларын қалыптастыру және жетілдіру.
Жалпы дене шынықтыру даярлығын жынысы бойынша бөлусіз жүзеге асыру	Бұл төзімділік жаттығуларындағы жүктеме мөлшерінде, бұлшықет күшінің сипатында ғана көрінеді. Тереңірек арнайы дайындық ұлдар мен қыздарға арналған бөлек бағдарлама арқылы жүзеге асырылуы мүмкін. Ол әртүрлі спорттық ойындар мен жаттығуларды, бәсекеге қабілетті ойындарды (белгілі бір қасиеттердің басым дамуымен), спорттық гимнастика мен акробатика элементтерін қолдануға негізделуі мүмкін
Бірдей қозғалыстарды орындауға әртүрлі талаптар қою	Бұл айқындық, ритмика, қосымша күш (ұлдар үшін); икемділік, экспрессивтілік, сымбаттылық (қыздар үшін).

Бұл кезеңдерді мектеп оқушыларының спорттық дайындығы мен дене тәрбиесінде ескеру қажет, өйткені олар генетикалық бақылаудың әлсіреуімен және организмнің сыртқы әсерлерге, соның ішінде педагогикалық және жаттығу ықпалдарына жоғары сезімталдығымен ерекшеленеді.

Сезімтал кезеңдердегі жаттығу әсерлері барынша тиімді болады. Осы уақытта күш, жылдамдық, төзімділік сияқты физикалық қасиеттер қарқынды дамып, дененің физикалық жүктемелерге бейімделу реакциялары барынша оңтайлы өтеді, сондай-ақ ағзаның функционалдық резервтері ең жоғары деңгейде қалыптасады.

Біздің зерттеуіміз аясында жас ерекшеліктеріне байланысты қайта құрылу кезеңдерінде дамудың оң үрдістері анықталды. Бұл кезеңдер кез келген дағдарыстық кезеңнің басты және негізгі мәні болып табылады [7].

Өтпелі кезеңнің сипаты, оның ішінде дене шынықтыру мұғалімінің кәсіби қалыптасу процесіндегі ерекшеліктері, жағымды немесе жағымсыз симптомдардың басым болуына байланысты әртүрлі болуы мүмкін: ол не қарқынды түрде өтеді, не біртіндеп жүреді. Әрбір өтпелі кезеңнің соңында жаңа қасиеттер мен сапалар қалыптасады, олардың қатарында кәсіби-психологиялық жаңартулар да бар. Бұлар бұрынғы кезеңде болмаған, бірақ кәсіби дамуда қажетті құзыреттіліктерді айқындайды. Бұл балалардың спорттық бағыттағы өтпелі кезеңдерінде жағымды немесе жағымсыз үрдістерді нақты түсінуге мүмкіндік береді.

Ғалымдар спортпен айналысатын балалардың жастық кезеңнен ересектікке өтуінің үш негізгі жолын анықтап, өтпелі кезеңдегі жағымсыз немесе жағымды симптомдардың басымдығы туралы пікірталасты шешті:

– Үздіксіз өсу, немесе тұрақты кезең.
– Толқынды өсу, яғни бейімделу құбылыстарының қиындықтардан басым болуы.

– Қиындықпен өсу, яғни қарама-қайшылықты кезең, мұнда жағымсыз үрдістер басым болады.

Осылайша сезімтал және дағдарыстық кезеңдерді түсіндіруде қарама-қайшы үрдістер байқалады. Бұл спорттық қызметте жас кезеңдерінің ауысуының диалектикалық күрделілігін және осы салада білімнің жеткіліксіздігін көрсетеді. Мұғалімдердің бұл құбылыстарды сипаттайтын терминдерді әртүрлі түсіндіруінің себептерінің бірі, сірә, осы факторлармен байланысты.

Сезімтал және дағдарыстық кезеңдер спортта жеке тұлғаның әртүрлі деңгейлерінде (физиологиялық, психологиялық, әлеуметтік-психологиялық) көрініс табады және олардың даму уақытының сәйкес келуіне, сондай-ақ функционалдық байланыстардың қалыптасуына байланысты өзара тығыз байланысты болады.

Бұл бағыттар дене шынықтыру сабақтарында, спорттық ойын элементтері енгізілген жаттығулар арқылы жүзеге асырылуы мүмкін. Мұндай жаттығулар ұлдар мен қыздарға арнайы жоспарланған түрде берілуі тиіс.

Дене шынықтыру сабақтарын ұйымдастыру және өткізу үшін қозғалыс әрекетінің келесі нұсқаларын білу ұсынылады:

I блок-қыздар мен ұлдарға арналған тапсырмалардың бір бөлігі айырмашылықтары бар бүкіл топтық сабақ.

II блок – кіші топтар бойынша сабақ (ұлдар мен қыздар)

III блок-сабақты өткізудің «интеграцияланған нұсқасы» (2-кесте).

Әзірленген нормативтерді дене шынықтыру сабақтарына енгізу – болашақ дене шынықтыру мұғалімдері үшін балалардың әртүрлі типтеріне қойылатын талаптардың ерекшеліктерін түсінуге мүмкіндік береді. Бірдей қимыл-қозғалыстарды орындау барысында ұл балаларға – дәлдік, ырғақтылық және қосымша күш жұмсау талап етілсе, қыз балаларға – икемділік, көркемдік және сымбаттылыққа мән беріледі. Дене шынықтыру мұғалімдері жаттығулар кешенін әзірлеу кезінде ұлдардың (жүгіру, нысанаға және қашықтыққа зат лақтыру, өрмелеу) және қыздардың (доппен және секіргішпен жаттығулар, би қимылдары) қимылдық қалауларын ескеруі тиіс.

Н.И. Бочарова соңғы жылдары секциялық және үйірмелік жұмыстардың кең таралғанын атап өтеді. Мәселен, көркем және ырғақты гимнастика, мәнерлеп сырғанау, хореография секцияларына көбінесе қыздар қатысса, ұлдар доппен және шайбамен спорттық ойындармен, тренажерлық жаттығулармен, жеңіл атлетикамен айналысады.

Осылайша дене шынықтыру мұғалімдері сабақтар барысында ұлдар мен қыздардың жыныстық-рөлдік мінез-құлқын белсенді түрде қалыптастыруы қажет. Бұл мектептердегі дене шынықтыру-сауықтыру жұмыстарының сапасы мен тиімділігін айтарлықтай арттыруға ықпал етеді.

2-кесте – Дене шынықтыру сабақтарын өткізу бағытының нормативтері

Сезімтал кезеңдер	Дене тәрбиесі нормативтері
Сабақтың бірінші нұсқасының өзіндік түрлері бар	Бұл сабақтың дайындық және қорытынды бөлімдерінде балалар барлық жаттығуларды бірге орындайды, ал негізгі бөлімде олар топтарға бөлінеді; барлық балалар бірге жаттығады, бірақ жалпы дамыту жаттығуларын ұлдар қосымша салмақпен орындайды, бастапқы қалыптар мен жүктеме мөлшерін ескере отырып.
Екінші нұсқа – ұлдар мен қыздармен жұмыс істеу» кезінде әртүрлі әдістемелік тәсілдерді қажет ететін сабақтар немесе тақырыптық сабақтар	Бұл қозғалыс белсенділігі айқын гендерлік-рөлдік сипатқа ие болған жағдайларда байқалады.
Үшінші нұсқа біріктірілген нұсқа	Бұл сабақтың бір бөлігінде басқа жыныстың балалары өз шеберлігін көрсетіп, қатысатын балалардың (ұлдар немесе қыздар) кіші тобымен сабақ жүргізуді көздейді.

Нәтиже және талқылау

Біздің зерттеуіміздің нәтижелері келесідей болды: білім беру бағдарламаларын талдау, білім беру ұйымдарындағы дене шынықтыруды оқыту тәжірибесін зерттеу, педагогтардың гендерлік тәсілді жүзеге асыру мәселелері бойынша біліктілігін арттыру тәжірибесін қарастыру, сондай-ақ алынған деректерді қорыту және жүйелеу.

Психологиялық-педагогикалық практиканың мақсаты – университетте оқу барысында алынған дене шынықтыру теориясы мен әдістемесі, спорттық пәндер, педагогика және психология бойынша теориялық білімдерді бекіту, сондай-ақ кәсіби қалыптасуға ықпал ететін дағдылар мен қасиеттерді меңгеру. Оқушылардың кәсіби практикасы – оқу процесінің ажырамас бөлігі болып табылады, оны ұйымдастыру және өткізу тәжірибе базаларымен жасалған ынтымақтастық келісімдері негізінде жүзеге асырылады.

Өндірістік практика оқыту және дамыту сипатында болады. Студенттер біртіндеп бастауыш және орта сынып оқушыларымен дене шынықтыру сабақтарын өткізуге қатысады: жалпы дамытушы жаттығулар кешендерін орындайды, сабақтың негізгі бөлімін жүргізуде мұғалімге көмектеседі, волейбол бойынша төрешілік етеді, жаңартылған мазмұндағы Типтік оқу бағдарламаларына сәйкес балалармен

қозғалыс ойындарын ұйымдастырады. Психологиялық-педагогикалық практика – болашақ дене шынықтыру мұғалімінің кәсіби-педагогикалық құзыреттілігін қалыптастырудағы тағы бір маңызды кезең.

Зерттеудің ғылыми жаңалығы – қазіргі кезеңде «дене шынықтыру мұғалімінің гендер саласындағы кәсіби құзыреттілігі» ұғымының мазмұндық және құрылымдық-функционалдық сипаттамаларын психологиялық-педагогикалық және дидактикалық категория ретінде ашудың қажеттілігінде. Дене шынықтыру мұғалімін даярлаудың мазмұны мен педагогикалық шарттары әзірленді. Оған оның кәсіби құзыреттілігін қалыптастырудың әдіснамалық принципі ретінде гендерлік тәсілді негіздеу, дене шынықтыру мұғалімін даярлаудың болжамдық моделі кіреді. Бұл модель жынысты әлеуметтік сипаттама ретінде зерделеуді және оқу-тәрбие үдерісіндегі барлық факторлардың ұлдар мен қыздардың дамуына әсер ету ерекшеліктерін, сондай-ақ олардың мінез-құлқы мен реакцияларында, оқыту стилінде көрініс табатын ерлер мен әйелдер психологиясын ескеруді көздейді [8].

Біздің зерттеуіміз барысында «Дене шынықтыру мұғалімінің гендер саласындағы кәсіби құзыреттілігін дамыту бағдарламасы» әзірленіп, олардың кәсіби қызметіндегі гендерлік аспектілер жүйеленді.

Бұл бағдарлама гендерлік кедергілерді жою дағдыларын меңгеруді, гендерлік айырмашылықтарға құрметпен қарауды қамтиды. Сондай-ақ ол гендерлік аспектілердің құрылымы, жүйесі және әдіснамасы бойынша академиялық білімді толықтыруға мүмкіндік береді және гендерлік теңдікті ілгерілетудің кең ауқымды стратегиясы ретінде гендерлік паритетті қамтамасыз етуге бағытталған. Бағдарламаның негізгі мақсаты – спорттағы гендерлік алшақтықтарды жою және олардың тамырына балта шабу.

Гендерлік тәсіл негізіндегі дене мәдениеті мен спорт саласы дене шынықтыру мұғалімінің құзыреттілігін дамытуға ықпал етеді. Бұл үшін келесі ұйымдастырушылық-әдістемелік шарттар жасалған:

Біріншіден, қосымша кәсіби білім беру бағдарламаларына «Қазіргі білім берудегі гендерлік тәсіл» атты оқу модулін енгізу қажет. Бұл модуль оқу-әдістемелік құралдарды, диагностикалық құралдарды, оқу материалдары мен оқулықтарға гендерлік талдау жүргізу бойынша ұсыныстарды қамтиды.

Екіншіден, гендерлік педагогика және психология саласындағы мамандарды оқу үдерісіне тарту маңызды. Сонымен қатар курстар арасындағы кезеңде гендерлік проблематика бойынша жетекші ғалымдардың қатысуымен конференциялар, семинарлар және шығармашылық кездесулер ұйымдастыру орынды.

Үшіншіден, гендерлік тәсілді білім беру процесіне енгізіп отырған өңірлік инновациялық алаңдардың тәжірибесімен танысу маңызды.

Перспективалық міндеттерге мыналар жатады:

- дене шынықтыру мұғалімдерінің мектеп оқушыларымен жұмыс барысында гендерлік тәсілді іске асырудағы құзыреттілігін дамытудың үздіксіздігін қамтамасыз ету;

- педагогтардың гендерлік мәселелер бойынша құзыреттілік жетіспеушілігін анықтауға арналған диагностикалық құралдарды әзірлеу [9].

Университеттің педагогикалық білім беру курсының болашақ дене шынықтыру мұғалімдерінің дене шынықтыру мен спорттағы гендерлік теңдік мәселелеріне көзқарасына және оны жүзеге асыруына әсерін зерттеу нәтижесі ретінде мектептердегі дене шынықтыру сабақтарында гендерлік мәселелерді шешу дағдылары қалыптасты.

Авторлар дене шынықтыру мұғалімдерін арнайы мақсатты даярлау курстарын енгізу қоғамда да, білім беру ұйымдарында да гендерлік теңдік саласындағы әлеуметтік өзгерістерге ықпал етеді деген қорытынды жасады [10].

Зерттеу барысында қарастырылған (кадрлық, оқу-әдістемелік, ғылыми-әдістемелік, ақпараттық) жағдайлар дене шынықтыру мұғалімдерінің гендерлік тәсілді қолдану құзыреттілігін жетілдіруге ықпал етеді және оларды педагогикалық колледждерде, жоғары оқу орындарында және біліктілікті арттыру институттарында даярлау мен қайта даярлау үдерісінде кеңінен пайдалануға болады.

Осылайша студенттердің балалардың гендерлік тәрбиесі жөніндегі білімдерінің қалыптасу деңгейін кешенді түрде бағалау мақсатында біз 2-курс топтары арасында сауалнама жүргіздік.

Сауалнама балалардың гендерлік әлеуметтенуін психологиялық-педагогикалық қолдауды терең түсіну тұрғысынан студенттердің құзыреттілік деңгейін анықтауға көмектесті.

Сауалнама 22 сұрақтан тұрды, олардың жауаптары болашақ дене шынықтыру мұғалімдерінің гендерлік құзыреттілігінің даму көрсеткіштерін толық қамтиды. Бұл көрсеткіштерге:

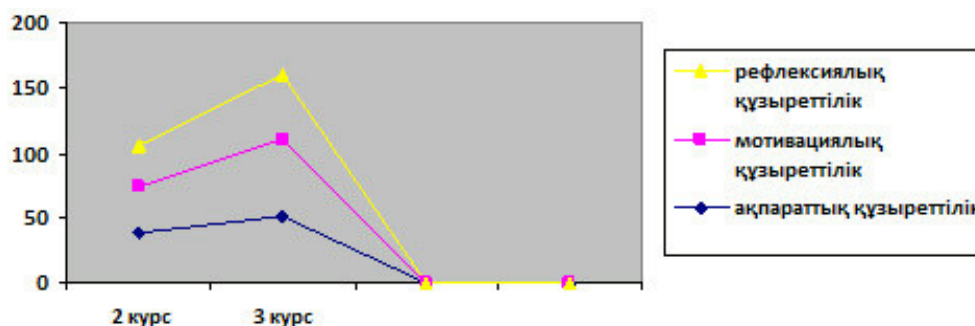
- информативтік құзыреттілік (гендерлік мәселелер бойынша білім деңгейі),
- рефлексивтік құзыреттілік (гендерлік тәсілді өз педагогикалық тәжірибесінде қолдану қабілеті),
- мотивациялық құзыреттілік (гендерлік тәсілді іске асыруға деген ынтасы мен дайындығы) жатады (3-кесте).

Сауалнама нәтижелері бойынша студенттердің басым көпшілігі төмен және орта деңгейде екендігі белгілі болды (1-сурет).

- Ақпараттық құзыреттілік 2 курс 38 пайыз – 3 курс 52 пайыз;
- мотивациялық құзыреттілік 2 курс 36 пайыз – 3 курс 59 пайыз;
- рефлексиялық құзыреттілік 2 курс 32 пайыз – 3 курс 49 пайыз.

3-кесте – Дене шынықтыру сабақтарын өткізу бағытының нормативтері

Сезімтал кезеңдер	Дене тәрбиесі нормативтері
Ақпараттық құзыреттілік	Гендерлік тәрбиенің ерекшеліктері, балалардың гендерлік өзіндік сәйкестігінің айрықша белгілері туралы білімді меңгеру – табысты гендерлік идентификацияның маңызды шарты. Әр жынысқа тән психологиялық қасиеттерді ажырата білу. Баланың тәрбиесіндегі гендерлік тәсілдің маңыздылығын терең түсіну және бұл туралы саналы білімге ие болу.
Мотивациялық құзыреттілік	Баланың гендерлік идентификациясы процесіне қатысты мотивациялық ұстанымдарының тұрақтылығы. Баламен өзара әрекеттесуін саналы түрде түсіну және ұғыну.
Рефлексиялық құзыреттілік	Дәлелділікті көздейді, яғни баламен өзара әрекеттесу тәсілдері толық негізделген.

1-сурет – 2 және 3 курс студенттерінің сауалнамасының нәтижелері

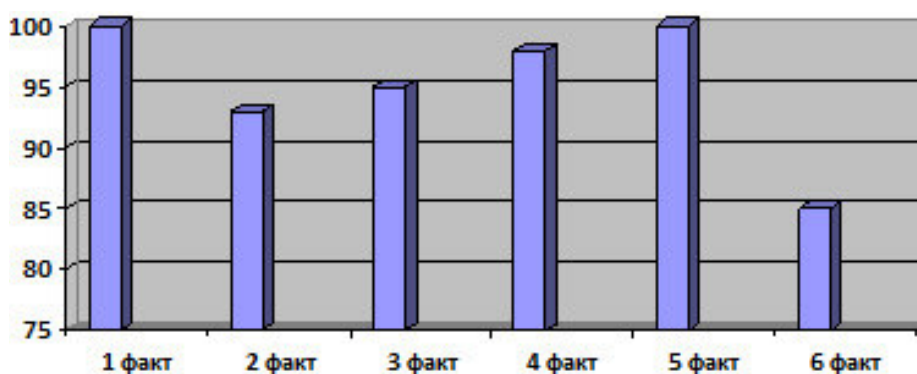
Бұл нәтижелер студенттердің өзін-өзі дамытуға ұмтылысының төмендігімен; балалардың гендерлік сәйкестендіру үдерісіне аз қызығушылық танытуымен; балалардың гендерлік дамуы саласындағы білімдерінің жеткіліксіздігімен байланысты болуы мүмкін. Өндірістік практика барысында мектеп оқушыларымен қарым-қатынас жасағанда, студенттер тек олардың жас ерекшеліктерін ескеріп, гендерлік ерекшеліктеріне назар аудармайды. Сондай-ақ олардың балалардың гендерлік сәйкестендіру үдерісіне деген мотивациясы жеткіліксіз.

Жүргізілген сауалнама нәтижелері бойынша студенттердің гендерлік тәрбие саласындағы құзыреттілігі жеткіліксіз деген қорытынды жасалды.

Сондай-ақ өндірістік практика барысында студенттер тәлімгерлерімен бірге ата-аналар арасында гендерлік аспектілерге қатысты сауалнама жүргізді.

Мектеп жұмысына ата-аналардың қанағаттанушылығына қатысты сауалнама нәтижелері келесі 6 фактіні көрсетеді:

- 100% ата-аналар дене шынықтыру сабақтары мен басқа да іс-шараларға қатысуға, сондай-ақ білім беру үдерісін жетілдіру бойынша ұсыныстар енгізуге мүмкіндігі бар екенін атап өтті;
- 93% ата-аналар мұғалімдермен қарым-қатынастарына қанағаттанған;
- 95% ата-аналар тәрбиешілердің балалардың қабілеттерін жан-жақты дамытуға, мектепте сапалы білім беруге және денсаулығын нығайтуға ықпал ететінін мойындайды;
- 98 % ата-аналар дене шынықтыру мұғалімдерінің оқушыларға құрметпен қарайтынын атап өтті;
- 100 % балалар дене шынықтыру мұғалімін құрметтейді және жақсы көреді;
- 85 % ата-аналар (оның ішінде 12 % ішінара) дене шынықтыру мұғалімінің беделін мойындайды, оның пікірін тыңдайды және оның кеңестерін балалардың дене тәрбиесінде қолданады.

2-сурет – Ата-аналардың сауалнамасының 6 фактісінің нәтижелері

Ата-аналардың сұраныстарын зерттеу олардың білім беру қызметінің мазмұнына сәйкес келетінін көрсетті:

- балалардың психофизикалық денсаулығын сақтау (47%);
- интеллектуалдық-шығармашылық және танымдық қабілеттерін дамыту (72%);
- мектептегі дене шынықтыру сабақтарында сапалы білім алу (65%).

Осылайша алынған нәтижелер ата-аналар контингентінің біртекті еместігін, сондай-ақ олардың спорттық қызметтегі гендерлік аспектіні дамытуға қатысты мақсаттары мен құндылықтарының әртүрлі екенін көрсетті.

Зерттеу нәтижелеріне сүйене отырып, мектептегі балалар мен ата-аналар арасындағы қарым-қатынасты реттеу мәселесі табысты шешілгені анықталды. Осыған байланысты ата-аналар балаларының спорттық жетістіктеріне қызығу-

шылық танытып, мектепке қажетті жағдайларды жасауға барынша қолдау көрсетуге ынталы болуы үшін олармен жұмысты дұрыс ұйымдастыру қажет.

Қорытынды

Жүргізілген зерттеу нәтижелері болашақ дене шынықтыру мұғалімдерінің кәсіби даярлығында гендерлік тәсілді жүйелі түрде енгізудің ғылыми-педагогикалық тұрғыдан негізделген қажеттілігін дәлелдейді. Дене шынықтыру мен спорт саласы оқушылардың физиологиялық, психологиялық және әлеуметтік ерекшеліктері айқын көрінетін білім беру кеңістігі болғандықтан, мұнда гендерлік факторларды ескеру педагогикалық үдерістің тиімділігін арттырудың маңызды шарты болып табылады.

Зерттеу барысында болашақ дене шынықтыру мұғалімдерінің гендер саласындағы негізгі құзыреттіліктерінің құрылымы айқындалып, олардың ақпараттық, мотивациялық және рефлексиялық құрамдас бөліктері өзара тығыз байланыста дамитыны анықталды. Алынған эмпирикалық деректер студенттердің басым бөлігінде гендерлік құзыреттіліктің төмен және орта деңгейде қалыптасқанын көрсетті, бұл гендерлік білімнің жеткіліксіздігімен, кәсіби өзін-өзі дамытуға бағытталған уәждің әлсіздігімен және гендерлік аспектілерді педагогикалық практикада қолдану тәжірибесінің шектеулілігімен түсіндіріледі.

Сонымен қатар зерттеу нәтижелері дене шынықтыру мұғалімдерінің гендерлік құзыреттілігінің деңгейі олардың адамгершілік бағдарларына, толеранттылық мәдениетіне, оқушылармен өзара әрекеттесу стиліне және оқыту үдерісін саралап ұйымдастыру қабілетіне тікелей ықпал ететінін көрсетті. Гендерлік тәсілді елеулі оқушылардың қозғалыс белсенділігіне қызығушылығының төмендеуіне, мотивацияның әлсіреуіне және спорттық әлеуетінің толық ашылмауына әкелуі мүмкін.

Осыған байланысты педагогикалық жоғары оқу орындарында болашақ дене шынықтыру мұғалімдерін даярлау жүйесіне гендерлік педагогика мен психология элементтерін енгізу, арнайы оқу модульдерін әзірлеу, диагностикалық құралдар мен әдістемелік ұсынымдарды қолдану қажеттілігі негізделді. Ұсынылған ұйымдастырушылық-әдістемелік шарттар болашақ мамандардың кәсіби даярлығын жетілдіруге және мектептегі дене шынықтыру сабақтарында гендерлік тендік қағидаттарын тиімді жүзеге асыруға мүмкіндік береді.

Қорытындылай келе, болашақ дене шынықтыру мұғалімдерінің гендер саласындағы құзыреттілігін қалыптастыру – қазіргі білім беру жүйесінің стратегиялық міндеттерінің бірі болып табылады. Бұл бағыттағы кешенді және жүйелі жұмыс оқушылардың дене дамуын, психоэмоционалдық жай-күйін және әлеуметтік бейімделуін қамтамасыз ететін гендерлік-сезімтал білім беру ортасын қалыптастыруға негіз болады.

Мақала авторларының қосқан үлестері:

Сирлибаев Медет Кошербаевич – зерттеудің жалпы ғылыми тұжырымдамасын әзірледі, зерттеу тақырыбының өзектілігін негіздеді, кіріспе бөлімін, зерттеудің мақсаты мен міндеттерін тұжырымдады, сондай-ақ мақаланың теориялық-әдіснамалық негізін қалыптастырды.

Кульшарипова Зару Касымовна – гендерлік тәсіл мен гендерлік құзыреттілік мәселелері бойынша ғылыми әдебиеттерге талдау жүргізді, болашақ дене шынықтыру мұғалімдерінің кәсіби даярлығы контекстінде гендер факторларының ролін айқындады және мақаланың теориялық бөлімін әзірлеуге қатысты.

Капашева Жансара Дүйсенбековна – зерттеу нәтижелерін жүйелеуге, негізгі қорытындыларды тұжырымдауға, практикалық ұсыныстарды әзірлеуге, сондай-ақ мақаланың мазмұнын редакциялауға және ғылыми талаптарға сәйкестендіруге үлес қосты.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Қазақстан Республикасының «Білім туралы» заңы [Мәтін]. – Астана, 2007.
2. **Дюльдина, Ж.Н.** Проблема гендера в педагогических исследованиях [Текст] // Современные наукоемкие технологии. – 2016. – №5. – С. 629-633.
3. **Штылева, Л.В.** Изучение гендерных характеристик студентов: Гендерная психология: практикум [Текст]. – СПб.: Питер, 2013. – 55 с.
4. **Зарубина, В.В.** Развитие акмеологической позиции учителей физической культуры в системе дополнительного образования взрослых [Текст] // Теория и практика физической культуры. – 2018. – № 2. – С. 24-26.
5. **Рунова, М.А.** Формирование оптимальной двигательной активности. Старший дошкольный возраст [Текст] // Дошкольное воспитание. – 2000. – №6. – С. 30-37.
6. **Бочарова, Н.И.** Педагогика отдыха [Текст]. – Москва: Юрайт, 2024. – 218 с.
7. **Блинков С.Н., Левушкин С.П., Сокунова С.Ф.** Изменение показателей двигательной готовности и физической работоспособности девочек 1-4 классов, проживающих в Ульяновской области, с начала до конца учебного года [Текст] // «Научные труды» журнал университета П.Ф. Лесгафта. – 2023. – №1(215). С. 58-64.
8. **Шустова Л.П., Данилов С.В.** Компетенции учителей физической культуры по применению гендерного подхода в образовании: возможности развития в системе повышения квалификации [Текст] // Теория и практика физической культуры. – 2020. – №7. С. 32-41.
9. **Михайлова Е.Ю., Утишева Е.В., Закревская Н.Г., Андросова Г.А.** Академическая система физического воспитания и спорта: гендерный аспект [Текст] // Теория и практика физической культуры. – 2021. – №12. – С. 87-88.
10. **Ерофеева Р.Ж.** Формирование профессиональной готовности учителей физической культуры с учетом гендерных особенностей обучающихся. Диссертация на соискание степени доктора философии (PhD) [Электронный ресурс]. – Павлодар, 2020. https://tou.edu.kz/upload/dis_council/135.pdf

References

1. Kazakhstan Respublikasynyn «Bilim turaly» Zany [Law of the Republic of Kazakhstan «On Education»] [Text]. – Astana, 2007. [In Kazakh]
2. **Dyul'dina, Zh.N.** Problema gendera v pedagogicheskikh issledovaniyakh [The problem of gender in pedagogical research] [Text] // *Sovremennye naukoemkie tekhnologii*. – 2016. – №5. – P. 629-633. [In Russian]
3. **Shtyleva, L.V.** Izuchenie gendernyh harakteristik studentov: Gendernaya psihologiya: praktikum [Study of students' gender characteristics: Gender psychology: a practicum] [Text]. – SPb.: Piter, 2013. – 55 p. [In Russian]
4. **Zarubina, V.V.** Razvitie akmeologicheskoy pozicii uchitelej fizicheskoy kul'tury v sisteme dopolnitel'nogo obrazovaniya vzroslykh [Development of the acmeological position of physical education teachers in the system of additional adult education] [Text] // *Teoriya i praktika fizicheskoy kul'tury*. – 2018. – № 2. – P. 24-26. [In Russian]
5. **Runova, M.A.** Formirovanie optimal'noj dvigatel'noj aktivnosti. Starshij doshkol'nyj vozrast [Formation of optimal motor activity. Senior preschool age] // *Doshkol'noe vospitanie*. – 2000. – №6. – P. 30-37. [In Russian]
6. **Bocharova, N.I.** Pedagogika otдыха [Pedagogy of leisure] [Text]. – Moscow: Yurait, 2024. – 218 p. [In Russian]
7. **Blinkov, S., Levushkin, S., Sokunova, S.** Izmenenie pokazatelej dvigatel'noj gotovnosti i fizicheskoy rabotosposobnosti devochek 1–4 klassov, prozhivayushchih v Ul'yanovskoy oblasti, s nachala do konca uchebnogo goda [Changes in indicators of motor readiness and physical performance of girls in grades 1–4 living in the Ulyanovsk region from the beginning to the end of the academic year] [Text] // *Nauchnye trudy zhurnala universiteta P.F. Lesgafta*. – 2023. – №1(215). – P. 58-64. [In Russian]
8. **Shustova, L., Danilov, S.** Kompetencii uchitelej fizicheskoy kul'tury po primeneniyu gendernogo podhoda v obrazovanii: vozmozhnosti razvitiya v sisteme povysheniya kvalifikacii [Competencies of physical education teachers in applying a gender approach in education: opportunities for development in the professional development system] [Text] // *Teoriya i praktika fizicheskoy kul'tury*. – 2020. – №7. – P. 32-41. [In Russian]
9. **Mikhailova, E.Yu., Utisheva, E.V., Zakrevskaya, N.G., Androsova, G.A.** Akademicheskaya sistema fizicheskogo vospitaniya i sporta: gendernyj aspekt [Academic system of physical education and sport: a gender perspective] [Text] // *Teoriya i praktika fizicheskoy kul'tury*. – 2021. – №12. – P. 87-88. [In Russian]
10. **Erofeeva, R.Zh.** Formirovanie professional'noj gotovnosti uchitelej fizicheskoy kul'tury s uchetom gendernyh osobennostej obuchayushchihsya [Formation of professional readiness of physical education teachers taking into account gender characteristics of students] [Electronic resource] Dissertation for the degree of Doctor of Philosophy (PhD). – Pavlodar, 2020. https://tou.edu.kz/upload/dis_council/135.pdf [In Russian]

М.К. Сирлибаев*, З.К. Кульшарипова, Ж.Д. Капашева
Павлодарский педагогический университет имени Әлкей Марғұлан,
Павлодар, Казахстан

Основные компетенции будущих учителей физической культуры в области гендера

Аннотация. Внедрение гендерного подхода в процессы обучения и воспитания подрастающего поколения выступает одним из приоритетных направлений современного спортивного образования. Особую значимость данная проблематика приобретает в сфере физической культуры и спорта, где гендерные аспекты проявляются более выражено по сравнению с другими социальными областями. Учет гендерно-ролевых особенностей обучающихся способствует достижению более высоких результатов в двигательной активности и при этом не нарушает закономерностей естественного личностного развития.

К перспективным задачам данного направления исследования относятся обеспечение преемственности в формировании у учителей физической культуры компетентности по реализации гендерного подхода в работе со школьниками, а также разработка диагностического инструментария, направленного на выявление дефицитов гендерной компетентности педагогов.

Рассматриваемые в статье кадровые, учебно-методические, научно-методические и информационные условия способствуют повышению уровня готовности учителей физической культуры к применению гендерного подхода и могут быть эффективно использованы в системе их подготовки и повышения квалификации в педагогических вузах.

В ходе исследования был предложен комплекс диагностических материалов и методических рекомендаций, предназначенных для практического использования педагогами в будущей профессиональной деятельности. Данный комплекс охватывает вопросы распознавания гендерных особенностей, соотношения маскулинности и фемининности, формирования гендерной толерантности обучающихся, различий между представителями разных полов, гендерно-ролевых установок учителя, учета гендерных различий в обучении, а также гендерных предпочтений. Уровень сформированности гендерной компетентности учителей физической культуры напрямую влияет на их нравственные ориентиры, степень толерантности и способность выбирать оптимальные стратегии развития базовых компетенций в гендерной сфере.

Ключевые слова: гендер, гендерная проблематика в образовании, компетентность будущих учителей физической культуры, физическая культура, гендерный подход.

М.К. Sirlibaev*, Z.K. Kulsharipova, Zh.D. Kapasheva
Pavlodar Pedagogical University named after Alkey Margulan,
Pavlodar, Kazakhstan

Key competencies of future physical education teachers in the field of gender

Annotation. Integrating a gender-sensitive approach into the processes of teaching and upbringing the younger generation represents a key direction in contemporary sports education. This issue is particularly significant in the field of physical education and sport, where gender-related challenges tend to manifest more acutely than in many other social domains. Taking gender-role characteristics into account makes it

possible to achieve higher outcomes in motor activity while not disrupting the natural process of personal development.

Among the promising objectives of this line of research are ensuring continuity in the development of physical education teachers' competence in implementing a gender-based approach when working with school students, as well as designing diagnostic tools aimed at identifying deficiencies in teachers' competence related to gender issues. The staffing, curricular-methodological, scientific-methodological, and informational conditions examined in the article contribute to enhancing physical education teachers' competence in applying a gender-sensitive approach and may be widely used in the processes of their training and professional development within pedagogical higher education institutions.

In the course of the study, a set of diagnostic materials and methodological guidelines was proposed for teachers' future professional practice. These materials encompass the recognition of gender characteristics, masculinity and femininity, students' gender tolerance, differences between the two sexes, teachers' gender-role attitudes, consideration of gender differences in instruction, and gender preferences. The level of formation of physical education teachers' gender competence directly influences their moral principles, level of tolerance, and ability to select optimal strategies for developing basic competence in the gender domain.

Keywords: gender, gender roles in education, competence of future physical education teachers, physical education, gender-based approach.

Мақала тарихы: Алынған күні: 13.11.2025. Қабылданды: 09.12.2025.

Авторлар туралы мәлімет:

Сирлибаев Медет Кошербаевич – «Педагогика және психология» білім беру бағдарламасының докторанты, Әлкей Марғұлан атындағы Павлодар педагогикалық университеті, Павлодар, Қазақстан Республикасы, Олжабай батыр 60. Tel: 87779368292 E-mail: Sirlibaevm@mail.ru ORCID: <https://orcid.org/0009-0004-9099-7031>

Кульшарипова Зару Касымовна – педагогика ғылымдарының кандидаты, Педагогика жоғары мектебінің қаумдастырылған профессоры, Әлкей Марғұлан атындағы Павлодар педагогикалық университеті, Павлодар, Қазақстан. E-mail: kulsharipovazk@mail.ru

Капашева Жансара Дүйсенбековна – педагогика ғылымдарының магистрі, Педагогика жоғары мектебінің оқытушы, Әлкей Марғұлан атындағы Павлодар педагогикалық университеті, Павлодар, Қазақстан. E-mail: kapasheva0202@mail.ru ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0007-4009-395X>

Information about the authors:

Sirlibayev Medet – Doctoral student educational program «Pedagogy and Psychology», Pavlodar Pedagogical University named after Alkey Margulan, Pavlodar, Republic of Kazakhstan. Tel: 87779368292 E-mail: Sirlibaevm@mail.ru ORCID: <https://orcid.org/0009-0004-9099-7031>

Kulsharipova Zaru – Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor of the Higher School of Pedagogy, Pavlodar Pedagogical University named after Alkey Margulan, Pavlodar, Kazakhstan. E-mail: kulsharipovazk@mail.ru

Kapasheva Zhansara – Master of Pedagogical Sciences, teacher of the Higher School of Pedagogy, Pavlodar Pedagogical University named after Alkey Margulan, Pavlodar, Kazakhstan. E-mail: kapasheva0202@mail.ru ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0007-4009-395X>

Информация об авторах:

Сирлибаев Медет Кошербаевич – Докторант образовательной программы «Педагогика и психология», Павлодарский педагогический университет имени Әлкей Марғұлан, Республика Казахстан, Павлодар. Tel: 87779368292 E-mail: Sirlibaevm@mail.ru ORCID: <https://orcid.org/0009-0004-9099-7031>

Құлшарипова Зару Касымовна – кандидат педагогических наук, ассоциированный профессор Высшей школы педагогики, Павлодарский педагогический университет имени Әлкей Марғұлан, Павлодар, Казахстан. E-mail: kulsharipovazk@mail.ru

Капашиева Жансара Дуйсенбековна – магистр педагогических наук, преподаватель высшей школы педагогики, Павлодарский педагогический университет имени Әлкей Марғұлан, Павлодар, Казахстан. E-mail: kapasheva0202@mail.ru ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0007-4009-395X>

M. Shobri*, I.A. Aminul, D. Mardiana

*Muhammadiyah University Malang, Indonesia
muhammadshobri@webmail.umm.ac.id*

**DEEP LEARNING BASED ISLAMIC RELIGIOUS EDUCATION:
OPPORTUNITIES, CHALLENGES, PEDAGOGICAL
IMPLICATIONS IN DIGITAL AGE**

Annotation. *In the digital age, Islamic Religious Education (PAI) in Indonesia faces the dual challenge of preserving traditional spiritual values while adapting to the technological competencies required by the 21st century. Rapid digitalization necessitates a pedagogical shift from passive instruction to dynamic, technology-mediated engagement. This study aims to comprehensively analyze the implementation of deep learning-based PAI methods through a qualitative library research approach, synthesizing academic literature from 2015-2025. It focuses on exploring how deep learning technologies, specifically AI driven personalization and immersive tools, can transform student learning experiences, deepen religious understanding, and foster Islamic character formation. The practical importance of this work lies in identifying actionable strategies to overcome critical barriers such as infrastructure limitations and teacher hesitation. Scientifically, it addresses the gap between theoretical constructivism and the actual application of Artificial Intelligence in religious pedagogy. The study's primary value is the development of a novel conceptual framework that positions technology not as a replacement for the teacher but as a «cognitive partner» in spiritual development. It contributes to the field by offering a roadmap for policymakers to integrate deep learning without compromising the sanctity of religious transmission, ensuring that PAI remains relevant and effective for the modern Muslim learner.*

Keywords: *deep learning, Islamic religious education, educational technology, personalized learning, Islamic character, artificial intelligence in religion, pedagogical innovation.*

Introduction

Islamic Religious Education (PAI) constitutes a fundamental component of the Indonesian education system, designed to shape the character, morals, and spirituality of students based on Islamic values. In a digital era characterized by rapid technological advancement, the education system faces significant pressure to adapt to 21st century learning needs, which demand approaches that are more innovative, interactive, and student centered. The relevance of this topic is underscored by the urgent need to harmonize traditional spiritual pedagogy with modern cognitive demands.

However, a review of existing literature reveals a significant disconnect between current technological capabilities and PAI practice. Traditional approaches to PAI

described by predecessors are frequently teacher centered, focusing on the rote memorization of religious texts with insufficient emphasis on meaning or practical application. While models like the *Kuttab* still emphasize the priority of *Adab* (etiquette) before knowledge [1], recent scholarship in technology has predominantly focused on the digitization of teaching materials (conventional e-learning) or social media usage in *da'wah*. There is a notable lack of research regarding the implementation of «Deep Learning», defined here as both a pedagogical approach emphasizing profound understanding and as Artificial Intelligence technology enabling personalization.

This existing gap creates a problem situation: PAI instruction risks becoming obsolete if it cannot leverage advanced algorithms for theological personalization and adaptive character formation. The integration of deep learning technology into PAI becomes highly relevant as an endeavor to create learning experiences that are meaningful and aligned with contemporary demands.

Given the nascent stage of AI adoption in Indonesian religious schools, a robust theoretical framework is required to guide implementation before widespread empirical trials can be effectively conducted. This study provides that necessary conceptual scaffolding.

Consequently, this study aims to comprehensively analyze the implementation of deep learning based PAI methods. This research is significant as it merges technological innovation with Islamic education, filling a critical gap in the literature by proposing an integration model that positions technology not merely as a tool, but as a cognitive partner. By exploring the impact of deep learning on religious comprehension and character formation, this work offers a novel contribution to the field, providing practical recommendations for effective and sustainable implementation in Indonesia's unique educational landscape.

Materials and methods

Research Design and Progress

This study employs a qualitative library research approach (*literature review*) to comprehensively analyze the intersection of Artificial Intelligence and Islamic pedagogy. The research progress followed the PRISMA (Preferred Reporting Items for Systematic Reviews and Meta Analyses) conceptual flow: (1) Identification of records via database searching; (2) Screening of titles and abstracts; (3) Eligibility assessment of full texts against inclusion criteria; and (4) Inclusion of studies for qualitative synthesis.

Data Collection and Material Description

Data sources were systematically collected from reputable academic databases, including Scopus, Web of Science, Google Scholar, and DOAJ. The search timeline focused on the decade of rapid AI advancement (2015–2025) to ensure technological relevance. The search strategy utilized Boolean operators with bilingual keywords

(English/Indonesian) such as: “Deep Learning in Islamic Education” AND “Artificial Intelligence,” “Personalized Learning” AND “PAI,” and “AI for Character Formation.”

The research material consists of 50 selected core documents (qualitative and quantitative terms), comprising peer reviewed journal articles (70%), conference proceedings (20%), and academic books (10%).

To meet the criterion of analyzing fundamental and new works by domestic and foreign scientists, this study critically reviews seminal contributions, including:

1. Foreign/Global Context: Works by Fullan et al. [2] on deep learning pedagogy and Bankins & Formosa [3] on ethical AI. These studies establish the global theoretical framework but often lack specific application to Islamic theology.

2. Domestic/Indonesian Context: Recent empirical studies by Purnama & Ulfa [4] on digital Qur'an memorization tools; Sulaiman [5] on blended learning models; Damayanti & Supriyanto [6] on Project Based Learning effectiveness; and Faisal [7] on adaptive learning systems.

3. Theological & Ethical Discourse: Critical analyses by Ahmed [8] and Zuhri [9] regarding AI and Fatwas, and Fathurrahman & Huda [10] on generative AI risks.

Analysis of Works and Research Gaps

An analysis of these 10+ fundamental works reveals a significant gap: while foreign scholars provide robust technological frameworks, they often neglect the spiritual dimension of *Adab*. Conversely, domestic studies often focus on *digitization* (e-learning) rather than *intelligence* (AI adaptation). This study fills that gap by synthesizing these two distinct bodies of knowledge into a unified integration model.

Data Analysis Method

Data analysis utilized content analysis techniques [11] envying three stages: (1) Open Coding to identify raw themes (e.g., «infrastructure», «personalization»); (2) Axial Coding to relate categories (e.g., linking «AI tutoring» to «student engagement»); and (3) Selective Coding to construct the final conceptual framework. This rigorous method allows for a deep interpretation of text data to identify recurring themes and construct a validated framework for integrating deep learning into PAI curricula.

Results and discussion

Theoretical Framework of Deep Learning in Islamic Religious Education (PAI)

Constructivism in the Digital Age: From Passive Reception to Active *Ijtihad*

A synthesis of contemporary educational theory suggests that the integration of deep learning technologies into Islamic Religious Education (PAI) represents a fundamental shift in pedagogical philosophy, moving from behaviorist transmission models to constructivist engagement. Our analysis of the literature indicates that in traditional PAI settings, instruction has historically skewed towards the passive reception of dogma, where the teacher (*Muallim*) serves as the sole repository of truth. While this method preserves

the integrity of transmission (*Sanad*), our findings suggest it increasingly struggles to engage the «digital native» generation who are cognitively wired for interactivity.

This study identifies Constructivism as the critical theoretical bridge between Islamic education and Artificial Intelligence. Unlike previous frameworks that viewed technology merely as a delivery mechanism, constructivism posits that knowledge is not acquired but constructed by the learner through interaction. In the context of Islamic pedagogy, this aligns powerfully with the concept of *Tafakkur* (deep reflection) and the spirit of *Ijtihad* (independent reasoning). The learner must not merely memorize the text but internalize it to derive meaning applicable to their specific lived reality.

Vygotsky's (1978) social development theory is particularly relevant when analyzing AI-mediated PAI. Vygotsky emphasized the role of the «More Knowledgeable Other» (MKO) in the Zone of Proximal Development (ZPD). Our synthesis reveals that in a digital PAI environment, deep learning systems function as a scalable, pseudo-MKO. Unlike a human teacher who cannot simultaneously address the distinct ZPD of 40 students, an AI tutor can recognize when a student struggles with the abstract concept of *Qada and Qadar* versus a linguistic struggle with Arabic syntax. The system instantly provides scaffolding to bridge the specific cognitive gap. Crucially, this study argues that this technological scaffolding does not replace the human teacher's role in spiritual mentorship (*Suhba*) or the transmission of *Barakah*. Instead, it augments the cognitive aspect, liberating classroom time for higher-order spiritual discourse and moral modeling.

Connectionism: The Neural Architecture of Religious Literacy

While constructivism explains the *meaning making* process, connectionism explains the *mechanism* of learning in a networked, digital age. Learning is the process of connecting specialized nodes or information sources, and the capacity to know more is more critical than what is currently known. Deep learning technology, which is built upon the architecture of Artificial Neural Networks (ANNs), structurally mimics this biological process.

In the specific context of PAI instruction, this framework explains how students master complex religious data systems, such as the chains of *Hadith* transmission (*Isnad*) or the intricate rules of inheritance (*Faraid*). Just as an ANN adjusts the weights of connections based on error rates, deep learning platforms analyze student performance data to identify weak cognitive links. For instance, if a student consistently mispronounces the *Ikhfa* rule during Qur'anic recitation, a deep learning system identifies the specific neural pathway associated with nasalization sounds as the weak node. It then strengthens this «learning node» by increasing the frequency of specific exercises. This creates a highly optimized feedback loop where technology facilitates the repetitive practice (*Tikrar*) traditionally valued in Islamic education but enhances it with precision analytics that prevent the fossilization of incorrect patterns. This represents a modernization of

the *Talaqqi* method, ensuring that the «drill and practice» element of religion is efficient, measurable, and adaptive.

Deep Learning as a Pedagogical Strategy vs. Surface Learning

It is critical to conceptually distinguish «deep learning» as a technology from «deep learning» as a pedagogical strategy. In many Indonesian educational contexts, surface learning often prevails, characterized by the rote memorization of *Fiqh* rules without a corresponding understanding of the *Maqasid al Shari'ah* (Objectives of Islamic Law).

This study argues that the convergence of AI and deep pedagogy offers a tangible solution to this historical deficit. Deep learning pedagogy, as conceptualized by Fullan et al. (2018), emphasizes the «6Cs»: character, citizenship, collaboration, communication, creativity, and critical thinking. By utilizing AI systems to handle lower order cognitive tasks (remembering and understanding), the pedagogical focus in the classroom can shift entirely to higher order tasks (analyzing, evaluating, and creating). For example, instead of spending a lesson ensuring every student has memorized the definition of *Riba*, the AI ensures this foundational knowledge is achieved outside of class. The classroom session is then devoted to analyzing modern fintech products to determine their Shari'ah compliance based on the principles mastered. This shift transforms PAI from a static history lesson into a dynamic, relevant ethical framework for modern living.

Implementation of Deep Learning in PAI Instruction

Digital Platforms and Interactive Applications: The Shift to Adaptive Ecosystems

Current research trends indicate that the implementation of deep learning in PAI is transitioning from static e-learning to dynamic ecosystems driven by algorithms. The most significant technical advancement identified is the application of Natural Language Processing (NLP) to Islamic texts. Traditional digital Qur'ans are merely digitized text. Deep learning-based applications, however, are now capable of analyzing the semantic and syntactic structure of Arabic verses. They offer students not just translations, but context-aware linguistic breakdowns that explain *why* a word is in the accusative case or how a specific verb form implies intensity. This democratizes access to the linguistic beauty of the Qur'an (*I'jaz*), which was previously accessible only to students with years of Arabic grammar training.

Furthermore, Voice Recognition technology has matured to the point of becoming a viable digital teaching assistant. Applications utilizing Automatic Speech Recognition (ASR) trained on Qur'anic datasets can now provide real time, granular feedback on recitation with high accuracy. As noted by Purnama & Ulfa (2024), features such as flexible quiz modes and audio playback are not merely convenience tools; they fundamentally alter the memorization curve. They allow for «micro learning» sessions that fit into fragmented schedules, turning waiting times into productive *Muraja'ah* (review) sessions. Additionally, blended learning modules (Sulaiman, 2024) create a continuous learning

loop where data from online interactions informs physical classroom strategy, creating a seamless educational experience.

Project Based and Collaborative Learning (PBL)

Deep learning technology acts as a force multiplier for Project Based Learning (PBL) in PAI. In a conventional setting, a PBL assignment might be limited to «researching Islamic history» using library books. With deep learning tools, students can engage in data driven inquiry. For example, students can use basic AI text mining tools to analyze sentiment in social media regarding Islamic topics to design an evidence based *Da'wah* campaign that targets specific societal misconceptions.

Research indicates a significant increase in learning outcomes when PBL is supported by these technologies. Collaborative platforms facilitate «Digital Halaqahs», where students from diverse geographic locations can debate complex ethical issues such as bioethics or Islamic finance. These forums are often moderated by AI agents that can flag potential misconceptions or identify radicalized rhetoric for teacher review. This fosters a form of «Collective Intelligence» where the group's shared understanding exceeds individual capabilities. It teaches students the Islamic etiquette of disagreement (*Adab al Ikhtilaf*) in a digital space, a core competency for maintaining social harmony.

Personalized Learning and Learning Analytics

The «one size fits all» approach has long plagued PAI, where students with varying levels of religious literacy are taught the same material at the same pace. This leads to boredom for advanced students and frustration for beginners. Deep learning introduces the possibility of radical personalization.

Adaptive learning algorithms utilize Learning Analytics to build a comprehensive «Knowledge Graph» for each student. If a student demonstrates high proficiency in *Akhlaq* (ethics) but low retention in *Tarikh* (history), the system automatically adjusts the learning pathway. It might present historical content through interactive storytelling rather than dry date memorization. This personalization extends to *metacognition*: the system helps students understand *how* they learn best. Teachers are provided with dashboards that visualize these patterns, shifting their role from delivering content to diagnosing learning obstacles. This data driven intervention ensures that no student is left behind due to the pace of instruction, aligning with the Islamic principle of *Adl* (justice) in education.

Impact on Conceptual Understanding and Character Formation

Enhancement of Understanding of Key Islamic Concepts

Analysis of recent studies suggests that the implementation of deep learning has demonstrated a profound capacity to make abstract theological concepts tangible. Concepts such as the «unseen» (*Al Ghaib*), the descriptions of Paradise and Hell, or complex inheritance laws (*Faraid*) are often difficult to grasp through text alone. Through

Augmented Reality (AR) and Virtual Reality (VR), these concepts are visualized and experienced.

Students can virtually experience the geography of the Battle of Badr to understand the strategic context of the Prophet's decisions, creating a spatial memory of history. They can visualize the mathematical distribution of inheritance in 3D charts that shift in real time. This visualization fosters a transition from «knowledge by authority» (*Ilm al Yaqin*) to something closer to «knowledge by witnessing» (*Ain al-Yaqin*). Interactive methods encourage students to pose critical questions. Instead of passively accepting a *Fatwa*, students can use AI-powered semantic search to explore the diverse *dalil* (evidence) used by different schools of thought (*Madhabs*). This leads to a more nuanced, tolerant, and comprehensive understanding of Islamic jurisprudence.

Islamic Character Formation and Value Development

A primary concern in the digitalization of PAI is whether technology dilutes the spiritual transmission of *Adab* (etiquette) and character. Can a machine teach morals? Our review finds a consensus that, paradoxically, deep learning can strengthen character formation if designed correctly. While an AI cannot *model* character (as it has no soul), it can simulate ethical dilemmas with high fidelity.

Gamified learning platforms present students with complex, branching scenarios, such as business ethics dilemmas involving *Halal* growth versus *Riba*. The student must make decisions, and the system provides immediate consequences based on Qur'anic principles. This allows students to «practice» righteousness in a safe, simulated environment. Furthermore, collaborative learning online fosters social character traits like tolerance (*Tasamuh*) and patience (*Sabr*) as students learn to navigate disagreements. Electronic reflection journals, analyzed by sentiment analysis AI, allow teachers to monitor emotional well-being, acting as an early warning system for spiritual health.

Development of Critical and Reflective Thinking Skills

Scholars argue that the synergy between PAI and deep learning fosters a necessary shift from dogmatic memorization to critical evaluation. Deep learning tools provide access to vast repositories of *Kitab Kuning* (classical texts) that were previously locked away. Students utilizing AI analysis tools can compare interpretations of verses across centuries, identifying how socio historical context influences legal rulings. This process cultivates the skill of critical analysis, essential for shielding students from radical ideologies that rely on decontextualized interpretations. By understanding the «why» and «how» of religious rulings through AI assisted research, students develop a resilient, intellectual faith.

Challenges and Implementation Barriers

Technological Infrastructure and the Digital Divide

The most immediate and pervasive barrier to realizing this potential is the digital

divide. In Indonesia, the disparity between elite urban schools and rural *Madrasahs* is stark. Deep learning requires high performance hardware and stable internet connections. As noted by Priatna et al. (2024), many schools in the archipelago lack even basic internet access. Implementing these systems without addressing the infrastructure gap risks exacerbating educational inequality, creating a «two tier» PAI system where only the wealthy have access to personalized, adaptive religious education. Budget constraints further complicate this, as the maintenance of AI systems requires financial commitment that many foundations cannot sustain.

Teacher Readiness and the Psychological Shift

The human element remains the most critical variable. Successful implementation relies heavily on teacher competence, yet many PAI teachers face a «double burden»: maintaining traditional authority while mastering complex new tools. Studies by Mainudin et al. [12] highlight that many teachers lack confidence and fear that AI will render their role obsolete. This resistance is not merely technical but psychological and theological. Teachers worry that the «machine» cannot convey the *Ruh* (spirit) of religion. The shift from *Muallim* to *Murabbi* (facilitator) is difficult for those trained in authoritarian pedagogical models. Professional development must therefore go beyond «how to use the software» to address «how to maintain spiritual connection in a digital classroom».

Ethical Issues, Data Privacy, and Algorithmic Bias

The use of deep learning in religious education introduces unique ethical risks. AI systems function as «black boxes», making decisions based on opaque algorithms. Bankins & Formosa (2023) warn of the potential for algorithmic bias. If the training data for a PAI system is biased toward one specific school of thought (*Madhab*), the AI will systematically marginalize other valid interpretations, effectively automating intolerance.

Furthermore, data privacy is paramount. PAI involves the collection of sensitive data regarding a student's moral development. There is a critical need for robust strategies to protect this data. There is also the issue of generative AI hallucination. Fathurrahman & Huda (2025) warn that generative AI can reinforce prejudice or fabricate religious texts (e.g., creating fake Hadith), which is a grave sin in Islamic tradition. Consequently, Ahmed (2024) and Zuhri (2025) argue effectively that AI chatbots cannot and must not be relied upon for issuing *Fatwas*, as they lack the requisite qualifications (*Ahliyyah*) and spiritual intent (*Niyyah*).

Opportunities and Innovations

Adaptive and Personalized Learning

The future of PAI lies in hyper personalization. As noted by Faisal (2024) and Lubis [13], personalization allows instruction to be tailored to the student's comprehension level. This is an unprecedented opportunity to address the high attrition rates in religious

studies caused by boredom or frustration. Adaptive systems ensure that the learning curve is always optimal, keeping the student in a state of «flow».

Analysis of Qur'an and Hadith Texts using NLP

Natural Language Processing offers innovative opportunities to analyze Islamic texts in ways that yield deep insights. NLP can be utilized for semantic search, enabling students to find relevant verses based on concepts rather than just keywords. Generative AI (LLMs) can be employed to develop creative teaching materials, such as Socratic dialogues that promote critical thinking. However, this must be done under strict supervision to ensure theological accuracy. The multi perspective approach facilitated by NLP can deepen student understanding and encourage critical thinking regarding interpretation.

Immersive Learning with Virtual and Augmented Reality

Immersive technologies offer the opportunity to «live» history. Aminah [14] highlights the potential of VR for virtual pilgrimages. This acts as a democratizing force, allowing students who cannot afford the Hajj to experience the spiritual atmosphere of the Holy Lands, fostering a deep emotional yearning (*Rindu*). AR can enrich the physical classroom, overlaying 3D animations of *Wudu* (ablution) procedures or historical maps onto standard textbooks.

Intelligent Tutoring Systems and Learning Chatbots

Intelligent Tutoring Systems (ITS) offer 24/7 personalized support. They can function as *Tajwid* tutors, providing non-judgmental feedback that helps shy students practice recitation without fear of public embarrassment. Chatbots can answer common questions about Islamic history instantly, functioning as a «first line of support». However, it is crucial to ensure these bots are hard coded to defer to human scholars for complex theological questions.

Recommendations for Effective Implementation

Infrastructure Development and Technology Investment

To ensure successful implementation, substantial investment in technological infrastructure is required. The government must allocate adequate budgets for educational technology, treating digital connectivity as a fundamental right. This includes subsidies for resource limited schools and incentives for the private sector to develop low bandwidth, offline first AI solutions suitable for rural Indonesia. Hybrid learning environments that combine digital technology with conducive physical spaces must be created to bridge the physical digital divide.

Teacher Training and Professional Development Programs

Teacher readiness is the lynchpin of success. Comprehensive and continuous teacher training programs must be developed, focusing on pedagogical strategies (how to teach *with* the tool). Training must be practical, hands on, and relevant to the PAI context. It

should address the affective aspects of change, creating safe spaces where teachers can express their concerns. Communities of Practice (*Musyawarah Guru Mata Pelajaran*) should be leveraged to share best practices.

Curriculum Development and Digital Content

The PAI curriculum must be revised to reflect the integration of deep learning. This involves the explicit integration of digital skills and media literacy. The curriculum must emphasize 21st century competencies such as critical thinking and collaboration. High quality digital content aligned with Islamic values must be developed, including engaging instructional videos and interactive applications. Content development must involve experienced scholars (*Ulama*) to ensure theological accuracy, ensuring that the «source code» of the AI aligns with the «source code» of the religion.

Ethical Framework and Data Privacy Policy

Given the ethical risks, a clear ethical framework is imperative. This framework must be grounded in Islamic principles such as Justice (*Adl*) and Trust (*Amanah*), alongside international data privacy standards. Policies must ensure transparency regarding how data is collected and used, require informed consent, and mandate data minimization. Periodic audits of AI algorithms to identify and mitigate bias are essential to ensure the technology remains a tool for justice.

Stakeholder Collaboration and Participatory Approach

Success requires a «whole of society» approach. Close collaboration is needed among government bodies, educational institutions, teachers, parents, religious scholars, and the technology sector. A participatory approach involving all parties can increase buy in and address concerns. A bottom up approach that grants autonomy to schools to adapt technology to their local contexts, allowing a *Pesantren* in Java to use AI differently than a public school in Jakarta, is more likely to succeed than a rigid top down mandate.

Implications for Research and Practice

Future Research Agenda

The implementation of deep learning based PAI opens vast research directions. Future research should prioritize empirical and experimental studies to move beyond theoretical benefits and measure direct impacts on student learning outcomes. Comparative studies between general schools and religious based institutions are needed to understand context effects. Research must also address methodological questions regarding how to measure «spiritual competence» or «deep understanding» quantitatively.

Implications for Education Policy

Findings from this research carry significant implications for policy. Governments need to develop national standards for technology based PAI that ensure equity and quality. Policies must mandate technology training for pre service teachers and provide incentives for innovation. Crucially, regulations regarding data privacy and the ethical

use of AI in religious education must be established to protect the spiritual and digital rights of students. The goal of policy should be to create an enabling environment where tradition and modernity can coexist harmoniously.

Conclusion

Summary of Findings and Scientific Contribution

The implementation of deep learning based Islamic Religious Education (PAI) methods offers transformative opportunities to enhance the quality of religious education in Indonesia. This study confirms the assertion that integrating deep learning technology, combining pedagogical approaches emphasizing profound understanding with artificial intelligence, can successfully overcome the limitations of traditional, teacher centered methods. Our analysis concludes that this integration represents a necessary shift in scientific knowledge regarding religious pedagogy: moving from a static transmission model to a dynamic, interactive framework capable of meeting 21st century learning needs.

Specifically, this study has validated positive impacts including enhanced understanding of key Islamic concepts (*tawhid*, *ibadah*, *akhlaq*); strengthened character formation through reflective application; and the development of critical thinking skills essential for analyzing complex theological contexts. These results confirm that technology, when correctly applied, acts as a cognitive partner rather than a replacement for spiritual mentorship.

Challenges and Strategic Imperatives

However, the validity of these conclusions is contingent upon addressing substantial challenges. We conclude that the «digital divide», specifically limitations in technological infrastructure in rural areas, remains the primary barrier to scientific progress in this field. Furthermore, teacher readiness is a critical variable; without a fundamental shift in the educator's role from «transmitter» to «facilitator», technological adoption will fail. Ethical concerns regarding data privacy and cultural resistance must be addressed through robust policy frameworks, ensuring that innovation aligns with Islamic values.

Final Conclusion on the Field

The implementation of deep learning based PAI methods signifies a fundamental transformation in how Islamic religious education is scientifically understood and practiced. This requires a paradigm shift: from passive knowledge transmission to active knowledge construction; from rote memorization to deep application; and from uniform instruction to adaptive personalization. With careful planning and investment, this integration can create a generation of Muslims capable of applying textual teachings with critical thought in facing modern challenges.

Limitations and Future Directions

This study employs a qualitative library research approach (2015-2025). Consequently, it is limited by a lack of empirical field data on effectiveness in actual PAI

classrooms. Furthermore, the literature may not fully capture the diversity of Indonesian *pesantren*.

Based on these results, further work is suggested to:

1. Conduct Empirical Studies: Perform quasi experiments to measure direct impacts on cognitive and affective outcomes in PAI.
2. Perform Comparative Studies: Compare effectiveness between general schools and *madrasahs* to understand institutional contexts.
3. Develop Adaptive Models: Create platforms specifically designed with Indonesian local wisdom for low tech environments.
4. Analyze Ethics: Examine ethical frameworks regarding AI in religious education, filling a critical gap in current literature.

Contribution of the authors:

Muhammad Shobri – served as the corresponding author and primary investigator. He conceptualized the study's novel theoretical framework integrating deep learning with Islamic pedagogy. He conducted the systematic literature search (PRISMA method), performed the primary data collection from databases, and drafted the initial manuscript, specifically focusing on the intersection of AI technologies and Kuttab-based character education.

Imam Ahmad Aminul – contributed significantly to the analysis of the «Challenges and Implementation Barriers» and «Ethical Issues» sections. He performed the axial coding during data analysis to identify key themes regarding infrastructure and teacher readiness. He also assisted in reviewing and synthesizing literature related to the specific context of Indonesian Madrasahs and the psychological shifts required for educators.

Dina Mardiana – provided expert supervision and critical validation of the study. As the senior academic, she verified the theological accuracy of the arguments. She refined the methodological approach, strengthened the discussion on pedagogical implications, and guided the final structuring and editing of the manuscript to ensure academic rigor and coherence.

References

1. **Shobri, M.** Kuttab based Islamic education model in addressing moral crisis among elementary school age students: A case study at Kuttab Al Qalam Malang [Text] // Journal of Education Innovation & Language Teaching (JEILT). – 2025. – №1. – P. 93-110.
2. **Fullan, M., Quinn, J., & McEachen, J.** Deep Learning: Engage the World Change the World [Text]. – Thousand Oaks: Corwin Press, 2018.
3. **Bankins, S., & Formosa, P.** The ethical implications of artificial intelligence in education [Text] // AI & Society. – 2023. – №3(38). – P. 1-15.
4. **Purnama, S., & Ulfa, M.** Digital Qur'an memorization tools: A usability study on flexible quiz modes [Text] // Journal of Islamic Educational Technology. – 2024. – №5. – P. 12-25.
5. **Sulaiman, A.** Developing blended learning models for Islamic education using ADDIE framework [Text] // International Journal of Instruction. – 2024. – №2(17). – P. 101-118.

6. **Damayanti, E., & Supriyanto, A.** The effectiveness of Project-Based Learning in Islamic education: A meta-analysis [Text] // Jurnal Pendidikan Islam. – 2024. – №1(10). – P. 55-70.
7. **Faisal, M.** AI-based personalized learning in Islamic education: Trends and effectiveness [Text] // Journal of Islamic Education and Technology. – 2024. – №3. – P. 45-58.
8. **Ahmed, S.** Fatwā and AI: A literature-based assessment on how AI chatbots impact the role of the Mufti [Text] // Journal of Islamic Studies. – 2024. – №15. – P. 45-60.
9. **Zuhri, S.** Ruling on using Artificial Intelligence to seek Fatwas: A jurisprudential analysis [Text] // Sunnah Web Journal of Islamic Law. – 2025. – №12. – P. 11-19.
10. **Fathurrahman, M., & Huda, N.** Cognitive bias in generative AI influences religious education: A double-edged sword? [Text] // Journal of Religious Education and Technology. – 2025. – №8. – P. 88-102.
11. **Krippendorff, K.** Content Analysis: An Introduction to Its Methodology [Text]. – 4th ed. – Thousand Oaks: Sage Publications, 2018.
12. **Mainudin, A., Supriatna, E., & Zaqiah, Q.Y.** Teacher readiness in implementing digital curriculum in Madrasah [Text] // Jurnal Penelitian Pendidikan Islam. – 2023. – №11. – P. 145-160.
13. **Lubis, A.H.** Pemanfaatan Artificial Intelligence dalam pembelajaran PAI di era society 5.0 [Text] // Jurnal Tarbiyah dan Ilmu Keguruan. – 2024. – №5. – P. 88-101.
14. **Aminah, S.** Virtual Reality-based interactive learning media for Fiqh worship [Text] // At-Turats. – 2023. – №17. – P. 145-160.
15. **Vygotsky, L.S.** Mind in society: The development of higher psychological processes [Text]. – Cambridge: Harvard University Press, 1978.

М. Шобри*, И. А. Аминул, Д. Мардиана
Маланг Мухаммадия университети, Индонезия

**Тереңдетіп оқытуға негізделген исламдық діни
білім беру: цифрлық дәуірдегі мүмкіндіктер,
сын-қатерлер және педагогикалық салдарлар**

Аннотация. Цифрлық дәуірде Индонезиядағы Исламдық діни білім беру (РАІ) дәстүрлі рухани құндылықтарды сақтай отырып, ХХІ ғасыр талап ететін технологиялық құзыреттерге бейімделу міндетімен бетпе-бет келуде. Жедел цифрландыру оқу үдерісін пассивті оқытудан технологиялық құралдармен қолдау көрсетілетін динамикалық өзара әрекеттестікке көшіруді талап етеді. Бұл зерттеу 2015–2025 жылдар аралығындағы ғылыми әдебиеттерді талдай отырып, сапалық кітапханалық зерттеу тәсілі арқылы тереңдетіп оқытуға (deep learning) негізделген РАІ әдістерін жүзеге асыруды жан-жақты талдауды мақсат етеді. Зерттеу deep learning технологияларының, әсіресе ЖИ-негізделген дербестендіру мен иммерсивті құралдардың, студенттердің оқу тәжірибесін қалай өзгертетініне, діни түсініктерін тереңдететініне және исламдық тұлғаны қалыптастыруға қалай ықпал ететініне назар аударады. Жұмыстың практикалық маңыздылығы инфрақұрылымдық шектеулер мен мұғалімдердің күмәндануы сияқты маңызды кедергілерді еңсеруге мүмкіндік беретін нақты стратегияларды айқындауда жатыр. Ғылыми тұрғыдан алғанда, зерттеу конструктивизм теориясы мен діни педагогикада жасанды интеллектті қолданудың нақты тәжірибесі арасындағы алшақтықты толтыруға бағытталады. Зерттеудің басты құндылығы – технологияны мұғалімнің орнын басатын құрал ретінде емес, рухани даму жолындағы «танымдық серіктес» ретінде қарастыратын жаңа

тұжырымдамалық негізді ұсынуында. Ол саясаткерлер мен білім беру саласының мамандарына тереңдетіп оқытуды діни білімнің қасиетті мазмұнына нұқсан келтірмей іске асыруға арналған жол картасын ұсынады.

Кілтті сөздер: тереңдетіп оқыту, исламдық діни білім беру, білім беру технологиялары, дербестендірілген оқыту, исламдық тұлға, діндегі жасанды интеллект, педагогикалық инновациялар.

М. Шобри*, И. А. Аминул, Д. Мардиана
Университета Мухаммадия Маланг, Индонезия

**Исламское религиозное образование на основе
углубленного обучения: возможности, вызовы и
педагогические импликации в цифровую эпоху**

Аннотация. В цифровую эпоху исламское религиозное образование (РАІ) в Индонезии сталкивается с двойной задачей: сохранением традиционных духовных ценностей при одновременной адаптации к технологическим компетенциям XXI века. Быстрая цифровизация требует перехода от пассивного способа обучения к динамичному, технологически опосредованному взаимодействию. Данное исследование направлено на комплексный анализ внедрения методов РАІ, основанных на глубоком обучении (deep learning), посредством качественного библиотечного исследования, синтезирующего академическую литературу за 2015–2025 годы. В работе рассматривается, как технологии глубокого обучения, включая персонализацию на основе ИИ и иммерсивные инструменты, трансформируют образовательный опыт, углубляют религиозное понимание и способствуют формированию исламской личности. Практическая значимость исследования заключается в определении действенных стратегий преодоления ключевых барьеров, таких как инфраструктурные ограничения и нерешительность преподавателей. Научная новизна состоит в устранении разрыва между теоретическим конструктивизмом и реальным применением искусственного интеллекта в религиозной педагогике. Основная ценность исследования заключается в разработке новой концептуальной модели, в которой технологии рассматриваются не как замена учителю, а как «когнитивный партнёр» в духовном развитии. Работа предлагает дорожную карту для интеграции глубокого обучения без ущерба для святости религиозной передачи знаний, обеспечивая актуальность и эффективность РАІ для современного мусульманского обучающегося.

Ключевые слова: глубокое обучение, исламское религиозное образование, образовательные технологии, персонализированное обучение, исламская личность, искусственный интеллект в религии, педагогические инновации.

Article history: Received: 16.11.2025. Accepted: 09.12.2025

Information about the authors:

Muhammad Shobri – the author is for correspondence, Master's student of Department of Islamic Religious Education, Postgraduate Program of Muhammadiyah University Malang, Indonesia. Tel. +6285792510715. E-mail: muhammadshobri@webmail.umm.ac.id. ORCID: <https://orcid.org/0009-0001-6584-3207>

Imam Ahmad Aminul – Master's student of Department of Islamic Religious Education, Postgraduate Program of Muhammadiyah University Malang, Indonesia. Tel. +6282369553626. E-mail: imamahmadaminul@webmail.umm.ac.id. ORCID: <https://orcid.org/0009-0006-6728-7757>

Dina Mardiana – PhD, Lecturer of Muhammadiyah University Malang, Indonesia. Tel. +6285954563577. E-mail: dinamardiana@webmail.umm.ac.id. ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9159-5860>

Авторлар туралы мәлімет:

Мұхаммад Шобри – корреспондентия жүргізетін автор, Ислам діни білімінің кафедрасының магистранты, Мұхаммадиях университеті, Малангі, Индонезия, Tel. +6285792510715. E-mail: tuhammadshobri@webmail.umm.ac.id. ORCID: <https://orcid.org/0009-0001-6584-3207>

Имам Ахмад Аминуль – Ислам діни білімінің кафедрасының магистранты, Мұхаммадиях университеті, Малангі, Индонезия, Tel. +6282369553626. E-mail: imamahmadaminul@webmail.umm.ac.id. ORCID: <https://orcid.org/0009-0006-6728-7757>

Дина Мардиана – PhD, Мұхаммадиях университетінің доценті, Малангі, Индонезия, Tel. +6285954563577. E-mail: dinamardiana@webmail.umm.ac.id. ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9159-5860>

Информация об авторах:

Мухаммад Шобри – автор для корреспонденции, магистрант кафедры исламского религиозного образования, Университета Мухаммадийя Малянга, Индонезия. Tel. +6285792510715. E-mail: tuhammadshobri@webmail.umm.ac.id. ORCID: <https://orcid.org/0009-0001-6584-3207>

Имам Ахмад Аминуль – магистрант кафедры исламского религиозного образования, Университета Мухаммадийя Малянга, Индонезия. Tel. +6282369553626. E-mail: imamahmadaminul@webmail.umm.ac.id. ORCID: <https://orcid.org/0009-0006-6728-7757>

Дина Мардиана – преподаватель и доктор исламского религиозного образования, Аспирантура Университета Мухаммадийя Малянга, Индонезия. Tel. +6285954563577. E-mail: dinamardiana@webmail.umm.ac.id. ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9159-5860>

UDC 373.71
IRSTI 14.25.09

DOI 10.52301/1991-0614-2025-4-60-76

M.B. Urazova^{1}, A.B. Rakhimzhanova², Z.N. Mussinova²*

*¹ Uzbek State Pedagogical University named after Nizami,
Tashkent, Uzbekistan*

*² Pavlodar Pedagogical University named after Alkey Margulan,
Pavlodar, Kazakhstan
marina-20053@yandex.ru*

FACTORS CONTRIBUTING TO THE DEVELOPMENT OF AGGRESSIVE BEHAVIOR IN ADOLESCENTS FROM BROKEN FAMILIES

Annotation. *This article examines the problems of the formation and reduction of aggressive behavior in adolescents from single-parent families, which are determined by the demographic situation, social consequences, and insufficient research. The study was conducted to identify and systematize the factors influencing the formation of aggressive behavior in adolescents from single-parent families. All theoretical and practical tasks were solved. A literature review revealed that the problem of aggressive behavior among adolescents from single-parent families, as a complex and multifaceted area of scientific and applied knowledge, has some potential for this study. Empirical research (testing) confirmed the hypothesis that the conditions of a single-parent family lead to the formation of aggressive behavior in adolescents, which was also confirmed by correlation analysis. In the process of questioning and observation, the main groups of factors that influence the aggressiveness of adolescents from single-parent families were identified. A classification of factors influencing the aggressiveness of children from single-parent families has been developed. The proposed classification is a tool for scientific analysis and practical activities aimed at ensuring the well-being and psychological health of adolescents from single-parent families.*

Keywords: *single-parent family, adolescents, aggression, causes and factors, classification.*

Introduction

In modern society, the problem of aggressive behavior among adolescents is becoming increasingly relevant. It has a significant impact on the development of adolescents as individuals, affects interpersonal relationships in the family and at school, and reflects the general state of the social environment in the Republic of Kazakhstan. This problem is particularly acute in single-parent families (the number of which is also growing in the country) [1]. It is believed that in single-parent families, children do not have a full family environment due to the absence of one parent. This often leads to a lack of emotional support, stability, and harmonious interaction with both parents. The

choice of topic is also dictated by the need for a comprehensive analysis of the factors that contribute to the development of aggressive behavior in adolescents growing up in single-parent families. Since this category of children are still minors, they have specific difficulties caused by the peculiarities of their family structure. Such characteristics often have a direct impact on the psycho-emotional state of an adolescent child and create the conditions for the development of destructive behavior patterns.

The relevance of the study is determined by the aspects outlined below. The demographic situation is characterized by an increase in the number of single-parent families due to the rise in divorce rates and births outside of marriage, which leads to an increase in the number of adolescents being raised by a single parent (most often the mother). The social consequences are manifested in the aggressive behavior of adolescents from single-parent families, which leads to a deterioration in their academic performance and that of other children, conflicts within the school community, deviant behavior, and even criminality. Insufficient research on the problem. It should be noted that researchers have shown considerable interest in issues of child and adolescent aggression E. LoBraico [2], P. Yang [3], E. Zhaparov [4], E. Mancinelli [5], S. Womack [6] However, despite this interest, the mechanisms by which specific family situations (single-parent families) influence the development of aggressive tendencies remain insufficiently studied.

The aim of the study is to identify and systematize the factors that influence the formation of aggressive behavior in adolescents living in single-parent families. The objectives of the study are defined as follows: theoretical and methodological analysis of scientific literature on the problems of the functioning of single-parent families and aggressive behavior of adolescents from single-parent families; to investigate the relationship between the level of aggression in adolescents and the characteristics of family relationships and upbringing conditions; to identify and systematize the factors that contribute to the development of aggression in adolescents from single-parent families.

The object of the study is adolescents raised in single-parent families. The subject of the study is the factors that lead to the formation of aggressive behavior in adolescents growing up in single-parent families.

Research hypothesis: the structure of an incomplete family can be a serious risk factor for the development of aggressive behavior in adolescents.

The methodological basis is based on a combination of the following methods, which are used to examine the issue in question: literary analysis of scientific literature on the topic; empirical methods (parent questionnaires; adolescent testing; behavioral observation); statistical methods for processing the empirical data obtained; analytical analysis of the data obtained.

Working hypothesis: it is assumed that living in a single-parent family contributes to an increased likelihood of aggressive behavior in adolescents due to a combination of unfavorable factors.

This study on the factors that shape aggressive behavior in adolescents from single-parent families aims to deepen our understanding of the socialization processes of adolescents in difficult life circumstances. It has high scientific and practical value, as it has made it possible to identify the main factors and propose effective preventive measures aimed at harmonizing child-parent relationships in single-parent families and reducing the level of aggression among the younger generation growing up in single-parent families.

Materials and methods

A literature review was conducted. The research materials included scientific sources on the research topic: monographs, dissertations, scientific publications, and others.

The empirical research materials were the results obtained during the study (observation protocols, questionnaires, test results, and analyses).

The study was conducted over one quarter at Secondary School №35 in Pavlodar. Sixty-four students participated in the study (32 in the EG and 32 in the CG). The first experimental group included children from single-parent families. The second, control group included children from two-parent families. Both groups had an equal number of boys and girls. The criteria for inclusion of adolescents in the experimental group were: age 12 to 15 years; living with one parent for at least the last two years; consent of the adolescent and his or her parent or legal representative. The selected group of children in the control group was comparable to the experimental group in terms of age and level of education.

Aggression in adolescents was assessed using three methods:

1. A questionnaire for diagnosing aggression levels, proposed by Bass-Darkie, edited by A.K. Ositsky, A.A. Khvan, et al. Within its framework, the Bass-Darkie questionnaire, adapted by A.K. Ositsky, A.A. Khvan, et al., which allows for the assessment of eight components that characterize aggressive behavior in humans: physical aggression, indirect aggression, irritability, negativism, resentment, suspiciousness, verbal aggression, and guilt. The norm for aggression is 21 ± 4 points. The norm for hostility is $6.5 - 7 \pm 3$ points.

2. Aggression test questionnaire by C.D. Spielberger, edited by Yu. L. Khaninia. C.D. Spielberger's questionnaire, adapted by Y.L. Khanin. Allows for the assessment of two types of aggression: reactive, indicating short-term aggression; and personal, indicating stable traits of aggression in a person's character.

3. The projective perception technique «Drawing of a Non-Existent Animal», developed by M.Z. Dukarevich to study personality traits, unconscious conflicts, attitudes, and needs of test subjects through creativity and imagination. Participants were asked to

invent and depict a non-existent animal and answer a series of questions about its lifestyle, preferences, interaction with the environment, ways of fighting enemies, etc., allowing to reveal hidden emotional experiences, internal conflicts, and features of self-perception in adolescents. In our study, special attention was paid to the symbolic representation of the absence of one of the parents in the drawings of adolescents from single-parent families. Statistical processing of the data obtained was carried out using the SPSS Statistics 16.0 program. In the process, the sample was checked for normal distribution and the relationship between aggression according to different methods was established, as well as differences in the manifestation of aggression in adolescents from different groups using the Mann-Whitney U test and Pearson's correlation coefficient.

The next stage involved conducting a survey and observation. A questionnaire survey of parents of adolescents from single-parent families was used to establish the causes of aggression in their children. For this purpose, a specially designed questionnaire was used, which included questions on all areas that would allow the main groups of factors influencing the emergence of aggression in children to be identified. A total of 32 parents were surveyed.

Methods of observing adolescents were used, with the participation of teachers and school psychologists (4 people), who recorded cases of aggression among adolescents at school and investigated their causes.

The study was conducted in accordance with generally accepted international ethical standards. Participation in the study was voluntary. The confidentiality of all personal data obtained was ensured. Each participant received information about the objectives and content of the study prior to its commencement. Consent was obtained from all participants.

Thus, the selected materials and methods made it possible to comprehensively study the problem of aggressive behavior in adolescents from single-parent families and identify the factors influencing it. At the same time, the reliability and validity of the results obtained in the course of the study were ensured.

Results and discussion

The characteristics of single-parent families have been identified. Single-parent families are characterized by the presence of one parent who performs the functions of both mother and father [7]. Single-parent families create special conditions for raising children, which differ greatly from traditional two-parent families [8]. The problems of the family and childhood in general, and single-parent families in particular, are considered in both domestic and foreign contemporary studies [9]. Foreign studies include the works of Anderson E. Koyama [10], A. Perez-Gramaje [11], X. Li [12], and R. Navarro [13]. They highlight the main reasons for the formation of single-parent families, including: divorce and separation of parents; loss of a spouse due to illness or accident; refusal of paternity or

maternity; deprivation of parental rights of one of the parents. Similar reasons are noted in Kazakhstani sources [14; 15]. Another modern cause is the birth of children outside of marriage [16]. All scientific studies show that such circumstances have a significant impact on the emotional well-being of family members, the quality of communication, and the degree of life satisfaction, and are especially pronounced in adolescents.

According to a group of authors, adolescent aggression should be understood as destructive forms of behavior that differ from normal behavior and can manifest themselves in hetero- and autoaggression, as well as addictive and suicidal behavior [17].

An analysis of scientific publications indicates the presence of previously identified factors that contribute to the intensification of aggressive behavior in adolescents from single-parent families. These factors are most often divided into three groups: family [18]; individual psychological [19] and social [20].

It has been established that modern approaches to studying the problem of aggressive behavior in adolescents from single-parent families include a comprehensive, situational-dynamic, and resource-based approach. The first is based on combining knowledge and experience in the fields of sociology, pedagogy, and psychology. The second considers the dynamics of changes in adolescent behavior depending on circumstances. The third is focused on identifying and utilizing the strengths of the family and the adolescent. In our opinion, the most effective approach is a comprehensive one that combines several areas and ensures greater effectiveness.

The results of the level of aggression in the studied children according to the Bass-Darky method, adapted by A.K. Osnitsky, A.A. Khvan, and others, are shown in Figure 1.

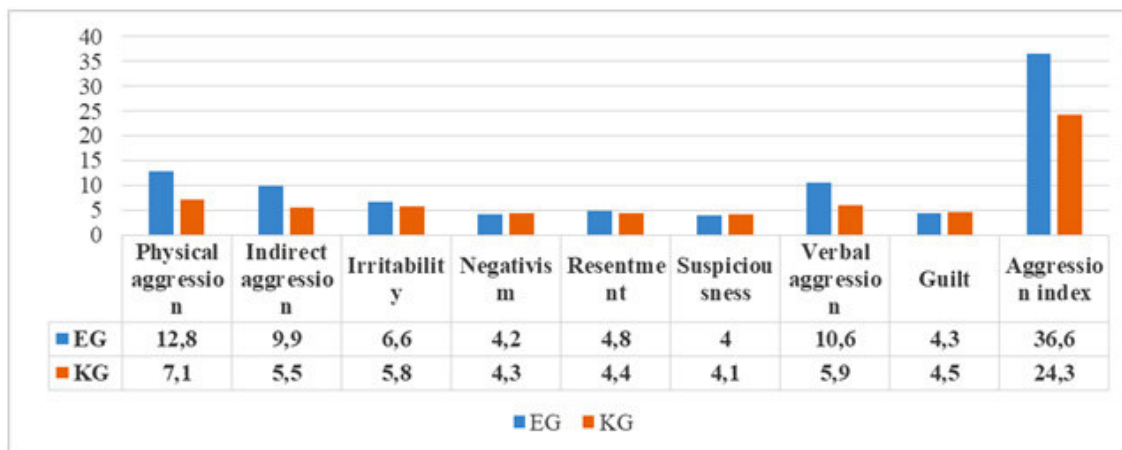

Figure 1 – Results of the assessment of aggression in adolescents (Bass-Darky method)

The data obtained show significant differences in the level of aggression between adolescents from single-parent and two-parent families. Children from single-parent families have a higher level of aggression, especially in open forms of aggression (physical and verbal aggression), which indicates that they have a tendency to use direct aggressive actions. Some indicators (irritability, negativism, suspiciousness) show virtually no difference between the groups, suggesting that family circumstances mainly influence external manifestations of aggression rather than internal tension and hidden hostility.

The aggression index is defined as the sum of the main components of aggression: physical aggression, indirect aggression, irritability, and verbal aggression. The norm for aggression is 21 ± 4 points. The experimental group scored $12.8 + 9.9 + 6.6 + 10.6 = 36.6$, which is much higher than the norm. The control group scored $7.1 + 5.5 + 5.8 + 5.9 = 24.3$, which is slightly above the norm, which is typical for adolescents. The overall aggression index in the experimental group far exceeds that of adolescents from intact families (36.6 vs. 24.3 points), which highlights the severity of the problem among children from single-parent families and points to the need to take measures to reduce aggression and identify its causes.

The results of the aggression assessment using the Spielberger questionnaire (edited by Y.L. Khaninina) are shown in Figure 2.

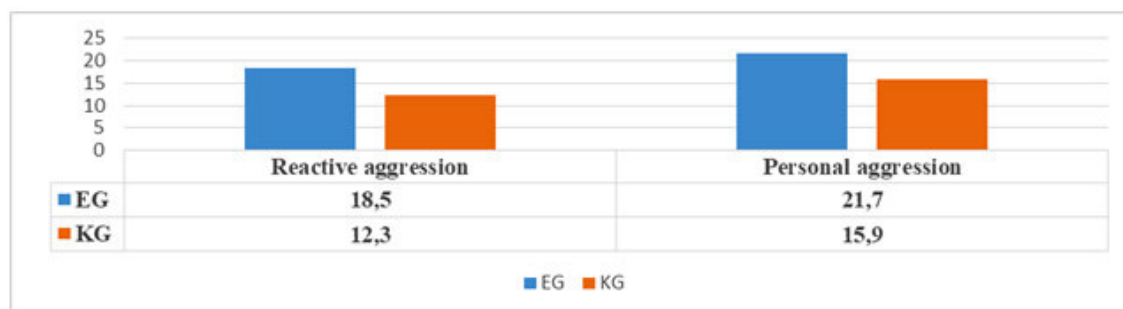

Figure 2 – Aggression assessment results (C.D. Spielberger test)

The results show that adolescents from single-parent families (experimental group) have higher levels of both reactive and personal aggression. Compared to adolescents from two-parent families (control group), they score 6.2 points higher (reactive aggression) and 5.6 points higher (personal aggression). Overall, reactive aggression among adolescents from single-parent families is 50.4% higher, which indicates greater sensitivity to external stimuli and a tendency toward quick aggressive reactions. Meanwhile, personal aggression is more than 36% higher, indicating the presence of stable aggressive character traits formed under the influence of unfavorable conditions, probably due to a non-standard family atmosphere.

The results of the study using the projective perception technique «Drawing of a Non-Existent Animal» were obtained based on the following main criteria: 1) symbolic presence or absence of a parental figure; 2) central location as a sign of inner balance and confidence; 3) color palette as an indicator of personal qualities; 4) animal names, specific or abstract (fantasy), as an indicator of inner calm or resistance. The results are summarized in Table 1.

Table 1 – Results of the study on projective perception «Drawing of a non-existent animal»

Types of aggression	Experimental group	Control group	Difference
Anthropomorphic elements and images of protection	Often, No	Rarely, Present	++
Color scheme (brightness)	Average	High	–
Composition (layout)	Top third of the page	Middle part of the sheet	+
Shapes (angularity)	Frequently	Rarely	++
Names (concreteness-fantasy)	Moderate fantasy	High fantasy	–

The data obtained indicates that adolescents from single-parent families used anthropomorphic elements (hands, feet, heads, similar to human ones) much more frequently, which suggests their subconscious attempt to compensate for the loss of contact with the absent parent. There are no images associated with protection, care, or guidance. The drawings are shifted to the upper part of the sheet, which indicates compensation for the lack of parental recognition and approval. Angular shapes and protective structures (spikes, armor, thorns) and dark gray colors predominate, indicating increased anxiety, a sense of danger, and a need to defend oneself from the outside world. The moderate imagination in the names of animals indicates some internal resistance to immersion in fantasy, probably as an attempt to maintain a connection with reality and avoid the painful awareness of the loss of a parent.

Teenagers from complete families rarely use anthropomorphic elements, which indicates that they have little need for a substitute adult presence. The drawings were located in the middle of the sheet, which indicates inner balance, confidence, and no acute need to attract attention. Soft, rounded shapes and bright, light colors predominated in the drawings, indicating their comfortable emotional state and lack of constant readiness to defend themselves. The names of the animals were characterized by vivid imagination and originality, indicating free imagination, creative activity, and self-confidence.

During the study, statistically significant correlations were identified between different types of aggression in adolescents from the experimental and control groups. Thus, the following significant correlations were identified in adolescents from single-

parent families: physical aggression is strongly associated with verbal aggression ($\rho=0.82$), which indicates a tendency to combine physical and verbal forms of aggression. Perhaps these conditions are associated with accumulated internal tensions or a lack of more constructive ways of expressing emotions; physical aggression also correlates highly with reactive aggression ($\rho=0.65$), which may mean that adolescents from single-parent families respond to external stimuli with immediate aggressive actions; Verbal aggression is closely related to indirect aggression ($\rho=0.76$), which indicates the variety of aggressive strategies used by these adolescents to achieve their goals or relieve internal discomfort (). Anthropomorphic elements and angular shapes in projective drawings by children from single-parent families show a moderate correlation with physical and verbal aggression ($\rho=0.54$), indicating that projective techniques reflect real behavioral manifestations of aggression, probably caused by the absence of one parent. The correlations obtained indicate that adolescents from single-parent families use a wide range of aggressive strategies, exhibiting physical, verbal, and indirect aggression simultaneously. The multiplicity of forms of aggression in such children may be the result of chronic emotional distress and a lack of positive examples of constructive behavior caused by the conditions of a single-parent family.

Meanwhile, in the control group of adolescents from intact families, the following significant correlations were identified: reactive aggression is closely related to personal aggression (but the absolute values of aggression in this group are lower than in the EG), which indicates the stability of aggressive reactions and their consolidation as a personality trait, which is probably associated with the peculiarities of adolescence. The bright color scheme of the drawings correlates with a low level of physical aggression ($\rho=-0.3$), which indicates a more positive mood and a lower tendency toward overt aggressive actions. The central location of the drawing on the sheet is associated with a low degree of irritability ($\rho=-0.2$), which indicates inner balance and self-confidence. High imagination in animal names correlates weakly negatively with feelings of guilt ($\rho=-0.2$), which may indicate freedom of self-expression and a lower tendency toward self-reflection and self-blame. The correlations obtained show that adolescents from intact families are characterized by a more stable emotional state. They use more constructive ways of expressing emotions and are less prone to chronic stress and internal conflicts.

In the course of studying the relationship between the level of aggression in adolescents and the characteristics of family relationships and upbringing conditions, based on the results of a parent questionnaire and teacher observations, the main factors influencing aggression in adolescents raised in single-parent families were identified.

Results of a survey of parents of adolescents from single-parent families. The most common reason for family breakdown is parental divorce (65%). Other significant reasons include: death of a spouse (15%); refusal of paternity or maternity (10%); and deprivation

of parental rights (5%). Frequency of aggression by the child at home: periodically (35%), rarely (30%), often (15%), and constantly (10%). Only a small proportion of children do not display aggression at home at all (10%). Almost half of parents note a deterioration in their child's behavior after contact with the parent who left the family (45%), while the rest do not see such a connection (55%). A significant proportion of parents believe that their children lack attention from the absent parent (60%), while a smaller proportion deny the existence of such a problem (40%). Signs of depression or anxiety were observed in the child (40%), while no such signs were noted (60%). Ways for children to cope with stress. Most often, children cope with stress by communicating with friends (55%) or participating in sports and hobbies (40%). They withdraw into themselves and display aggression (30% each). Most parents are aware of their children's friends and acquaintances (60%), while 40% are unaware of their child's social circle. There are slight differences in children's participation in extracurricular activities: less than half of children participate in school and extracurricular activities (45%), while the rest do not (55%). Approximately one in three children had experienced or witnessed bullying or harassment (30%), while two-thirds of children had avoided or not experienced such incidents (70%). Fifty percent of parents considered communication with peers to be sufficient, while the rest indicated that it was insufficient. Based on the data obtained (parents' opinions), four main groups of factors influencing the aggressiveness of children from single-parent families were identified. Family circumstances: parental divorce; conflicts and tension after contact with former partners. Psychological factors: children's feeling of lack of attention from the absent parent; symptoms of depression and increased anxiety. Social factors: limited parental awareness of the child's social environment; lack of active participation in social and school activities; exposure to bullying and harassment. Individual behavioral responses to stress: withdrawal as a reaction to difficulties; aggression as a response mechanism to stress. It should be noted that these groups of factors are interrelated and contribute to increased aggression in children from single-parent families.

The results of observations made by teachers and school psychologists have been grouped into the main causes of aggressive behavior among adolescents from single-parent families: family conflicts – 53%; lack of attention from parents – 41%; financial instability in the family – 34%; problems with learning and poor academic performance – 44%; unfavorable social circle – 25%; bullying or harassment by peers – 30%. The data obtained (teachers' observations) also made it possible to identify four main groups of factors that have a significant impact on the manifestation of aggressive behavior in adolescents from single-parent families. Family relationships and the atmosphere at home, which reflect the direct influence of the family environment on adolescent behavior: conflicts in the family; lack of attention from parents. The socio-economic status of the family, expressed in financial instability, as material problems usually cause anxiety in

adolescents and manifest themselves in aggressive actions. The psychological state of the teenager is expressed in problems with academic performance and reflects internal tension and dissatisfaction with oneself, contributing to the accumulation of internal tension, which is expressed in aggression. External environment and interpersonal relationships: an unfavorable social circle reinforces the tendency toward aggressive behavior and forms negative response patterns; bullying or harassment leads to severe stress and resentment. The desire to defend oneself against such incidents is often expressed in retaliatory aggression.

Systematization of the identified factors allowed them to be grouped into a general classification of influences on aggression in adolescents from single-parent families, which is schematically shown in Figure 3.

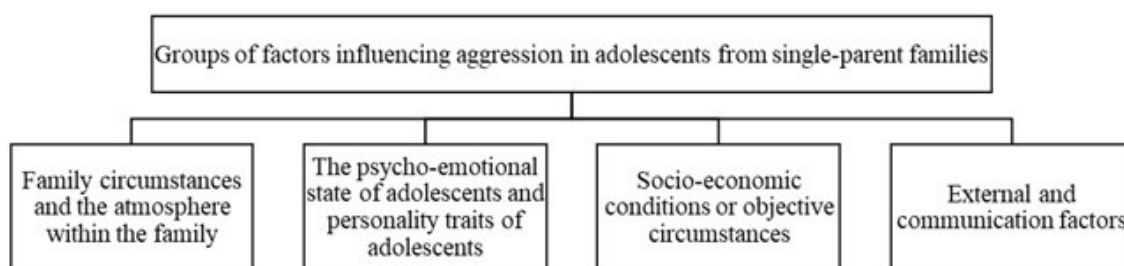

Figure 3 – Classification of factors influencing aggression in adolescents from single-parent families

First group. Family circumstances and the atmosphere within the family combine factors directly related to living conditions and interactions within the family: frequent conflicts within the family; a perceived lack of attention from the remaining parent; the consequences of parental divorce; increased tension after contact with the absent parent. Second group. The psycho-emotional state of the adolescent and personality traits: cases of depression and increased anxiety; difficulties in learning and poor academic performance; insufficient communication with peers. Third group. Socio-economic conditions or objective circumstances that may have an additional impact on the adolescent: material and financial instability in the family; limited participation of the adolescent in school and extracurricular activities. Fourth group. External environmental and communication factors that reflect the influence of the external environment and the nature of the adolescent's relationship with the outside world: unfavorable social circle; encounters with bullying and harassment by peers; reaction to stress and resentment with aggression.

All of the above groups of factors are interrelated and form a unified system of negative influences on the personality of adolescents from single-parent families.

This study takes into account the results obtained by these authors and supplements them in certain areas. At the same time, this study is characterized by a more comprehensive approach, as it includes both theoretical and empirical research. The latter focused on two important areas that have not been systematically addressed in other studies. As a result, the facts and direction of aggression among adolescents from single-parent families were identified and the factors influencing aggression among such adolescents were established and systematized.

The scientific novelty and practical significance of this study are evident in its comprehensive nature. The classification presented provides conceptual practical knowledge in the field of influencing factors and can be used by specialists in various fields (teachers, psychologists, social workers, and medical personnel), which is important when working with single-parent families and minors. It opens up opportunities for the development of effective preventive and corrective measures aimed at reducing the level of aggression and supporting the harmonious development of adolescents from single-parent families. In addition, the results of the study indicate the importance of paying close attention to the emotional state of adolescents from single-parent families and the social conditions in which they are raised, and confirm the need to provide them with special psychological support and individual guidance, as well as providing specialized assistance to single parents in creating a favorable emotional climate and developing healthy models of interaction with adolescent children. These issues may be addressed in future studies.

Conclusion

The literature review showed that the problem of aggressive behavior among adolescents from single-parent families is a complex and multifaceted area that is being studied in scientific and applied research.

The empirical study convincingly confirms the hypothesis that a single-parent family is a serious risk factor for the development of aggressive behavior in adolescents. Two methods have established that children from single-parent families have a higher level of aggression than children from two-parent families. The «Drawing of a Non-Existent Animal» method revealed deep emotional experiences among adolescents from single-parent families. The symbolic reflection of the absence of one of their parents was manifested through anthropomorphic elements, an upward shift in the composition, a predominance of sharp shapes and protective structures, as well as a reduced brightness of the color scheme. Correlation analysis revealed significant links between different types of aggression in children from single-parent families, leading to the following conclusions: adolescents from single-parent families exhibit a variety of aggressive behaviors that are closely interrelated. Such indicators usually indicate chronic emotional instability, a lack of positive experiences, and difficulties in socialization. Meanwhile, adolescents

from intact families exhibit less intense forms of aggression, which are more likely to be established as personal adolescent traits rather than a reaction to external stress. Thus, the correlation analysis confirms the hypothesis that family structure significantly influences the formation and manifestation of aggressive behavior in adolescents.

The data obtained from parents and teachers made it possible to identify the main factors that influence the aggressiveness of adolescents from single-parent families. The proposed classification of factors influencing aggression in adolescents from single-parent families is a well-founded and practically oriented scheme designed to examine the mechanisms of aggressive behavior formation in this category of minors. The classification includes four key groups of factors: family circumstances and the atmosphere within the family, the socio-economic status of the family, the psychological state of the adolescent, and external environmental and communicative conditions. The systematization of influencing factors is aimed at a deeper understanding of the nature of aggression in adolescents from single-parent families. It should enable specialists in the field of educational and social psychology to identify adverse effects and respond to potential threats in a timely manner. The comprehensive approach underlying the classification indicates that when studying problems related to aggression in adolescents from single-parent families who are particularly vulnerable in the face of many difficulties, it is necessary to take into account multiple risk factors in terms of their interrelationships. The use of the proposed classification opens up broad opportunities for the development of effective preventive and corrective measures aimed at reducing the level of aggression and supporting the more harmonious development of adolescents from single-parent families.

The need for further study is due to the insufficiency of existing knowledge about the mechanisms of aggression formation and effective methods of its prevention and correction. The most important task for future research is to develop practical recommendations for creating favorable conditions for raising adolescents in single-parent families.

Contribution of the authors

Urazova M.B. – made a key contribution to the conceptualization of the study and the development of its theoretical framework. She formulated the research problem, defined the goals and objectives of the study, and developed the general methodological framework of the work. She conducted an extensive review of the literature on the subject, systematized existing theoretical approaches, and identified gaps in scientific knowledge that require further study. She also participated in the development of the research design and the selection of data analysis methods. She was responsible for structuring the text of the article and writing the introduction, theoretical part, and section describing the research methodology. In addition, she coordinated the work of the entire research team, ensuring consistency at various stages of the project, and participated in the final editing of the manuscript before its submission to a scientific journal.

Rakhimzhanova A.B. – focused primarily on the experimental component of the study. She developed a detailed plan for conducting the empirical study, including defining the parameters of the experiment, the criteria for selecting participants, and the data collection procedures. The second author directly organized and conducted the experimental work, including the preparation of the necessary equipment, materials, and measurement instruments. She monitored the quality of the data collected at all stages of the experiment and ensured compliance with the research protocol. She performed the initial processing of the experimental data obtained and carried out a statistical analysis of the results using appropriate methods and software. She created graphic materials, including diagrams, graphs, and tables, visualizing the main results of the experimental work. She also took an active part in writing the section describing the course of the experiment and the results obtained, as well as in interpreting the experimental data in the context of the research questions posed.

Mussinova Z.N. – also made a significant contribution to the experimental part of the study, supplementing and expanding on the work of the second author. She participated in the experimental procedures, collecting primary data and recording observations in accordance with the established protocol. She was responsible for conducting additional series of experiments aimed at verifying the results obtained and testing alternative hypotheses. She performed an in-depth analysis of the experimental data, applying advanced statistical methods and mathematical modeling techniques to identify hidden patterns and relationships. The third author critically assessed the reliability and validity of the experimental results obtained, identified possible sources of systematic errors, and suggested ways to minimize them in further research. She prepared additional materials and appendices containing detailed experiment protocols and extended data analysis results. The third author participated in writing the discussion section of the article, where the experimental results obtained were compared with data from other studies, the limitations of the experimental work carried out were discussed, and directions for future experimental research were formulated. In addition, she contributed to the formulation of practical recommendations based on the results of the experiments.

References

1. **Iliyeva, S., Akymbek, G., Menlibekova, G.** Victimhood as a psychological predictor of women who have been victims of domestic violence [Electronic resource] // Bulletin of L.N. Gumilyov Eurasian National University. Pedagogy. Psychology. Sociology Series. – 2023. – №4(145). – P. 282-296. URL: <https://bulpedps.enu.kz/index.php/main/article/view/413> [in Kazakh]
2. **LoBraico, E., Bray, B., Feinberg, M., Fosco, G.** Constellations of family risk for long-term adolescent antisocial behavior [Electronic resource] // Journal of Family Psychology. – 2020. – №5(34) – P. 587-597. <https://doi.org/10.1037/fam0000640>
3. **Yang, P., Lippold, M., Schlomer, G.** Longitudinal Within-Family Association Between Parental Monitoring and Adolescent Aggressive Behaviors: Mothering versus Fathering [Electronic resource] // The Journal of Early Adolescence. – 2022. – №42. – P. 885-913. <https://doi.org/10.1177/02724316221078828>
4. **Zhaparov, E.** Study of the level of aggression in adolescents from single-parent families [Electronic resource] // Bulletin of Abai KazNPU. Psychology series. – 2024. – №2(79) – <https://doi.org/10.51889/2959-5967.2024.79.2.018> [in Russian]

5. **Mancinelli, E., Li, J., Lis, A., Salcuni, S.** Adolescents' Attachment to Parents and Reactive-Proactive Aggression: The Mediating Role of Alexithymia [Electronic resource] // *International Journal of Environmental Research and Public Health*. – 2021. – №18. – P. 1-17. <https://doi.org/10.3390/ijerph182413363>
6. **Womack, S., Clifford, S., Wilson, M., Shaw, D., Lemery-Chalfant K.** Genetic Moderation of the Association Between Early Family Instability and Trajectories of Aggressive Behaviors from Middle Childhood to Adolescence [Electronic resource] // *Behavior Genetics*. – 2021. – №51. – P. 476-491. <https://doi.org/10.1007/s10519-021-10069-5>
7. **Lu, F., Wang, Y., Wu, X.** The relationship between family-school socioeconomic status match and adolescent aggressive behavior [Electronic resource] // *Frontiers in Psychology*. – 2024. – №15. – P. 1-10. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2024.1407851>
8. **Ingram, K., Espelage, D., Davis, J., Merrin, G.** Family Violence, Sibling, and Peer Aggression During Adolescence: Associations With Behavioral Health Outcomes [Electronic resource] // *Frontiers in Psychiatry*. – 2020. – №11. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2020.00026>
9. **Streit, C., Carlo, G., Ispa, J., Palermo, F.** Direct and indirect relations between family conflict and youth's later behavioral outcomes [Electronic resource] // *Social Development*. – 2020. – №2(30) – P. 482-495. <https://doi.org/10.1111/sode.12483>
10. **Koyama, E., Kant, T., Takata, A., Kennedy, J., Zai, C.** Genetics of child aggression, a systematic review [Electronic resource] // *Translational Psychiatry*. – 2024. – №14. – P. 1-30. <https://doi.org/10.1038/s41398-024-02870-7>
11. **Perez-Gramaje, A., García, Ó., Reyes, M., Serra, E., García, F.** Parenting Styles and Aggressive Adolescents: Relationships with Self-esteem and Personal Maladjustment [Electronic resource] // *European Journal of Psychology Applied to Legal Context*. – 2020. – №12. – P. 1-10. <https://doi.org/10.5093/ejpalc2020a1>
12. **Li, X., Shi, K., Zhang, J., Cao, T., Guo, C.** A family dynamics theory perspective on parenting styles and children's aggressive behavior [Electronic resource] // *BMC Psychology*. – 2024. – №12. – P. 1-9. <https://doi.org/10.1186/s40359-024-02217-3>
13. **Navarro, R., Larrañaga, E., Yubero, S., Villora, B.** Families, Parenting and Aggressive Preschoolers: A Scoping Review of Studies Examining Family Variables Related to Preschool Aggression [Electronic resource] // *International Journal of Environmental Research and Public Health*. – 2022. – №19. – P. 1-34. <https://doi.org/10.3390/ijerph192315556>
14. **Heizomi, H., Jafarabadi, M., Kouzekanani, K., Matlabi, H., Bayrami, M., Chattu, V., Allahverdipour, H.** Factors Affecting Aggressiveness among Young Teenage Girls: A Structural Equation Modeling Approach [Electronic resource] // *European Journal of Investigation in Health, Psychology and Education*. – 2021. – №11. – P. 1350-1361. <https://doi.org/10.3390/ejihpe11040098>
15. **Omarova, A.O., Shayzadina, F.M.** Distinctive features of the health status of children raised in single-parent families [Electronic resource]. – Access mode: <https://rep.bsmu.by/bitstream/handle/BSMU/20660/5.pdf?sequence=1&isAllowed=y> (date of access: 10.11.2025).
16. **Zhang, Y., Shi, P., Gao, M., Chang H.** Factors Influencing Aggressive Adolescent Behavior: An Analysis Using the Decision Tree Method [Electronic resource] // *The Journal of Genetic Psychology*. – 2022. – №183. <https://doi.org/10.1080/00221325.2022.2094213>
17. **Myrzapeissova, M., Duda, E.** Socio-Pedagogical Prevention of Bullying in the School Environment: A Gender-Oriented Approach [Electronic resource] // *Bulletin of KazNPU named after Abai. Series Pedagogy and Psychology*. – 2025. – №3(64). – P. 80-89: <https://doi.org/10.51889/2960-1649.2025.64.3.008>

18. Kwon, E., Song, J., Chin, Y., Hussain, A. Examining the protective effects of caregiver-child closeness on the association between parenting behaviors and youth aggression [Electronic resource] // Scientific Reports. – 2025. – №15. – P. 1-7. <https://doi.org/10.1038/s41598-025-10151-6>
19. Lasota, A., Kobylarczyk, M. Empathy as a Mediator Between Parental Attitudes and Adolescents' Aggressive Behaviour [Electronic resource] // Pattern Recognition. – 2020. – №3. – P. 47-63. <https://doi.org/10.4467/20843879pr.20.018.13155>
20. Jiang, M., Gao, K., Wu, Z., Guo, P. The influence of academic pressure on adolescents' problem behavior: Chain mediating effects of self-control, parent-child conflict, and subjective well-being [Electronic resource] // Frontiers in Psychology. – 2022. – №13. – P. 1-10. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2022.954330>

М.Б. Уразова¹, А.Б. Рахимжанова², З.Н. Мусинова²

¹ Низами Өзбек мемлекеттік педагогикалық университеті,
Ташкент, Өзбекстан

² Өлкей Марғұлан атындағы Павлодар педагогикалық университеті,
Павлодар, Қазақстан

**Толық емес отбасылардан шыққан
жасөспірімдерде агрессивті мінез-құлықтың
дамуына ықпал ететін факторлар**

Аннотация. Бұл мақалада демографиялық жағдаймен, әлеуметтік салдармен, зерттеулердің жеткіліксіздігімен анықталатын толық емес отбасылардағы жасөспірімдердегі агрессивті мінез-құлықтың қалыптасуы мен төмендеуінің мәселелері қарастырылады. Зерттеу толық емес отбасылардан шыққан жасөспірімдерде агрессивті мінез-құлықтың қалыптасуына әсер ететін факторларды анықтау және жүйелеу мақсатында жүргізілді. Барлық теориялық және практикалық тапсырмалар шешілді. Әдебиеттерге шолу толық емес отбасылардағы жасөспірімдер арасындағы агрессивті мінез-құлық проблемасы ғылыми және қолданбалы білімнің күрделі және көп қырлы саласы ретінде бұл зерттеу үшін белгілі бір әлеуетке ие екендігін анықтады. Эмпирикалық зерттеулер (тестілеу) толық емес отбасының жағдайлары жасөспірімдерде агрессивті мінез-құлықтың қалыптасуына әкеледі деген гипотезаны растады, бұл корреляциялық талдаумен де расталды. Сұрақ қою және бақылау процесінде толық емес отбасылардан шыққан жасөспірімдердің агрессивтілігіне әсер ететін факторлардың негізгі топтары анықталды. Толық емес отбасылардағы балалардың агрессивтілігіне әсер ететін факторлардың жіктелуі жасалды. Ұсынылған классификация толық емес отбасылардағы жасөспірімдердің әл-ауқаты мен психологиялық денсаулығын қамтамасыз етуге бағытталған ғылыми талдау мен практикалық іс-әрекеттің құралы болып табылады.

Кілтті сөздер: толық емес отбасы, жасөспірімдер, агрессия, себептері мен факторлары, жіктелуі.

М.Б. Уразова¹, А.Б. Рахимжанова², З.Н. Мусинова²

¹ Узбекский государственный педагогический университет имени Низами,
Ташкент, Узбекистан

² Павлодарский педагогический университет имени Элкей Марғұлан,
Павлодар, Казахстан

Факторы, способствующие развитию агрессивного поведения у подростков из неполных семей

Аннотация. В данной статье рассматриваются проблемы формирования и снижения агрессивного поведения у подростков из неполных семей, которые определяются демографической ситуацией, социальными последствиями и недостаточной изученностью. Исследование проводилось с целью выявления и систематизации факторов, влияющих на формирование агрессивного поведения у подростков из неполных семей. Все теоретические и практические задачи были решены. Обзор литературы показал, что проблема агрессивного поведения подростков из неполных семей как сложная и многогранная область научных и прикладных знаний имеет определенный потенциал для настоящего исследования. Эмпирическое исследование (тестирование) подтвердило гипотезу о том, что условия неполной семьи приводят к формированию агрессивного поведения у подростков, что также было подтверждено корреляционным анализом. В процессе анкетирования и наблюдения были выявлены основные группы факторов, влияющих на агрессивность подростков из неполных семей. Разработана классификация факторов, влияющих на агрессивность детей из неполных семей. Предлагаемая классификация является инструментом для научного анализа и практической деятельности, направленной на обеспечение благополучия и психологического здоровья подростков из неполных семей.

Ключевые слова: неполная семья, подростки, агрессия, причины и факторы, классификация.

Article history: Received: 19.11.2025. Accepted: 09.12.2025

Information about the authors:

Urazova Marina Batirovna – DSc, professor of the pedagogy Department Nizami Tashkent State Pedagogical University Tashkent City, Uzbekistan E-mail: marina-20053@yandex.ru ORCID: <https://orcid.org/my-orcid?orcid=0009-0007-5788-7721>

Rakhimzhanova Arai Beisembayevna – Doctoral student educational program «Pedagogy and Psychology», Pavlodar Pedagogical University named after Alkey Margulan, Pavlodar, Kazakhstan. Tel. +77052521709. E-mail: r.arai_23@mail.ru ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7545-5331>

Mussinova Zukhra Nurlanovna – Doctoral student educational program «Pedagogy and Psychology», Pavlodar Pedagogical University named after Alkey Margulan, Pavlodar, Kazakhstan. Tel. +77479041558. E-mail: zuhra_m25@mail.ru ORCID: <https://orcid.org/0009-0006-4456-5398>

Авторлар туралы мәлімет:

Уразова Марина Батыровна – педагогика ғылымдарының докторы, педагогика кафедрасының профессоры, Низами атындағы Өзбек мемлекеттік педагогикалық университеті, Ташкент, Өзбекстан. E-mail: marina-20053@yandex.ru ORCID: <https://orcid.org/my-orcid?orcid=0009-0007-5788-7721>

Рахимжанова Арай Бейсембаевна – «Педагогика және психология» білім беру бағдарламасының докторанты, Әлкей Марғұлан атындағы Павлодар педагогикалық университеті, Павлодар, Қазақстан. Тел. +77052521709. E-mail: r.arai_23@mail.ru ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7545-5331>

Мусинова Зухра Нурлановна – «Педагогика және психология» білім беру бағдарламасының докторанты, Әлкей Марғұлан атындағы Павлодар педагогикалық университеті, Павлодар, Қазақстан. Тел. +77479041558. E-mail: zuhra_m25@mail.ru ORCID: <https://orcid.org/0009-0006-4456-5398>

Информация об авторах:

Уразова Марина Батыровна – доктор педагогических наук, профессор кафедры «Педагогика», Узбекский государственный педагогический университет имени Низами, Ташкент, Узбекистан. E-mail: marina-20053@yandex.ru ORCID: <https://orcid.org/my-orcid?orcid=0009-0007-5788-7721>

Рахимжанова Арай Бейсембаевна – Докторант образовательной программы «Педагогика и психология», Павлодарский педагогический университет имени Әлкей Марғұлан, Павлодар, Казахстан. Тел. +77052521709. E-mail: r.arai_23@mail.ru ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7545-5331>

Мусинова Зухра Нурлановна – Докторант образовательной программы «Педагогика и психология», Павлодарский педагогический университет имени Әлкей Марғұлан, Павлодар, Казахстан. Тел. +77479041558. E-mail: zuhra_m25@mail.ru ORCID: <https://orcid.org/0009-0006-4456-5398>

Y. Gelisli¹, M.S. Mizambayeva², A.Zh. Aplashova³

¹ Gazi University, Ankara, Turkey.

² Secondary School №35, Pavlodar, Kazakhstan

³ Astana International University, Astana, Kazakhstan
glorious05@mail.ru

THE ROLE OF DIGITAL TECHNOLOGIES IN FORMING STUDENTS' MOTIVATION TO LEARN AND COGNITIVE INDEPENDENCE

Annotation. This article examines the problems and prospects of using digital technologies in the formation of academic motivation and cognitive independence of students in school education. The study was conducted to theoretically substantiate and experimentally verify the effectiveness of digital educational technologies in the formation of academic motivation and cognitive independence of students. The study aims to determine the degree of influence of digital technologies on the formation of two important competencies for students. It is assumed that the correct implementation of digitalization can create favorable conditions for increasing interest in learning and developing skills for independent search and analysis of information. The scientific and practical significance of the work lies in its comprehensive approach. The main theoretical approaches to the possibility of increasing the level of academic motivation and cognitive independence of students in a digital environment have been established. During the pedagogical experiment, programs for developing these abilities in students were implemented, contributing to the formation of their readiness for further education. Their effectiveness has been proven by special diagnostic methods. The experimental group saw an increase in the proportion of students with high levels of motivation and cognitive independence and a significant decrease in the number of students with low levels. Meanwhile, traditional teaching methods did not lead to similar changes. Correlation analysis confirmed the research hypothesis. The value of the study lies in the development of pedagogical practice, specifically a model and program that can be used in secondary schools.

Keywords: learning motivation, cognitive independence, digital technologies, students, model, program.

Introduction

The relevance of considering the importance of digital technologies in shaping motivation and cognitive independence in school education is determined by current trends observed in the modern system. Provided that the development of education largely depends on the comprehensive integration of digital solutions into the learning process. In recent decades, there has been a significant increase in the demand for and popularity of

digital educational technologies (hereinafter referred to as DET). It should be noted that they are capable of transforming the traditional educational environment and are therefore of great social importance. The latter is indicated by the fact that they open up new opportunities and new directions for individual learning in the education system, which is reflected in learning motivation and cognitive independence. At the same time, the modern education system faces problems in forming sustainable learning motivation and developed cognitive independence in students. This is because a significant proportion of students experience difficulties in terms of interest and desire to acquire knowledge and have low levels of learning motivation. The problem of student motivation and cognitive independence has become particularly important in the context of the COVID-19 pandemic, which has led to a rapid acceleration of digitalization. Digital technologies have become the only reliable tool in the education system, which has begun to use them as a channel for remote learning. Thus, digital technologies helped to support the educational process and prevent its interruption, and are increasingly being used in everyday educational practice. In addition, digitalization has a significant impact on modern participants. Since modern children have grown up in the era of digital technologies, they are already accustomed to its possibilities. As a result, traditional teaching methods are beginning to lose their appeal. All this points to an urgent need for a more detailed understanding of the mechanisms by which digital tools influence student motivation and independence, as well as the identification of effective strategies for integrating digital technologies into the educational process.

The scientific development of the problem under consideration should be recognized as active, since in recent years many Kazakhstani authors, such as K.Z. Khalikova [1], R. Bazarbekova [2], N. Kataev [3], A. Abilkasymova [4], K.M. Berkimbayev [5], R.K. Toleubekova [6], and foreign authors H. Yaseen [7] and Y. Li [8]. Some consider the advantages of digital educational technologies and emphasize their strategic importance for the sustainable transformation of the entire education system [9]. Others express specific concerns about digital technologies, as they distract students from independently acquiring knowledge and skills [10]. At the same time, despite a significant number of publications and studies, there remain a number of unanswered questions and disagreements regarding the understanding of the mechanisms of digital technology's influence on student motivation and independence [11].

The object of the study is school students. The subject of the study is the process of forming students' academic motivation and cognitive independence based on digital educational technologies.

The purpose of the study is to theoretically substantiate and experimentally verify the effectiveness of digital educational technologies in the formation of students' academic motivation and cognitive independence.

Objectives:

1. To analyze modern approaches to understanding academic motivation, cognitive independence, and the pedagogical conditions for using digital educational technologies in the educational process.
2. To investigate the features of the application and influence of digital technologies in motivating students and developing their cognitive independence.
3. To evaluate the effectiveness of digital educational technologies in comparison with traditional teaching methods.

The research hypothesis is that the use of innovative teaching methods based on digital technologies in the learning process can increase the level of academic motivation and cognitive independence among students. The scientific novelty of the research lies in its comprehensive approach to studying the impact of digital technologies on the formation of academic motivation and cognitive independence among students. It is characterized by new approaches based on combining theoretical foundations with practical experience in implementing digital tools in the educational environment. The practical significance of the research lies in the fact that the results obtained can be used to optimize the educational process in general education institutions and to improve the qualifications of teachers in the use of modern digital tools.

Materials and methods

The research methodology is aimed at studying the impact of digital educational technologies on the formation of learning motivation and cognitive independence in 5th grade students. It is based on a comprehensive approach that uses both theoretical and experimental practical methods.

The theoretical study was conducted using methods of literary analysis. The research materials included scientific publications, legislative and regulatory acts, and methodological developments.

The practical research, in the form of a pedagogical tool, was conducted at a secondary school among two groups (fifth grade): an experimental group (EG) using digital educational technologies and a control group (CG) working according to traditional methods without the use of digital resources. Each group consisted of 24 students, which ensured the comparability of the planned results.

For a comprehensive study of two areas of students' educational activities (academic motivation and cognitive independence), more effective methods were selected. Four methods were selected, two for each area, so that the assessment tools used would allow for an in-depth analysis of the structure of motivational attitudes and the degree of development of independent thinking in students. The application of these methods should ensure greater objectivity and reliability of the data obtained.

1. Methodology for studying student motivation (using a special questionnaire for grades 3-7), based on M. R. Ginzburg's test «Studying Academic Motivation». The questionnaire is designed to diagnose the personal meaning of learning, the ability to set learning goals, and the predominant types of motivation (personal meaning of learning, ability to set goals, motivational preferences), which allows us to establish students' desire to achieve success or avoid failure, and the level of implementation of learning motives in everyday learning activities. The assessment procedure included students individually completing a questionnaire consisting of a series of statements expressing their attitude towards learning and the learning process. Students were asked to express their agreement or disagreement with each statement on a five-point Likert scale.

2. N.G. Luskanova's methodology includes ten questions that reflect children's attitudes toward school and reveal their emotional responses to school situations. It allows for the assessment of students' level of academic motivation on a five-point scale: Level 1 – negative attitude toward school; Level 2 – negative attitude towards school; Level 3 – low school motivation; Level 4 – positive attitude towards school; Level 5 – increased interest in school. The assessment was carried out through individual interviews with students, who were presented with situations reflecting different levels of academic motivation.

3. L.A. Yasyukova's test for assessing independent thinking (taken from the methodological complex «Forecasting and Prevention of Learning Problems in Grades 3–5») diagnoses the ability of a student child to independently find a solution to a problem, critically evaluate the proposed options, and demonstrate initiative and originality of thinking. The test was conducted individually, with students completing a series of special tasks aimed at demonstrating independent cognitive abilities.

4. T.A. Pushkina's “Triple Comparisons” method was used to identify characteristics of cognitive interest and a tendency toward independent knowledge seeking. During the assessment, students were asked to choose one of three alternatives, differing in level of difficulty and degree of novelty of information. The choice determines the presence or absence of sustained cognitive interest and readiness to overcome difficulties in cognition. The tasks were performed in a frontal manner, in a classroom setting, which ensured comparable conditions for all test subjects. This method establishes three levels of cognitive independence: high, characterized by a strong learning and cognitive process; medium, characterized by an average process; and low, characterized by a weak process.

The diagnosis was carried out in stages. A preliminary diagnosis was carried out before the start of the experiment. All four methods were used simultaneously on two study groups (EG and CG) to establish their initial level of motivation and independence. In the second experimental stage, the experimental group worked in conditions where specially selected digital educational technologies were introduced, while the control group continued to study traditionally using the same program without the use of DET. At

the third stage, a final diagnosis was carried out (after the completion of the experiment). It was repeated using the same methods, which made it possible to record changes in the indicators of motivation and cognitive independence in students of both groups and compare them.

Statistical methods were used to perform a quantitative analysis to identify statistically significant differences between the results of the experimental and control groups. Analytical analysis was used to draw conclusions.

Thus, the presented set of materials and methods made it possible to obtain a more complete picture of the role of digital educational technologies in the formation of academic motivation and cognitive independence in 5th grade students.

Results and discussion

Results of the analysis of contemporary approaches to understanding learning motivation, cognitive independence, and pedagogical conditions for the use of digital educational technologies. The contemporary definition of student learning motivation is characterized by two types of motivation (internal and external). According to E. Oskarita, internal motivation is based on personal interests, the desire for knowledge, enjoyment of the learning process, and achievement of results [12]. According to other studies, internal motivation in students is significantly more effective than external motivation, as it contributes to long-term interest in learning and the development of independence [13]. External motivation in schoolchildren arises as a result of external factors, such as receiving good grades, recognition from adults, and others. External motivation can temporarily increase student activity, but it is considered less sustainable and needs reinforcement [14; 15].

The concept of cognitive independence in students is considered, for example, by Y. Zheng as an essential component of learning activities, which allows them to independently set goals, find and process information, evaluate the results of their activities, and adjust their further actions in the field of learning and other development [16].

According to research by D. Chen, cognitive independence develops most effectively when students actively use digital technologies to search for, analyze, and synthesize information. This is because such activities foster critical thinking, self-learning skills, and a willingness to continuously improve [17]. Foreign researchers note the importance of combining traditional and digital educational environments for the full development of students' cognitive independence. They explain this by the fact that only a flexible combination of classical teaching methods with digital tools can enable students to gradually transition from passive use of educational information to an independent process of studying it [18].

The effective use of digital educational technologies in the learning process requires the following pedagogical conditions to be met: support for by the state and society; teacher training; individualized learning; active family involvement; and the creation of a comfortable educational environment. Only when these conditions are met is it possible to foster a positive attitude toward learning and develop independence [19].

Thus, modern approaches to understanding student motivation and cognitive independence indicate the need for active use of digital educational technologies in the educational process. Effective implementation of digital tools requires compliance with the necessary pedagogical conditions.

A model for developing students' learning motivation and cognitive independence using digital educational technologies has been developed in Figure 1.

The goal of the model is to develop sustainable learning motivation and cognitive independence in students through the systematic and targeted implementation of digital educational technologies in the educational process. The main tasks and three main components of implementation are identified: technological, methodological, and organizational-pedagogical.

Three stages are envisaged for the implementation of the model. The first stage involves assessing the initial level of motivation and independence among students. A calendar and thematic plan for the implementation of digital technologies and a program for their use should be drawn up. The next stage involves the gradual introduction and increase in the proportion of lessons using digital technologies. It is also necessary to organize project and research activities using digital tools. Regular feedback (including from students and parents) and discussion of the results of the use of technologies are essential. At the final stage, the effectiveness of the model's implementation should be evaluated, and problems and prospects for further improvement should be identified.

As part of this, a training program using digital technologies has been developed for the experimental group. It includes a clear plan of action, specific digital tools, and practical recommendations for their use. The program includes digital tools used by students in class, as well as for additional and independent study. The program covers the basic subjects of the 5th grade curriculum, as stipulated by the State Educational Standards of the Republic of Kazakhstan, and additional areas of development. For example, in mathematics, these areas are: the use of educational online platforms: bilimland.kz and daryn.online; yandex.uchebnik, uchi.ru; the use of interactive workbooks and electronic simulators (simulator presentations to demonstrate questions and tasks on an interactive whiteboard and simulator programs on the topic being studied for online work); conducting lessons with elements of gamification. It is proposed to include solving logic problems and puzzles on the Code Combat platform in the basics of computer science. Meanwhile, natural sciences include: virtual laboratory experiments and reviewing the procedure for

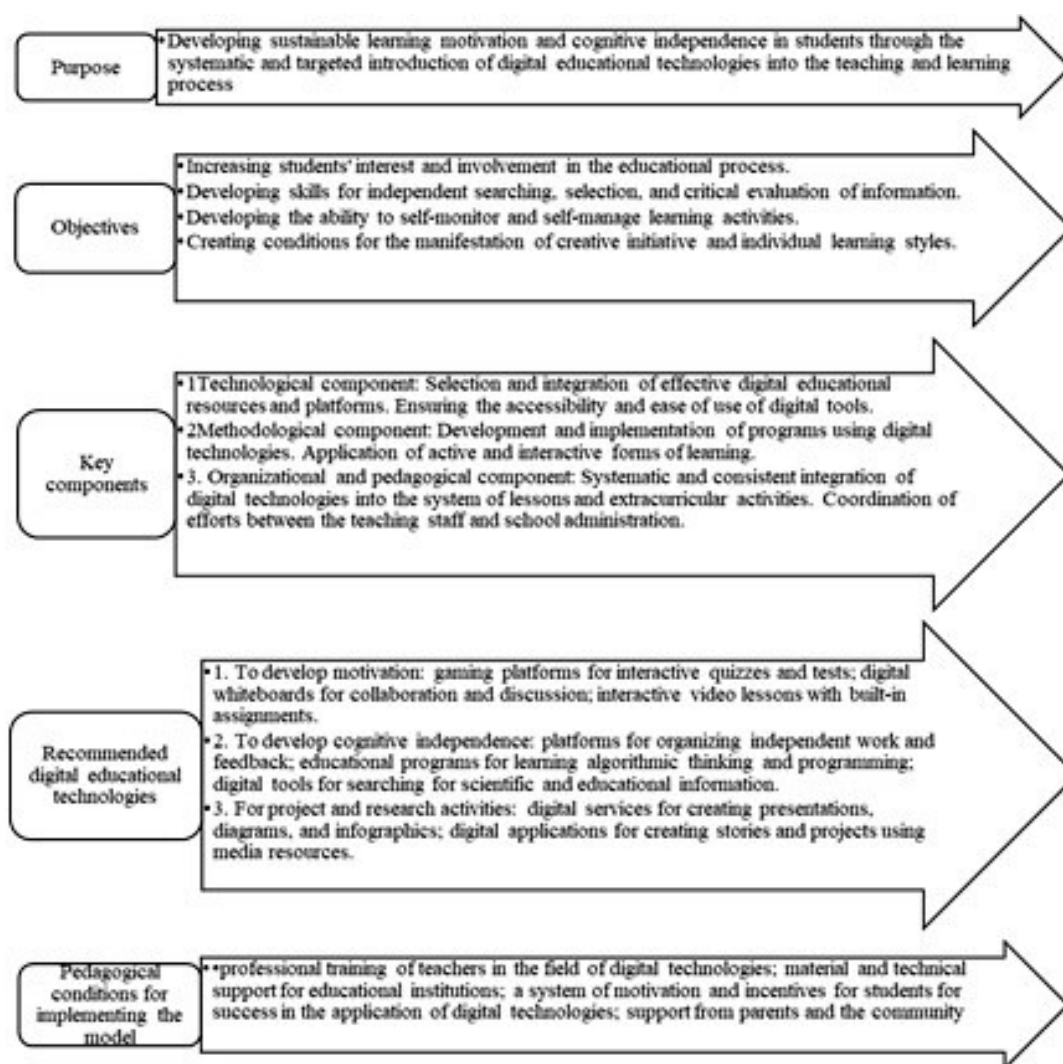

Figure 1 – Model for developing students' academic motivation and cognitive independence using digital educational technologies

conducting experiments; watching videos and documentaries on educational channels; creating thematic presentations and posters in PowerPoint and Prezi. In technology and art classes: creating individual and group projects using digital tools; electronic presentation of projects to classmates and teaching staff. In history and the subject «Man and Society»: video lessons using short and understandable educational videos on the history of Kazakhstan and world events, using materials from YouTube Edu Kazakhstan; specially created video materials taken from the Kundelik.kz portal; interactive maps

with a chronology of historical events, clearly showing key dates and important events; interactive maps with the ability to move and zoom in to study the geography of the ancient world and Kazakhstan; creation of mini-presentations in PowerPoint or Google Slides on specific topics; display of historical information in infographics in the Canva service, which makes it colorful and memorable; use of virtual tours to visit museums and monuments of the most historical places in Kazakhstan and the world without leaving the classroom. Also included are automated tests and simulators for periodic assessment of acquired knowledge and skills, with automatic checking.

The main digital educational technologies used in lessons are: interactive whiteboards and panels; electronic textbooks and manuals; online services for conducting tests and surveys; educational platforms and services for collaborative work with students. For independent work, students are offered: simulators and online quests; thematic video compilations; digital resources for additional reading and broadening their horizons; distance learning portals.

The results of the diagnostic assessment of learning motivation in three main areas are shown in Table 1, with average values and standard deviations for two groups of students at the beginning and end of the experiment.

Table 1 – Results of comparative diagnostics of academic motivation

Group	Period	Block I (personal meaning of learning)	Block II (ability to set goals)	Block III (motivational preferences)
Experimental group	Start	22 ± 1.3	20 ± 1.2	17 ± 1.4
	End	27 ± 1.1	28 ± 1.0	20 ± 1.3
Control group	Start	22 ± 1.5	19 ± 1.4	17 ± 1.5
	End	21 ± 1.4	20 ± 1.3	18 ± 1.4

At the beginning of the experiment, both groups had approximately the same indicators, reflecting an average level of academic motivation, as they were within the range of 20 points. The first block reflects the personal meaning of learning, which shows that, on average, students understand why they need to study, but not all of them see the connection between their goals and school activities. The second block deals with their ability to set goals, which is also average in terms of their ability to set specific learning goals for themselves and strive to achieve them. The third block shows the average motivational preferences of students and indicates that getting good grades is more important to them than interest in the subject and other social factors.

At the end of the experiment on the first block, Personal Meaning of Learning, the experimental group scored an average of 27±1.1 points, which is defined as a high level of motivation on average. These indicators show that the students in the experimental

group became much more aware of the personal significance of learning activities. They began to understand the connection between the learning process and their own life goals and needs. This increase in personal motivation is due to the effectiveness of the digital educational technologies being implemented. In the control group, there was a slight change, with the average level of motivation remaining the same. The lack of significant dynamics indicates that the traditional approaches used are not effective enough to form a personal meaning of learning.

The ability to set goals in the experimental group also improved significantly from 20 ± 1.2 points (average level of motivation) to 28 ± 1.0 points (very high level of motivation). Such dynamics indicate that students have learned to set learning goals for themselves more confidently and consciously and strive to achieve them, which usually ensures success in learning activities. The control group shows insignificant changes, indicating the low effectiveness of traditional teaching methods in developing the ability to set goals.

The motivational preferences in the experimental group were 17 ± 1.4 points (or average level of motivation) at the beginning of the experiment and 20 ± 1.3 points (upper limit of average level of motivation) at the end of the experiment. It should be noted that although the changes here are less pronounced, they are still significant. At the same time, the students' motivational preferences shifted towards deeper and more stable motives, which indicates that they became less dependent on external stimuli and focused on their internal values. The control group showed insignificant growth, which did not exceed the average level, indicating a general state of stability in the area of motivational preferences without any significant qualitative changes.

Thus, the dynamics of improvement were particularly evident in the EG in the area of personal meaning of learning and goal-setting ability. Additionally, students were distributed by motivation levels (% of the total number) and shown in Figure 2.

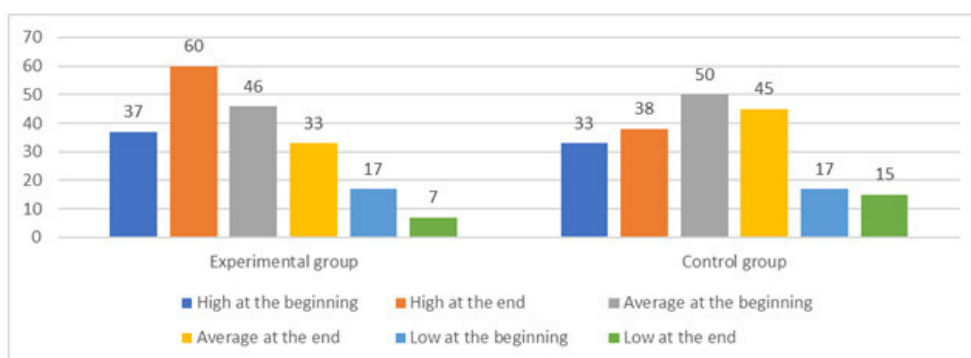

Figure 2 – Distribution of students by motivation levels (as a % of the total number)

The experimental group showed a significant increase in the proportion of students with high and very high levels of motivation (from 37% to 60%) and a decrease in the proportion of students with low levels of motivation (from 17% to 7%). The control group showed insignificant fluctuations in the distribution of students by motivation levels, indicating the stability of traditional teaching methods, with no significant growth dynamics. Thus, the results of the diagnostic assessment of academic motivation demonstrate the overall effectiveness of digital educational technologies in comparison with traditional teaching methods.

The table below shows the results of the diagnosis of the motivational sphere of students in the experimental and control groups at the initial and final stages of the pedagogical experiment using the methodology of N.G. Luskanova in Table 2.

Table 2 – Analysis of the results of the study of the level of school motivation, in percent

Group	Negative attitude (1 level)		Negative attitude (2 levels)		Low motivation (3 levels)		Positive attitude (4 levels)		Increased interest (5 levels)	
	begin	end	start	end	start	end	start	end	start	end
Experimental group	8		17	8	42	17	33	58		33
Control group	8	4	17	8	33	42	37	46		

At the initial stage, 8% of students in the experimental group had a negative attitude toward school (or level 1 academic motivation), but by the end of the experiment, this had completely disappeared. A negative attitude towards school (or level 2) was initially observed in 17% of students, but by the end of the experiment, there were no such students left. Low motivation (or level 3) decreased from 42% to 17%, indicating a significant reduction in the number of students with an unsatisfactory level of motivation. Positive attitude towards school (or level 4) increased from 33% to 58%, indicating a significant increase in the number of students who have a positive perception of school education. Increased interest in school (or level 5) was established only after the experiment and amounted to 33%, which indicates the formation of strong motivation and involvement in the learning process among these students. In the control group, the initial values were similar to those in the experimental group. At the end of the experiment, the negative attitude towards school changed insignificantly, by 4%. The negative attitude towards school decreased slightly (from 17% to 8%), but remains a significant factor. Low motivation decreased by only 9%, which suggests.

that motivation has stagnated. Positive attitudes toward school also increased by 9%, but no one showed increased interest in school.

The results of the study convincingly demonstrate the effectiveness of the pedagogical innovations applied in the experimental group. According to the data obtained, the use of innovative approaches made it possible to improve the motivation of the students in the experimental group, eliminate negative attitudes toward school in many of them, and form a more lasting interest in educational activities.

The results of L.A. Yasyukova's test for assessing independent thinking, reflecting the mean values and standard deviations in the experimental and control groups at the beginning and end of the experiment, are shown in Table 3.

Table 3 – Results of testing to assess independent thinking, in points

Group	Independent thinking (points)	
	Beginning	End
Experimental group	16±1.2	22±1.0
Control group	15±1.3	22±1.0

At the start of the experiment, the experimental group had an average score of 16±1.2 points, which corresponds to an average level of independent thinking. By the end of the experiment, there was a significant increase to 22±1.0, indicating a high level of independent thinking. The control group initially had an average score of 15±1.3 points, with a slight increase to 17±1.2 points by the end.

The diagnostic results are shown in percentages in Figure 3.

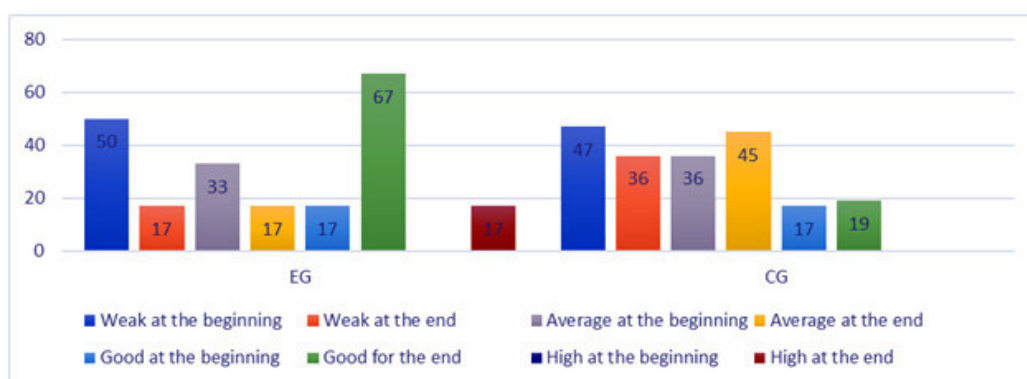

Figure 3 – Dynamics of the results of the diagnosis of independent thinking in

In the experimental group, the proportion of students with a weak level decreased threefold, while the number of students with a good level increased almost fourfold, and 17% achieved a high level of independence. The control group retained approximately

the same structure of independent thinking levels. The data obtained once again indicate the effectiveness of digital educational technologies in the development of independent thinking and the limitations of traditional teaching methods in the development of this skill.

The assessment of students' cognitive independence using T.A. Pushkina's «Triple Comparisons» method is shown in Table 4.

Table 4 – Results of comparative diagnosis of students' cognitive independence at the beginning and end of the experiment, in percent

Group	High level		Average level		Low level	
	Beginning	End	Start	End	Start	End
Experimental group	12	46	67	42	21	12
Control group	10	13	63	60	27	27

At the initial stage, most students (67%) in the experimental group were at an average level of cognitive independence, with small proportions at high (12%) and low (21%) levels. By the end of the experiment, significant changes had occurred, as the proportion of students with a high level of cognitive independence increased to 46%, and the proportion of students with a low level decreased to 12%. In the control group, the structure of cognitive independence remained virtually unchanged. The data obtained confirm the positive impact of digital educational technologies on the development of students' cognitive independence and indicate the limitations of traditional teaching methods in this area.

To confirm the effectiveness of digital educational technologies in the development of learning motivation and cognitive independence among students in the experimental group, a correlation analysis was performed using Spearman's rank correlation coefficient (ρ), since the data are presented in the form of ranked percentages and average values. The results are shown in Table 5.

Correlation analysis showed high positive values of Spearman's correlation coefficients ($\rho=0.83-0.91$), which indicate a strong direct relationship between the growth of academic motivation and the development of cognitive independence in students in the experimental group. It is likely that such connections arose by chance, since the significance levels are within the range of $p<0.05$ and $p<0.01$. A particularly significant correlation was noted between the proportion of students with a high level of motivation and a high level of cognitive independence according to the «Triple Comparisons» method ($\rho=0.91$, $p<0.01$), which indicates the role of digital educational technologies in the formation of a holistic system of academic motivation and cognitive independence in students. Thus, the results obtained confirm the research hypothesis.

Table 5 – Spearman's correlation coefficients between indicators of academic motivation and cognitive independence

Pair of indicators	Correlation coefficient (ρ)	Significance level (p)
Increase in the proportion of students with high motivation (Table 2) and increase in the average score according to L.A. Yasyukova's methodology (Table 3)	0.87	<0.05
Increase in the proportion of students with high motivation (Table 2) and increase in the proportion of students with high cognitive independence according to T.A. Pushkina's «Triple Comparisons» methodology (Table 4)	0.91	<0.01
Changes in the level of school motivation according to N.G. Luskanova's methodology (Table 4) and an increase in cognitive independence according to the «Triple Comparisons» methodology	0.83	<0.05

When compared with the results of other studies, its significance in pedagogical science has been established, as this study complements and refines scientific knowledge in the field of learning motivation, cognitive ability, and digital technologies. The results obtained are fully applicable in pedagogical science and practice. They advance pedagogical practice with a specifically developed model and program that can be used in secondary schools.

Conclusion

The establishment of basic theoretical approaches made it possible to use them in the practical part and consider the possibilities of increasing the level of academic motivation and cognitive independence of students, thereby preparing them for successful learning and further independent education in a rapidly developing digital environment. The scientific novelty of the research lies in a comprehensive approach to studying the impact of digital technologies on the formation of students' academic motivation and cognitive independence and is expressed in the development of a model and program for their development.

The proposed model and the program being implemented are modern and effective tools, as they provide a comprehensive approach to developing students' motivation to learn, cognitive abilities, and creative activity, and help prepare them for further education. The use of digital educational technologies in the course of the pedagogical experiment has proven to be highly effective in increasing the level of academic motivation among students. During the diagnosis using two methods, a significant increase in the number of students in the experimental group with high motivation scores and a significant decrease in the number of students with low motivation were noted. Meanwhile, the traditional teaching method did not lead to similar changes, as the control group retained a relatively

stable distribution of students by motivation levels. The use of digital educational technologies in practice also contributes to the activation of students' cognitive activity. The results of the test by L.A. Yasyukova and the «Triple Comparisons» method by T.A. Pushkina showed that the use of digital educational technologies has a significant positive effect on the development of students' independent thinking. Based on the fact that the experimental group demonstrated pronounced positive results, while the control group remained practically at the same level. This also confirms the role of digital technologies in the educational process aimed at the effective development of students' intellectual and creative potential, expressed in academic motivation and cognitive independence. Correlation analysis confirmed the research hypothesis.

Contribution of the authors

Yücel Gelişli – made a significant contribution to the conceptualization of the study and the development of its methodological framework. He participated in formulating the research problem, defining the research goals and objectives, and selecting the methods of analysis. This author conducted a significant part of the theoretical literature review, systematized existing approaches to the problem under study, and identified a research gap. In addition, the first author was actively involved in the collection and initial processing of empirical data, including the preparation of research tools and the organization of the information collection process. He was also responsible for structuring the text of the article and writing the introduction, theoretical part, and description of the research methodology.

Mizambayeva M.S. – focused on the analytical component of the work and the statistical processing of the data obtained. She applied quantitative methods of analysis, calculated key indicators, and interpreted the results obtained. The author developed the analytical models presented in the article and created graphic materials, including diagrams, tables, and charts, visualizing the main conclusions of the study. Her expertise in statistical analysis and data processing ensured the methodological rigor and reliability of the results presented. In addition, the second author participated in writing the section with the research results and their initial interpretation, as well as in preparing the appendices with detailed calculations and additional materials.

Aplashova A.Z. – was engaged in critical analysis of the results, formulating conclusions and practical recommendations based on the research. She ensured the connection between theoretical propositions and practical aspects of the problem under study, assessed the applicability of the results obtained in real conditions and their significance for various stakeholders. She was responsible for writing the discussion section of the article, where the results obtained were compared with data from other studies, the limitations of the work carried out were discussed, and directions for further research were outlined. She also coordinated the final editing process, ensuring the logical integrity of the text and its compliance with the requirements of the scientific journal, and participated in preparing responses to reviewers' comments during the publication process.

References

1. **Halikova, K.Z.** Actual problems of digital transformation of education [Electronic resource] // Bulletin of KazNPU named after Abai. Series: Pedagogical sciences. – 2021. – №3(67) – P. 41-49. <https://doi.org/10.51889/2020-3.1728-5496.05> [in Russian]
2. **Bazarbekova, R.** Studying the level of educational motivation of primary school students [Electronic resource] // Bulletin of KazNPU named after Abai. Series: Pedagogical and psychology. – 2022. – №3(52). – P. 111-120. <https://doi.org/10.51889/1750.2022.16.20.012> [in Russian]
3. **Kataev, N., Erkinkyzy, A.** The effectiveness of digital educational technologies in the organization of the learning process [Electronic resource] // Journal of Educational Sciences. – 2021. – №2(67) – P. 71-80. <https://doi.org/10.26577/JES.2021.v67.i2.08> [in Russian]
4. **Abilkasymova, A., ZHumabaj, N., Umiralhanov, A., ZHumalieva, L.** Digital technologies as the basis of effective education in the complex «school – pedagogical university [Electronic resource] // Scientific Journal of Pedagogy and Economics. – 2025. – №3(615) – P. 63-85. <https://doi.org/10.32014/2025.2518-1467.952> [in Russian]
5. **Berkimbayev, K.M., Niyazova, G.Zh., Burayeva, Zh.B.** Digital transformation of education: educational and methodological problems and ways to solve them [Electronic resource] // Bulletin of Abylai Khan Kazakh University of International Relations and World Languages. Series: Pedagogical Sciences. – 2022. – №2(65). – P. 1-10. <https://doi.org/10.48371/PEDS.2022.65.2.003>
6. **Toleubekova, R.K., Mausumbaev, R.S.** Methods of using digital technologies in the education system [Electronic resource] // Bulletin of Karaganda University, series “Pedagogy”. – 2021. – №2(102). – P. 26-31. <https://doi.org/10.31489/2021ped2/26-31> [in Kazakh]
7. **Yaseen, H., Mohammad, A., Ashal, N., Abusaimeh, H., Ali, A., Sharabati, A.** The impact of adaptive learning technologies, personalized feedback, and interactive AI tools on student engagement: The moderating role of digital literacy [Electronic resource] // Sustainability. – 2025. – №3(17) – P. 1-27. <https://doi.org/10.3390/su17031133>
8. **Li, Y., Chen, D., Deng, X.** The impact of digital educational games on student’s motivation for learning: The mediating effect of learning engagement and the moderating effect of the digital environment [Electronic resource] // PLOS ONE. – 2024. – №19. – P. 1-21. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0294350>
9. **Nacaroğlu, O., Kızkapan, O., Demir, H.** Middle school students' motivations and learning competencies in science: Mediating role of digital literacy [Electronic resource] // Psychology in the Schools. – 2025. – №5(62). – P. 1475-1487. <https://doi.org/10.1002/pits.23400>
10. **Simões, S., Oliveira, T., Nunes, C.** Influence of computers in students’ academic achievement [Electronic resource] // Heliyon. – 2022. – №3(8) – P. 1-12. <https://doi.org/10.1016/j.heliyon.2022.e09004>
11. **Chen, J., Mena, J., Flores, E., Zhang, S.** The mediating role of ICT technology application in students' learning motivation and knowledge expectations [Electronic resource] // Journal of Information Systems Engineering and Management. – 2025. – №4(10) – P. 687-698. <https://doi.org/10.52783/jisem.v10i4.9722>
12. **Oskarita, E., Arasy, H.** The role of digital tools in enhancing collaborative learning in secondary education [Electronic resource] // International Journal of Educational Research. – 2024. – №1 – P. 26-32. <https://doi.org/10.62951/ijer.v1i1.15>
13. **Mivehchi, L., Rajabion, L.** A framework for evaluating the impact of mobile games, technological innovation and collaborative learning on students’ motivation [Electronic resource] // Human Systems Management. – 2020. – №39. – P. 27-36. <https://doi.org/10.3233/hsm-190543>

14. Nouri, A., Zandi, T., Etemadizade, H. A canonical correlation analysis of the influence of access to and use of ICT on secondary school students' academic performance [Electronic resource] // Research in Learning Technology. – 2022. – №30. – P. 1-13. <https://doi.org/10.25304/rlt.v30.2679>
15. An, F., Xi, L., Yu, J. The relationship between technology acceptance and self-regulated learning: The mediation roles of intrinsic motivation and learning engagement [Electronic resource] // Education and Information Technologies. – 2023. – №3. – P. 1-19. <https://doi.org/10.1007/s10639-023-11959-3>
16. Zheng, Y., Zhang, J., Li, Y., Wu, X., Ding, R., Luo, X., Liu, P., Huang, J. Effects of digital game-based learning on students' digital etiquette literacy, learning motivations, and engagement [Electronic resource] // Heliyon. – 2023. – №10. – P. 1-18. <https://doi.org/10.1016/j.heliyon.2023.e23490>
17. Chen, D., Macleod, G. Effectiveness of digital tools to support pupils' reading in secondary school: A systematised review [Electronic resource] // International Journal of Mobile and Blended Learning. – 2021. – №13. – P. 1-16. <https://doi.org/10.4018/ijmbl.2021040101>
18. Chen, H., Wu, C. A digital role-playing game for learning: Effects on critical thinking and motivation [Electronic resource] // Interactive Learning Environments. – 2021. – №31. – P. 3018-3030. <https://doi.org/10.1080/10494820.2021.1916765>
19. Huang, S., Kuo, Y., Chen, H. Applying digital escape rooms infused with science teaching in elementary school: Learning performance, learning motivation, and problem-solving ability [Electronic resource] // Thinking Skills and Creativity. – 2020. – №37. – P. 100681. <https://doi.org/10.1016/j.tsc.2020.100681>

Ю. Гелишли¹, М.С. Мизамбаева², А.Ж. Аплашова³

¹ Гази Университеті, Анкара, Түркия

² № 35 жалпы орта білім беретін мектеп, Павлодар, Қазақстан

³ Астана Халықаралық Университеті, Астана, Қазақстан

Оқушылардың оқу мотивациясы мен танымдық дербестігін қалыптастыруда цифрлық технологиялардың рөлі

Аннотация. Бұл мақалада мектеп білімінде оқушылардың оқу мотивациясы мен танымдық дербестігін қалыптастыруда цифрлық технологияларды пайдаланудың мәселелері мен перспективалары қарастырылған. Зерттеу оқушылардың оқу мотивациясы мен танымдық дербестігін қалыптастыруда цифрлық білім беру технологияларының тиімділігін теориялық негіздеу және эксперименталды тексеру мақсатында жүргізілді. Зерттеу цифрлық технологиялардың оқушылар үшін маңызды екі құзыреттілікті қалыптастыруға әсер ету дәрежесін анықтауға бағытталған. Цифрландыруды дұрыс енгізу оқуға деген қызығушылықты арттыруға, ақпаратты дербес іздеу және талдау дағдыларын дамытуға қолайлы жағдайлар жасауға қабілетті деп болжанады. Жұмыстың ғылыми және практикалық маңыздылығы кешенді көзқарастан тұрады. Цифрлық орта жағдайында оқушылардың оқу мотивациясы мен танымдық дербестігі деңгейін арттыру мүмкіндігіне қатысты негізгі теориялық тәсілдер анықталды. Педагогикалық эксперимент барысында оқушылардың осы қабілеттерін дамыту бағдарламасы іске асырылды, бұл оларда әрі қарай білім алуға дайындықты қалыптастыруға ықпал етеді. Олардың тиімділігі арнайы диагностикалық әдістемелермен дәлелденді. Себебі эксперименттік топта мотивация мен танымдық дербестіктің жоғары көрсеткіштері бар оқушылардың үлесі ұлғайды және төмен деңгейдегі оқушылар саны айтарлықтай азайды. Сонымен қатар оқытудың дәстүрлі әдістемесі ұқсас өзгерістерге әкелмеді. Корреляциялық талдау зерттеудің

ұсынылған гипотезасын растады. Жүргізілген зерттеудің құндылығы педагогикалық практиканы дамытудан, нақты әзірленген модель мен бағдарламадан тұрады, олар жалпы білім беретін орта мектептерде пайдаланылуы мүмкін.

Кілтті сөздер: оқу мотивациясы, танымдық дербестік, цифрлық технологиялар, оқушылар, бағдарлама.

Ю. Гелишли¹, М.С. Мизамбаева², А.Ж. Аплашова³

¹ Гази университет, Анкара, Турция

² Средняя общеобразовательная школа № 35, Павлодар, Казахстан

³ Международный Университет Астана, Астана, Казахстан

Роль цифровых технологий в развитии академической мотивации и когнитивной автономии у студентов

Аннотация. В данной статье рассматриваются проблемы и перспективы использования цифровых технологий в развитии академической мотивации и когнитивной автономии у учащихся в школьном образовании. Исследование было проведено с целью теоретического обоснования и экспериментальной проверки эффективности цифровых образовательных технологий в формировании академической мотивации и когнитивной автономии у учащихся. Цель исследования – определить степень влияния цифровых технологий на формирование двух компетенций, имеющих решающее значение для учащихся. Выдвинута гипотеза, что правильное внедрение цифровых технологий может создать благоприятные условия для повышения интереса к обучению и развития навыков самостоятельного поиска и анализа информации. Научная и практическая значимость данной работы заключается в ее комплексном подходе. Установлены основные теоретические подходы к возможности повышения академической мотивации и когнитивной автономии учащихся в цифровой среде. В ходе педагогического эксперимента была реализована программа развития этих способностей у учащихся, способствующая их готовности к дальнейшему образованию. Ее эффективность была доказана с помощью специальных диагностических методов. В экспериментальной группе увеличилась доля учащихся с высокими показателями мотивации и когнитивной самостоятельности, а количество учащихся с низкими показателями значительно сократилось. В то же время традиционные методы обучения не привели к подобным изменениям. Корреляционный анализ подтвердил исследовательскую гипотезу. Ценность данного исследования заключается в продвижении педагогической практики с помощью специально разработанной модели и программы, которые могут быть реализованы в средних образовательных школах.

Ключевые слова: академическая мотивация, когнитивная автономия, цифровые технологии, учащиеся, программа.

Article history: Received: 18.11.2025. Accepted: 09.12.2025

Information about the authors:

Yücel Gelişli – Philosophy Doctor (PhD), Professor, Gazi University, Ankara, Turkey. E-mail: gelisli@gazi.edu.tr ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2816-3621>

Mizambayeva Meruyert Serikovna – the author is for correspondence, English language expert teacher, Secondary School №35, Pavlodar, Kazakhstan. Tel. +77056560657 E-mail: glorious05@mail.ru

Aplashova Arna Zhartaeva – candidate of psychological sciences, associate professor, Astana International University E-mail: aplashova.arna@mail.ru ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5736-6199>

Авторлар туралы мәлімет:

Юджель Гелишли – философия докторы (PhD), профессор, Гази Университеті, Анкара, Түркия. E-mail: gelisli@gazi.edu.tr ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2816-3621>

Мизамбаева Меруерт Сериковна – хат-хабар үшін автор, ағылшын тілі мұғалімі-сарапшысы, № 35 жалпы орта білім беретін мектеп, Павлодар, Қазақстан. Тел. +77056560657 E-mail: glorious05@mail.ru

Аплашова Арна Жартаевна – п.с.ғ.к. қауыдастырылған профессор, Астана Халықаралық Университеті, Астана, Қазақстан. E-mail: aplashova.arna@mail.ru ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5736-6199>

Информация об авторах:

Юджель Гелишли – доктор философии (PhD), профессор, Гази университет, Анкара, Турция. E-mail: gelisli@gazi.edu.tr ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2816-3621>

Мизамбаева Меруерт Сериковна – автор для корреспонденции, учитель-эксперт английского языка, Средняя общеобразовательная школа № 35, Павлодар, Казахстан. Тел. +77056560657 E-mail: glorious05@mail.ru

Аплашова Арна Жартаевна – к.п.с.н., ассоциированный профессор, Международный Университет Астана, Астана, Казахстан. E-mail: aplashova.arna@mail.ru ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5736-6199>

*Мақаланы рәсімдеу үшін қойылатын талап
(үлгіні пайдаланыңыз):*

Редакциялық алқа журналдың ғылыми-педагогикалық бағыты бойынша бұрын жарияланбаған мақалаларды қабылдайды. Мақала электрондық форматта (doc, .docx) тек журналдың ресми сайтына жүктеу арқылы <https://vestnik.ppu.edu.kz/> ұсынылады.

Шрифт кеглі – 12 (кесте мәтініне – 10 рұқсат етіледі), шрифт – Times New Roman, түзету – мәтін ені бойынша, интервал – бір, абзац шегінісі – 1,25 см, өрістері: жоғарғы және төменгі – 2 см, сол және оң – 2 см.

Суреттер, кестелер, графиктер, диаграммалар және т.б. нөмірлері мен атауын көрсете отырып, тікелей мәтінде ұсынылады (мысалы, 1 – сурет (кесте) – суреттің атауы). Кестенің атауы кестенің жоғарғы жағында абзацтан, суреттің атауы суреттің төменгі жағында ортадан көрсетіледі. Суреттер, кестелер, графиктер мен диаграммалар саны мақаланың барлық көлемінің 20%-нан аспауы тиіс.

Мақаланың көлемі (атауын, авторлар туралы мәліметтерді, аннотацияны, кілтті сөздерді, библиографиялық тізімді есепке алмағанда) кемінде 3000 сөзді құрауы және 5000-нан аспауы тиіс.

Мақаланы жариялау құны 8600 тг, Әлкей Марғұлан атындағы ППУ қызметкерлеріне 4300 тг құрайды және төлем, мақала баспаға қабылданғаннан кейін төленеді. Шетелдік авторлар (ҚР авторларының) – тегін.

Мақала құрылымы:

Бірінші жол – ЭОЖ нөмірі, (эмбебап ондық жіктеу) түзету – сол жақ шетінен, шрифт – жартылай қалың.

Екінші жол – FTAMP нөмірі (ғылыми техникалық ақпараттың мемлекетаралық рубрикаторы), түзету – сол жақ шеті бойынша, шрифт – жартылай қалың.

Бір бос орын (пробел)

Мақаланың авторы(лары) – аты-жөні мен тегі көрсетіледі отырып, бірнеше автор болған кезде жұмыс орындары реттік нөмірлері бар тізім түрінде көрсетіледі (үстеме), қала, мемлекет. Бұдан әрі – жеке жолда автордың e-mail көрсетіледі: бірнеше автор болған жағдайда тек қана корреспондент автордың e-mail көрсетіледі. Корреспондент автор* белгісімен белгіленеді. Рәсімдеуді мақала үлгісінен қараңыз.

Бір бос орын (пробел)

Мақаланың атауы (тақырыбы) мақаланың мәні мен мазмұнын көрсетіп, оқырманның назарын аударуы және қысқа және мазмұнды болуы керек. Тақырыптың оңтайлы ұзындығы – 7–13 сөз. Мақаланың атауы мақала тілінде ұсынылуы керек. Мақаланың атауы жартылай қалың шрифтпен, бас әріптермен, түзету ортасында ұсынылады.

Бір бос орын (пробел)

Мақала тілінде 150–250 сөзден тұратын аннотация (басқа екі тілде әдебиеттер тізімінен кейін мақаланың соңында беріледі).

Аннотация құрылымы келесі МІНДЕТТІ тармақтарды қамтиды:

- Зерттеу тақырыбы туралы кіріспе сөз.
- Ғылыми зерттеудің мақсаты, негізгі бағыттары мен идеялары.
- Жұмыстың ғылыми және практикалық маңыздылығының қысқаша сипаттамасы.
- Жүргізілген зерттеудің құндылығы (осы жұмыстың тиісті білім саласына қосқан үлесі).

Кілтті сөздер/сөз тіркестері – мақала тілінде 5–7 сөз.

Аннотация мен кілтті сөздер жартылай қалың шрифтпен, кіші әріптермен, курсивпен ұсынылады. Аннотацияның мазмұны және кілтті сөздер қарапайым қаріппен, кіші әріптермен, курсивпен жазылады.

Бір бос орын (пробел)

Мақала мәтіні

Мақала мәтіні келесі бөліктерді қамтуы керек:

Кіріспе

Тақырыпты таңдауды негіздеу; тақырыптың немесе мәселенің өзектілігі. Осыдан бұрын болған тәжірибелерді сипаттау негізінде тақырыпты таңдауды негіздеуде проблемалық жағдайдың болуы (қандай да бір зерттеулердің болмауы, жаңа объектінің пайда болуы және т.б.) туралы хабарланады. Зерттеудің мақсаты мен міндеттерінің қысқаша сипаттамасы, осы жұмыстың нәтижесін басқа авторлар алған нәтижелерден, зерттеу тақырыбы мен объектісінен, таңдалған саладағы зерттеулердің жалпы тенденцияларын көрсете отырып, проблеманың даму дәрежесінен, зерттеу теориясында, әдіснамасында, практикасында немесе қорытындыларында бар қайшылықтардан, зерттеулердегі немесе ғылыми мектептердегі олқылықтардан, перспективалардан ажырататын зерттеу тақырыбын дамытатын ғылыми жаңалық ұсынылады. Тақырыптың өзектілігі осы объектіні зерттеуге деген жалпы қызығушылықпен анықталады, бірақ бар сұрақтарға толық жауаптардың болмауы тақырыптың теориялық немесе практикалық маңыздылығымен дәлелденеді.

Материалдар мен әдістер

Бөлімде зерттеудің жүйелілігі сипатталады және зерттеуде қолданылатын әдістерді таңдау негізделеді. Зерттеу материалына сипаттама беріледі.

Нәтижелерді алу үшін қолданылған әдістемені, зерттеуде қолданылатын нақты әдістерді сипаттау ұсынылады. Егер деректерді алудың стандартты емес, инновациялық әдістері қолданылса, бұл бөлімді әсіресе мұқият сипаттау керек.

Нәтиже және талқылау

Негізгі бөлімде деректерді талдау, жалпылау және түсіндіру арқылы жұмыс гипотезасын (гипотезаларын) дәлелдеу қажет. Көлемі бойынша бұл бөлім мақалада орталық орын алады. Жүргізілген зерттеудің негізгі нәтижелерінің дәлелді баяндамасы, алынған нәтижелердің күтілетін нәтижелерге сәйкестігін сипаттау, зерттеудің қойылған мақсатына қол жеткізудің дәлелі ұсынылады. Алынған нәтижелердің ғылым мен практикада қолданылуының дәлелі келтіріледі. Бөлім нақты авторлық аналитикалық, жүйеленген материалдан тұрады. Қажет болған жағдайда сипаттамасы бар кестелермен, графиктермен, суреттермен қамтамасыз етіледі.

Қорытынды

Бөлімде алынған нәтижелерді жүйелеу көрсетіледі. Зерттеу нәтижелерінің қысқаша тұжырымдамасы, олардың маңыздылығын негіздеу беріледі. Нәтижелердің ғылыми жаңалығы сипатталады, оларды қолданудың мүмкін салалары, практикалық және ғылыми маңыздылығы көрсетіледі. Бөлімге қарастырылған мәселелердің даму болжамын енгізу, зерттеудің негізгі мәселесін одан әрі дамыту перспективаларын ұсыну қажет.

Қаржыландыру туралы ақпарат (бар болса).

Бір бос орын (пробел)

Мақала авторларының қосқан үлестері

Бір бос орын (пробел)

Пайдаланылатын әдебиеттер тізімі

Мақалада қолданылуына қарай [тік жақша арқылы] сілтемелер жасалады, әдебиеттердің саны 10-нан кем және 20-дан аспайтын атауынан тұрады. Сондай-ақ автордың өтініші бойынша

зерттелетін мәселе бойынша қосымша ақпарат алу үшін ұсынылатын 10-нан артық емес дереккөздер қосылуы мүмкін.

Дереккөздердің сипаттамасы MEMC 7.1-2003 сәйкес жүзеге асырылады.

Әдебиеттер тізімі екі нұсқада ұсынылуы керек: біріншісі – түпнұсқада, екіншісі – романизацияланған (транслитерация <http://www.translit.ru>). Ағылшын тіліндегі мақалалар ерекшелік болып табылады, оларда әдебиеттерді ағылшын тілінде беруге рұқсат етіледі, алайда басылыс тілді көрсету керек.

Романизацияланған әдебиеттер тізімі келесідей болуы керек: автор (лар), транслитерацияланған нұсқадағы тақырып [мақала атауын жақшадағы ағылшын тіліне аудару], ағылшын тіліндегі белгілері бар.

Транслитерация мысалы:

Matayev, B.A., Tulekova, G.M. «Men» koncepciya psihologiyadagy zertteu pani retinde [The concept of «Self» as a subject of study in psychology] [Text] // Scientific journal of S. Toraigrov Pavlodar State University. – 2019. – №4. – P. 264-275. [In Kazakh]

Ағылшын тіліндегі мақаланың әдебиетін рәсімдеу мысалы:

Matayev, B.A., Tulekova, G.M. The concept of «Self» as a subject of study in psychology [Text] // Scientific journal of S. Toraigrov Pavlodar State University. – 2019. – №4. – P. 264-275. [In Kazakh]

Әдебиеттер тізімі мақалада қолданылу реті бойынша ұсынылады.

Бұл бөлімде ескеру қажет:

- ғылымның осы саласында қолданылатын негізгі ғылыми жарияланымдар, зерттеудің озық әдістері келтіріледі;

- 2 дереккөзден артық емес;

- соңғы 20 жылдағы әдебиет көздерін пайдалану қажет;

- библиографиялық тізімде зерттеушілер мақаланың тақырыбы бойынша жариялаған іргелі және өзекті еңбектер болуы керек;

- мәтінде келтірілген жұмыстарға сілтемелер [төртбұрышты жақшада] берілген;

Бір бос орын (пробел)

Мақала тілінен басқа екі тілдегі тақырып, авторлар, аңдатпа және кілт сөздер

Reference-тен кейін мақала тілінен басқа екі тілде (қазақ / орыс / ағылшын) орналастырылады.

Бір бос орын (пробел)

Авторлар туралы мәліметтер 3 тілде беріледі, қамтиды:

Тегі Аты Әкесінің аты (толық), ғылыми дәрежесі, атағы, лауазымы, ұйымы, мекен-жайы, мемлекет. e-mail телефон (хат-хабар автор үшін), ORCID: (болған жағдайда)

Мысалы:

Матаев Берік Айтбайұлы – философия докторы (PhD), Педагогика жоғары мектебінің қаумдастырылған профессоры, Әлкей Марғұлан атындағы Павлодар педагогикалық университеті, Павлодар, Қазақстан. E-mail: matayevba@pspu.kz. ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0610-5108>

Ахметова Динара Салкеновна – хат-хабар үшін автор, магистрант, Әлкей Марғұлан атындағы Павлодар педагогикалық университеті, Павлодар, Қазақстан. Tel. +77773179995. E-mail: dinaraakhmetova11@gmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0610-5109>

*Б.А. Матаев*¹, Ю. Дончева², Д.С. Ахметова¹*

*¹ Әлкей Марғұлан атындағы Павлодар педагогикалық университеті,
Павлодар, Қазақстан*

*² Ангел Кънчев Русе университеті, Русе, Болгария
mataeyeva@pspu.kz*

COVID-19 КЕЗІНДЕ СТУДЕНТТЕРДЕ «МЕН» ТҰЖЫРЫМДАМАСЫН ҚАЛЫПТАСТЫРУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Аннотация. Дистанционды оқыту жағдайында «Педагогика және психология» мамандығы бойынша бакалавриат студенттерін кәсіби даярлаудың заманауи психологиялық-педагогикалық зерттеулері «Мен» тұжырымдамасы саласындағы зерттеулердің өзектілігін арттырады. ...

Кілтті сөздер: «Мен» тұжырымдамасы, кәсіби дайындық, студент, тұлға, болашақ маман.

Кіріспе

Self-realization of a future specialist is impossible without creating your own life and professional strategy. Therefore, it is necessary to develop the skills of self-realization and management of individual actions, as society puts forward new requirements for a person – a modern professional, as an active, creative thinker, able to transform his moral potential in changing conditions.

Материалдар мен әдістер

Many researchers describe two types of «Self» – real and ideal, and already a certain type of the «Self» concept can be attributed to the student professional «Self» concept. The concept of the real «Self» corresponds to the idea of «who I am», and the «ideal» – «what I want to be». In many cases, the real and ideal «Self» concept is different, which can lead to both negative consequences (intrapersonal conflict) and positive ones.

Нәтиже және талқылау

The ascertaining experiment was carried out on paper in the period from January to April 2020. The participants of the experiment were provided with forms in Kazakh/Russian. All respondents were familiarized with the purpose and objectives of the experiment and warned about the publication of the research results in a generalized analysis of the dissertation work, scientific journals, conferences, etc.

Қорытынды

To identify shifts in the above-mentioned criteria for the formation of the «Self» concept of students after the formative experiment, a control experiment will be conducted using the following methods: The methodology «Studying the motives of students' educational activities» by A.A. Rean, the Methodology «Unfinished sentences», the Methodology of M. Kuhn, T. McPartland «Who am I?», the author's questionnaire, essay, «I am the past, I am the present, I am the future» and A.S. Budassi «Self-assessment of personality» on digital media or through the use of various WEB programs. The estimation of the significance of the shifts was studied using the nonparametric Wilcoxon T-test and the sign criterion. Statistical data processing was carried out using the SPSS Statistics 21 program.

Мақала авторларының қосқан үлестері:

Б.А. Матаев – зерттеу жұмысының жалпы ғылыми тұжырымдамасын қалыптастырды, кәсіби өзін-өзі бағалау ұғымының теориялық негізін халықаралық тәжірибе тұрғысынан талдап, шетелдік әдебиеттерге шолу жасады. Сонымен қатар, зерттеудің әдіснамалық негіздерін таңдауға және алынған нәтижелерді салыстырмалы тұрғыда талдауға жетекшілік етті.

К.К. Шалғынбаева – әдебиет көздерін жүйелеп, кәсіби өзін-өзі бағалау мәселесіне қатысты отандық және шетелдік зерттеулерге аналитикалық шолу жасады. Алынған нәтижелерді талдап, олардың білім беру жүйесіндегі практикалық маңызын сипаттады. Автор сондай-ақ мақаланың қазақ тіліндегі ғылыми стилін жетілдіруге және терминологиялық нақтылыққа назар аударды.

З.К. Құлышарипова – зерттеу дизайнын әзірледі, эмпирикалық деректерді жинақтап, психологиялық диагностикалық әдістемелерді таңдады. Студенттермен жүргізілген сауалнама мен психологиялық талдаудың нәтижелерін өңдеп, статистикалық қорытынды жасады. Сонымен қатар, мақаланың құрылымын үйлестіріп, мазмұндық бөлігін жүйелеуге белсенді атсалысты.

Барлық авторлар зерттеу нәтижелерін талқылауға, қорытынды тұжырымдарды қалыптастыруға және мақаланы баспаға дайындауға бірлесіп қатысқан.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. **Матаев, Б.А.** Кәсіби даярлау жағдайында студенттердің «Мен» концепциясын қалыптастырудың ғылыми негіздері: 6D010300: док. PhD ... дис. [Мәтін] – Нұр-Сұлтан, 2022. – 176 б.

2. **Матаев, Б.А., Тулекова, Г.М.** «Мен» концепция психологиядағы зерттеу пәні ретінде [Мәтін] // С. Торайғыров атындағы Павлодар мемлекеттік университетінің ғылыми журналы. – 2019. – №4. – Б. 264-275.

3. **Staines, J.W.** The Self-Concept in Learning and Teaching [Text] // Australian Journal of Education. – 1963. – №7. – P. 172-186.

4. **Бодалев, А.А. Столин, В.В. Аванесов, В.С.** Общая психодиагностика. [Текст] – СПб.: Речь, 2006. – 440 с.

5. Сидоров, К.Р. Методика Дембо-Рубинштейн и её модификация [Текст] // Вестник Удмуртского университета. – 2013. – №1. – С. 40-43.

References

1 **Matayev, B.A.** Kasibi dayarlau zhagdaiynda studentterdin «Men» koncepciyasyn kalyptastyrudyn gylymi negizderi: dissertaciya na soiskanie stepeni doctora filosofii (PhD) po specialnosti 6D010300 – Pedagogika i psihologiya [Scientific foundations of the formation of the concept of «Self» of students in the conditions of professional training: 6D010300: Doc. PhD ... dis.] [Text] – Nur-Sultan, 2022. – 176 p.

2 **Matayev, B.A., Tulekova, G.M.** «Men» koncepciya psihologiyadagy zertteu pani retinde [The concept of «Self» as a subject of study in psychology] [Text] // Scientific journal of S. Toraigrov Pavlodar State University. – 2019. – №4. – P. 264-275.

3 **Staines, J.W.** The Self-Concept in Learning and Teaching [Text] // Australian Journal of Education. – 1963. – №7. – P. 172-186.

4 **Bodalev, A.A., Stolin, V.V., Avanesov, V.S.** Obshchaya psihodiagnostika [General psychodiagnostics] [Text] – SPb.: Rech, 2006. – 440 p.

5 **Sidorov, K.R.** Metodika Dembo-Rubinshtejn i eyo modifikaciya [Dembo-Rubinstein technique and its modification] [Text] // Bulletin of the Udmurt University. – 2013. – №1. – P. 40-43.

Б.А. Матаев^{*1}, Ю. Дончева², Д. Ахметова¹

¹ Павлодарский педагогический университет
имени Әлкей Марғұлан, Павлодар, Казахстан

² Русенский университет Ангел Кънчев, Русе, Болгария

**Особенности формирования «Я» концепции
у студентов во время covid-19**

Аннотация. Современные психолого-педагогические исследования профессиональной подготовки студентов бакалавриата по специальности «Педагогика и психология» в условиях дистанционного обучения повышают актуальность исследований в области «Я» концепции. ...

Ключевые слова: «Я» концепция, профессиональная подготовка, студент, личность, будущий специалист.

B. Matayev^{*1}, J. Doncheva², D. Akhmetova¹

¹ Pavlodar Pedagogical University
named after Alkei Margulan, Pavlodar, Kazakhstan

² Angel Kanchev university of Ruse, Ruse, Bulgaria

**Features of the formation of the «Self»
concept of students during the Covid-19**

Annotation. Modern psychological and pedagogical studies of professional training of undergraduate students in the specialty «Pedagogy and Psychology» in online learning conditions increase the relevance of research in the field of the «Self» concept. ...

Keywords: «Self» concept, professional training, student, personality, future specialist.

Авторлар туралы мәлімет:

Матаев Берік Айтбайұлы – хат-хабар үшін автор, философия докторы (PhD), Педагогика жоғары мектебінің қаумдастырылған профессоры, Әлкей Марғұлан атындағы Павлодар педагогикалық университеті, Павлодар, Қазақстан. Tel. +77773179995. E-mail: matayevba@pspu.kz. ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0610-5108>

Дончева Юлия – философия докторы (PhD), профессор, Ангел Кънчев Русе университеті, Русе, Болгария. E-mail: jdoncheva@uni-ruse.bg. ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3148-3220>

Ахметова Динара Салкеновна – магистрант, Әлкей Марғұлан атындағы Павлодар педагогикалық университеті, Павлодар, Қазақстан. E-mail: dinaraakhmetova11@gmail.com

Information about the authors:

Matayev Berik – the author is for correspondence, Philosophy Doctor (PhD), Associate Professor of the Higher School of Pedagogy, Pavlodar Pedagogical University named after Alkey Margulan, Pavlodar, Kazakhstan. Tel. +77773179995. E-mail: matayevba@pspu.kz. ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0610-5108>

Doncheva Juliya – Philosophy Doctor (PhD), Professor, Angel Kanchev university of Ruse, Ruse, Bulgaria. E-mail: jdoncheva@uni-ruse.bg. ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3148-3220>

Akhmetova Dinara – Master's student, Pavlodar Pedagogical University named after Alkey Margulan, Pavlodar, Kazakhstan. E-mail: dinaraakhmetova11@gmail.com

Информация об авторах:

Матаев Берик Айтбаевич – автор для корреспонденции, доктор философии (PhD), ассоциированный профессор высшей школы педагогики, Павлодарский педагогический университет имени Әлкей Марғұлан, Павлодар, Казахстан. Tel. +77773179995. E-mail: matayevba@pspu.kz. ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0610-5108>

Дончева Юлия – доктор философии (PhD), профессор, Русенский университет Ангел Кънчев, Русе, Болгария. E-mail: jdoncheva@uni-ruse.bg. ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3148-3220>

Ахметова Динара Салкеновна – магистрант, Павлодарский педагогический университет имени Әлкей Марғұлан, Павлодар, Казахстан. E-mail: dinaraakhmetova11@gmail.com

*Требование для оформления статьи
(используйте шаблон):*

Редакционная коллегия принимает ранее не опубликованные статьи по научно-педагогическому направлению журнала. Статья представляется в электронном формате (.doc, .docx,) ИСКЛЮЧИТЕЛЬНО путем загрузки материала на официальный сайт журнала <https://pedvestnik.ppu.edu.kz/>

Кегль шрифта – 12 (в таблицах допускается – 10), шрифт – Times New Roman, выравнивание – по ширине текста, интервал – одинарный, абзацный отступ – 1,25 см, поля: верхнее и нижнее – 2 см, левое и правое – 2 см.

Рисунки, таблицы, графики, диаграммы и др. представляются непосредственно в тексте с указанием нумерации и заглавия (Например, Рисунок (Таблица) 1 – Название рисунка). Название таблицы указывается сверху таблицы с абзаца, название рисунка указывается снизу рисунка по центру. Количество рисунков, таблиц, графиков и диаграмм не должно превышать 20% от всего объема статьи.

Объем статьи (без учета названия, сведений об авторах, аннотации, ключевых слов, библиографического списка) должен составлять от 3000 слов до 5000 слов.

Оплата за публикацию статьи составляет 8600 тенге, для сотрудников ППУ им. Ә. Марғұлан 4300 тенге и вносится после одобрения материала научным редактором. Зарубежные авторы без соавторства с отечественными учеными публикуются бесплатно.

Структура статьи:

Первая строка – номер УДК, (универсальная десятичная классификация) выравнивание – по левому краю, шрифт – полужирный.

Вторая строка – номер МРНТИ (Межгосударственный рубрикатор научной технической информации), выравнивание – по левому краю, шрифт – полужирный.

Один пробел

Автор(ы) статьи – с указанием инициалов и фамилии, при наличии нескольких авторов места работы указываются в виде списка с порядковыми номерами (надстрочный), город, страна. Далее – на отдельной строке указывается e-mail автора: при наличии нескольких авторов указывается e-mail только корреспондирующего автора. Корреспондирующий автор обозначается значком*. Оформление смотрите в образце статьи.

Один пробел

Название статьи (Заголовок) – лаконичное и информативное, отражающее содержание статьи, дающее возможность определить направление изучаемой проблемы. Оптимальная длина заголовка: 7–13 слов. Используется полужирный шрифт, буквы прописные, выравнивание – по центру. Название пишется на языке статьи. Название статьи представляется полужирным шрифтом, ПРОПИСНЫМИ буквами, выравнивание – по центру.

Один пробел

Аннотация – объем 150–250 слов, составляется на языке статьи (на двух других языках предоставляется в конце статьи после списка литературы).

Структура аннотации включает в себя следующие ОБЯЗАТЕЛЬНЫЕ пункты:

- Вступительное слово о теме исследования.
- Цель, основные направления и идеи научного исследования.
- Краткое описание научной и практической значимости работы.
- Ценность проведенного исследования (вклад, внесенный проведенным исследованием в соответствующую научную область).

Ключевые слова/словосочетания – количеством 5–7 на языке статьи.

Для заголовков «Аннотация» и «ключевые слова» используется полужирный шрифт, буквы строчные, курсив. Для текста аннотации и для ключевых слов используются простой шрифт, строчные буквы и курсив. Выравнивание – по ширине.

Один пробел

Текст статьи

Текст статьи должен включать следующие части:

Введение

Во введении раскрывается актуальность выбранной проблемы исследования, необходимость поиска путей ее решения, степень разработанности. Наряду с этим определяется степень важности ее решения в данный момент, способность результатов работы быть применимыми для решения значимых научно-практических задач. Представляется краткое описание цели и задач исследования, научная новизна, которая отличает результат данной работы от результатов, полученных другими авторами, предмет и объект исследования, степень разработанности проблемы с указанием общих тенденций исследований в выбранной сфере, имеющиеся конфликты в теории, методологии, практике или выводах исследований, пробелы в исследованиях или научных школах, перспективы развития темы исследования. При этом необходимо кратко описать наиболее авторитетные исследования казахстанских ученых, исследователей ближнего и дальнего зарубежья по рассматриваемой теме с указанием обязательных ссылок, отразить исходные гипотезы.

Материалы и методы

В разделе описывается последовательность выполнения исследования и обосновывается выбор методов, применённых в исследовании. Дается описание материала исследования.

Рекомендуется описать методологию, которая применялась для получения результатов, конкретные методы, применимые в исследовании. Если применены нестандартные, инновационные методы получения данных, данный раздел необходимо описать особенно тщательно.

Результаты и обсуждение

Основной раздел, в котором при помощи анализа, обобщения и разъяснения данных необходимо доказать рабочую гипотезу (гипотезы). По объему данный раздел занимает центральное место в статье. Представляется аргументированное изложение основных результатов проведенного исследования, описание соответствия полученных результатов ожидаемым, доказательство достижения поставленной цели исследования. Приводятся доказательства применимости полученных результатов в науке и практике. Раздел состоит из собственно авторского аналитического, систематизированного материала. При необходимости сопровождается таблицами, графиками, рисунками с последующим описанием.

Заключение

В разделе представлена систематизация полученных результатов. Дается краткая формулировка результатов исследования, обоснование их значимости. Описывается научная новизна результатов, указываются возможные сферы их применения, практическая и научная значимость. В раздел необходимо включить прогноз развития рассмотренных вопросов, представить перспективы дальнейшей разработки основной проблемы исследования.

Информация о финансировании (при наличии).

Один пробел

Вклад авторов

Один пробел

Список используемой литературы

Состоит из 10–20 наименований литературы, на которую делались ссылки по мере употребления в статье.

Также по желанию автора можно включить не более 10 источников, рекомендуемых для получения дополнительных сведений по исследуемой проблеме.

Описание источников осуществляется в соответствии с ГОСТ 7.1-2003

Список литературы необходимо представить в двух вариантах: первый – в оригинале, второй – романизированным алфавитом (транслитерация <http://www.translit.ru>). Исключением являются статьи на английском языке, в них допускается предоставление литературы на английском языке с указанием языка публикации.

Романизированный список литературы должен выглядеть в следующем виде: автор(-ы), название в транслитерированном варианте [перевод названия статьи на английский язык в квадратных скобках], выходные данные с обозначениями на английском языке.

Пример транслитерации:

Matayev, B.A., Tulekova, G.M. «Men» koncepciya psihologiyadagy zertteu pani retinde [The concept of «Self» as a subject of study in psychology] [Text] // Scientific journal of S. Toraigyrov Pavlodar State University. – 2019. – №4. – P. 264-275. [In Kazakh]

Пример оформления литературы статьи на английском языке:

Matayev, B.A., Tulekova, G.M. The concept of «Self» as a subject of study in psychology [Text] // Scientific journal of S. Toraigyrov Pavlodar State University. – 2019. – №4. – P. 264-275. [In Kazakh]

Список литературы представляется по мере использования в статье.

В данном разделе необходимо учесть, что:

- цитируются основные научные публикации, передовые методы исследования, которые применяются в данной области науки;

- допускается самоцитирование не более 2 источников;

- допускается использование источников, опубликованных за последние 20 лет;

- библиографический список должен содержать фундаментальные и наиболее актуальные труды, опубликованные исследователями по теме статьи;

- ссылки на цитируемые работы в тексте даются в [квадратных скобках];

Один пробел

Название, авторы, аннотация и ключевые слова на двух языках, отличных от языка статьи

Размещается после *Reference* на двух языках, отличных от языка статьи (казахском / русском / английском).

Один пробел

Сведение об авторах на трех языках, включают в себя:

Фамилия Имя Отчество (полностью), ученая степень, звание, должность, организация, адрес, страна. e-mail, телефон (только для автора корреспондента), ORCID: (при наличии)

Например:

Матаев Берик Айтбаевич – доктор философии (PhD), ассоциированный профессор высшей школы педагогики, Павлодарский педагогический университет имени Әлкей Марғұлан, Павлодар, Казахстан. E-mail: matayevba@pspu.kz. ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0610-5108>

Ахметова Динара Салкеновна – автор для корреспонденции, магистрант, Павлодарский педагогический университет имени Әлкей Марғұлан. Павлодар, Казахстан. Tel. +77773179995. E-mail: dinaraakhmetova11@gmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0610-5109>

*Б.А. Матаев*¹, Ю. Дончева², Д.С. Ахметова¹*

*¹ Павлодарский педагогический университет имени Элкей Марғұлан,
Павлодар, Казахстан*

*² Русенский университет Ангел Кънчев, Русе, Болгария
matayevba@pspu.kz*

ОСОБЕННОСТИ ФОРМИРОВАНИЯ «Я» КОНЦЕПЦИИ У СТУДЕНТОВ ВО ВРЕМЯ COVID-19

***Аннотация.** Современные психолого-педагогические исследования профессиональной подготовки студентов бакалавриата по специальности «Педагогика и психология» в условиях дистанционного обучения повышают актуальность исследований в области «Я» концепции. ...*

***Ключевые слова:** «Я» концепция, профессиональная подготовка, студент, личность, будущий специалист.*

Введение

Self-realization of a future specialist is impossible without creating your own life and professional strategy. Therefore, it is necessary to develop the skills of self-realization and management of individual actions, as society puts forward new requirements for a person – a modern professional, as an active, creative thinker, able to transform his moral potential in changing conditions.

Материалы и методы

Many researchers describe two types of «Self» – real and ideal, and already a certain type of the «Self» concept can be attributed to the student professional «Self» concept. The concept of the real «Self» corresponds to the idea of «who I am», and the «ideal» – «what I want to be». In many cases, the real and ideal «Self» concept is different, which can lead to both negative consequences (intrapersonal conflict) and positive ones.

Результаты и обсуждение

The ascertaining experiment was carried out on paper in the period from January to April 2020. The participants of the experiment were provided with forms in Kazakh/Russian. All respondents were familiarized with the purpose and objectives of the experiment and warned about the publication of the research results in a generalized analysis of the dissertation work, scientific journals, conferences, etc.

Заключение

To identify shifts in the above-mentioned criteria for the formation of the «Self» concept of students after the formative experiment, a control experiment will be conducted using the following methods: The methodology «Studying the motives of students' educational activities» by A.A. Rean, the Methodology «Unfinished sentences», the Methodology of M. Kuhn, T. McPartland «Who am I?», the author's questionnaire, essay, «I am the past, I am the present, I am the future» and A.S. Budassi «Self-assessment of personality» on digital media or through the use of various WEB programs. The estimation of the significance of the shifts was studied using the nonparametric Wilcoxon T-test and the sign criterion. Statistical data processing was carried out using the SPSS Statistics 21 program.

Вклад авторов:

Б.А. Матаев - сформировал общенаучную концепцию исследовательской работы, проанализировал теоретическую основу понятия профессиональной самооценки с точки зрения международного опыта и дал обзор зарубежной литературы. Кроме того, руководил подбором методологических основ исследования и сравнительным анализом полученных результатов.

К.К. Шалгынбаева - систематизировала литературные источники и провела аналитический обзор отечественных и зарубежных исследований, касающихся проблемы профессиональной самооценки. Проанализировав полученные результаты, охарактеризовал их практическое значение в системе образования. Автор также обратил внимание на совершенствование научного стиля статьи на казахском языке и терминологическую точность.

З.К. Кульшарипова - разработала дизайн исследования, обобщила эмпирические данные и выбрала методики психологической диагностики. Обработал результаты анкетирования и психологического анализа студентов и сделал статистические выводы. Кроме того, активно участвовал в согласовании структуры и систематизации содержательной части статьи.

Все авторы совместно участвовали в обсуждении результатов исследования, формировании заключительных выводов и подготовке статьи к изданию.

Список использованной литературы

1 **Матаев, Б.А.** Кәсіби даярлау жағдайында студенттердің «Мен» концепциясын қалыптастырудың ғылыми негіздері: 6D010300: док. PhD ... дис. [Мәтін] – Нұр-Сұлтан, 2022. – 176 б.

2 **Матаев, Б.А., Тулекова, Г.М.** «Мен» концепция психологиядағы зерттеу пәні ретінде [Мәтін] // С. Торайғыров атындағы Павлодар мемлекеттік университетінің ғылыми журналы. – 2019. – №4. – Б. 264-275.

3 **Staines, J.W.** The Self-Concept in Learning and Teaching [Text] // Australian Journal of Education. – 1963. – №7. – P. 172-186.

4 Бодалев, А.А. Столин, В.В. Аванесов, В.С. Общая психодиагностика. [Текст] – СПб.: Речь, 2006. – 440 с.

5 Сидоров, К.Р. Методика Дембо-Рубинштейн и её модификация [Текст] // Вестник Удмуртского университета. – 2013. – №1. – С. 40-43.

References

1 Matayev, B.A. Kasibi dayarlau zhagdaynda studentterdin «Men» koncepciyasyn kalyptastyrudyn gylymi negizderi: dissertaciya na soiskanie stepeni doctora filosofii (PhD) po specialnosti 6D010300 – Pedagogika i psihologiya [Scientific foundations of the formation of the concept of «Self» of students in the conditions of professional training: 6D010300: Doc. PhD ... dis.] [Text] – Nur-Sultan, 2022. – 176 p.

2 Matayev, B.A., Tulekova, G.M. «Men» koncepciya psihologiyadagy zertteu pani retinde [The concept of «Self» as a subject of study in psychology] [Text] // Scientific journal of S. Toraigrov Pavlodar State University. – 2019. – №4. – P. 264-275.

3 Staines, J.W. The Self-Concept in Learning and Teaching [Text] // Australian Journal of Education. – 1963. – №7. – P. 172-186.

4 Bodalev, A.A., Stolin, V.V., Avanesov, V.S. Obshchaya psihodiagnostika [General psychodiagnostics] [Text] – SPb.: Rech, 2006. – 440 p.

5 Sidorov, K.R. Metodika Dembo-Rubinshtejn i eyo modifikaciya [Dembo-Rubinstein technique and its modification] [Text] // Bulletin of the Udmurt University. – 2013. – №1. – P. 40-43.

Б.А. Матаев*¹, Ю. Дончева², Д. Ахметова¹

¹ Әлкей Марғұлан атындағы Павлодар педагогикалық университеті,
Павлодар, Қазақстан

² Ангел Кънчев Русе университеті, Русе, Болгария

**Covid-19 кезінде студенттерде «Мен»
тұжырымдамасын қалыптастыру ерекшеліктері**

Аннотация. Дистанционды оқыту жағдайында «Педагогика және психология» мамандығы бойынша бакалавриат студенттерін кәсіби даярлаудың заманауи психологиялық-педагогикалық зерттеулері «Мен» тұжырымдамасы саласындағы зерттеулердің өзектілігін арттырады. ...

Кілтті сөздер. «Мен» тұжырымдамасы, кәсіби дайындық, студент, тұлға, болашақ маман.

B. Matayev*¹, J. Doncheva², D. Akhmetova¹

¹ Pavlodar Pedagogical University
named after Alkei Margulan, Pavlodar, Kazakhstan

² Angel Kanchev university of Ruse, Ruse, Bulgaria

**Features of the formation of the «Self»
concept of students during the Covid-19**

Annotation. Modern psychological and pedagogical studies of professional training of undergraduate students in the specialty «Pedagogy and Psychology» in online learning conditions increase the relevance of research in the field of the «Self» concept. ...

Keywords: «Self» concept, professional training, student, personality, future specialist.

Информация об авторах:

Матаев Берик Айтбаевич – автор для корреспонденции, доктор философии (PhD), ассоциированный профессор высшей школы педагогики, Павлодарский педагогический университет имени Әлкей Марғұлан, Павлодар, Казахстан. Tel. +77773179995. E-mail: matayevba@pspu.kz. ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0610-5108>

Дончева Юлия – доктор философии (PhD), профессор, Русенский университет Ангел Кънчев, Русе, Болгария. E-mail: jdoncheva@uni-ruse.bg. ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3148-3220>

Ахметова Динара Салкеновна – магистрант, Павлодарский педагогический университет имени Әлкей Марғұлан, Павлодар, Казахстан. E-mail: dinaraakhmetova11@gmail.com

Авторлар туралы мәлемет:

Матаев Берік Айтбайұлы – хат-хабар үшін автор, философия докторы (PhD), Педагогика жоғары мектебінің қаумдастырылған профессоры, Әлкей Марғұлан атындағы Павлодар педагогикалық университеті, Павлодар, Қазақстан. Tel. +77773179995. E-mail: matayevba@pspu.kz. ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0610-5108>

Дончева Юлия – философия докторы (PhD), профессор, Ангел Кънчев Русе университеті, Русе, Болгария. E-mail: jdoncheva@uni-ruse.bg. ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3148-3220>

Ахметова Динара Салкеновна – магистрант, Әлкей Марғұлан атындағы Павлодар педагогикалық университеті, Павлодар, Қазақстан. E-mail: dinaraakhmetova11@gmail.com

Information about the authors:

Matayev Berik – the author is for correspondence, Philosophy Doctor (PhD), Associate Professor of the Higher School of Pedagogy, Pavlodar Pedagogical University named after Alkey Margulan, Pavlodar, Kazakhstan. Tel. +77773179995. E-mail: matayevba@pspu.kz. ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0610-5108>

Doncheva Juliya – Philosophy Doctor (PhD), Professor, Angel Kanchev university of Ruse, Ruse, Bulgaria. E-mail: jdoncheva@uni-ruse.bg. ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3148-3220>

Akhmetova Dinara – Master's student, Pavlodar Pedagogical University named after Alkey Margulan, Pavlodar, Kazakhstan. E-mail: dinaraakhmetova11@gmail.com

*Requirement for to format the article
(Use a template):*

The Editorial Board accepts previously unpublished articles in the scientific-pedagogical direction of the journal. Articles are submitted in electronic format (.doc, .docx,) ONLY by uploading them via the journal website <https://pedvestnik.ppu.edu.kz/>

The font size is 12 (the text of the tables may be 10), the font is Times New Roman, alignment – to the text width, single spacing, paragraph indent – 1.25 cm, margins: upper and lower – 2 cm, left and right – 2 cm.

Figures, tables, graphs, diagrams, etc. should be presented directly in the text, indicating the numbering and title (e.g., Figure (Table) 1 – Figure name). The name of the table is indicated at the top of the table, the name of the figure is indicated at the bottom of the figure. The number of figures, tables, graphs and diagrams should not exceed 20% of the total volume of the article.

The volume of the article (not including the title, information about the authors, abstract, keywords, bibliography list) should be at least 3000 words and should not exceed 5000.

The fee for the publication of the article is 8600, for employees of the A. Margulan PPU 4300 tng. and is paid by the author after approval by the scientific editor. Foreign authors, if they are published free of charge without co-authorship with domestic scientists.

Structure of the article:

First line – UDC number, (Universal Decimal Classification) alignment – on the left edge, font – bold.

Second line – IRSTI number (Interstate Rubricator of Scientific and Technical Information), left-alignment, bold font.

Single gap

The author(s) of the article – with initials and surname, if there are several authors, the places of work should be indicated as a list with ordinal numbers (superscript) in the sequence corresponding to the list of authors, city, country. Further, on a separate line indicate the author's e-mail: if there are several authors, only the e-mail of the corresponding author is indicated. The corresponding author is marked by *. For the design, see the sample article.

Single gap

The title of the article (Title) should reflect the essence and content of the article and catch the reader's attention. The title should be local and informative. The optimal length of the title is 7-13 words. The title should be presented in the language of the article. The title should be written in bold letters, in capital letters, centred and aligned.

Single gap

An abstract of 150-250 words in the language of the article (in the other two languages, it is provided at the end of the article after the list of references).

The structure of the abstract includes the following MUST paragraphs:

- Introduction about the topic of the research.
- Purpose, main directions and ideas of scientific research.
- Brief description of the scientific and practical importance of the work.
- The value of the research undertaken (the contribution made by the work to the relevant field of knowledge).

Keywords/phrases – number of 5–7 in the language of the article.

The annotation and keywords are presented in bold, lower case letters, italics. The very content of the annotation and the keywords themselves are in simple font, lowercase letters, italics.

Single gap

Article text

The text of the article should include the following parts:

Introduction (rationale for the choice of topic; relevance of the topic or problem. In the rationale for the choice of topic, based on the description of the experience of predecessors, a problem situation is reported (lack of any research, emergence of a new object, etc.). The relevance of the topic is determined by the general interest in the study of the given object, but the lack of exhaustive answers to the available questions, it is proved by the theoretical or practical significance of the topic).

Materials and methods (should consist of a description of the materials and progress of the work, as well as a full description of the methods used. The characterisation or description of the research material includes its presentation in qualitative and quantitative terms. The characterisation of the material is one factor that determines the validity of the conclusions and research methods. It should also cover the fundamental and new works on the topic researched by domestic and foreign scientists (at least 10 works), analysis of these works in terms of their scientific contribution, as well as gaps in research, which you complete in your article).

Results and discussion (provide an analysis and discussion of your research findings. Conclusions are given on the results of the study, and the main point is made. This is one of the most important sections of your paper. It should include an analysis of your work and a discussion of your findings in comparison with previous work, analyses and conclusions.)

Conclusion (summarising and summarising the work at this stage; confirming the truth of the assertion made by the author and the author's conclusion on the change in scientific knowledge in the light of the results obtained. The conclusions should not be abstract, they should be used to summarise the results of the research in a particular scientific field, with a description of suggestions or possibilities for further work).

Funding information (if available).

Single space

Contribution of the authors.

Single space

References

consists of 10–20 titles of literature to which references were made as they were used in the article. Also, at the request of the author not more than 10 recommended sources for additional information on the problem under study.

The description of the sources is made in accordance with State Standard 7.1-2003.

The list of references should be presented in two versions: the first – in the original, the second – in romanized alphabet (transliteration <http://www.translit.ru>). The exception is articles in English, where it is allowed to provide literature in English with an indication of the language of publication.

The Romanized list of references should look as follows: author(s), title in transliterated variant [translation of the title of the article into English in square brackets], the output data with designations in English.

Example of transliteration:

Matayev, B.A., Tulekova, G.M. «Men» koncepciya psihologiyadagy zertteu pani retinde [The concept of «Self» as a subject of study in psychology] [Text] // Scientific journal of S. Toraigyrov Pavlodar State University. – 2019. – №4. – P. 264-275. [In Kazakh]

An example of the design of the literature of an article in English:

Matayev, B.A., Tulekova, G.M. The concept of «Self» as a subject of study in psychology [Text]
// Scientific journal of S. Toraigyrov Pavlodar State University. – 2019. – №4. – P. 264-275. [In Kazakh]

The list of references is presented as the article is used.

This section should take into account:

- main scientific publications, advanced research methods that are applied in the given field of science are cited;

- self-citations not more than 2 sources;

- it is necessary to use sources of literature for the last 20 years;

- the bibliography list should contain fundamental and most relevant works published by researchers on the topic of the article;

- the references to the cited papers in the text should be given in [square brackets];

Single space

Title, authors, abstract and keywords in two languages other than the language of the article is placed after *Reference* in two languages other than the language of the article (Kazakh / Russian / English).

One space

Information about the authors include

Full name, academic degree, title, position, organization, address, country. E-mail, phone (only for the correspondent's author), ORCID: (if available)

For example:

Matayev Berik - Philosophy Doctor (PhD), Associate Professor of the Higher School of Pedagogy, Pavlodar Pedagogical University named after Alkey Margulan, Pavlodar, Kazakhstan. E-mail: matayevba@pspu.kz. ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0610-5108>

Akhmetova Dinara - the author is for correspondence, Master's student, Pavlodar Pedagogical University named after Alkey Margulan, Pavlodar, Kazakhstan. Tel. +77773179995. E-mail: dinaraakhmetova11@gmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0610-5109>

B. Matayev ^{*1}, J. Doncheva ², D. Akhmetova ¹

*¹Pavlodar Pedagogical University named after Alkei Margulan,
Pavlodar, Kazakhstan*

*²Angel Kanchev university of Ruse, Ruse, Bulgaria
matayevba@pspu.kz*

FEATURES OF THE FORMATION OF THE «SELF» CONCEPT OF STUDENTS DURING THE COVID-19

Annotation. *Modern psychological and pedagogical studies of professional training of undergraduate students in the specialty «Pedagogy and Psychology» in online learning conditions increase the relevance of research in the field of the «Self» concept. ...*

Keywords: *«Self» concept, professional training, student, personality, future specialist.*

Introduction

Self-realization of a future specialist is impossible without creating your own life and professional strategy. Therefore, it is necessary to develop the skills of self-realization and management of individual actions, as society puts forward new requirements for a person – a modern professional, as an active, creative thinker, able to transform his moral potential in changing conditions.

Materials and methods

Many researchers (Baumeister et al., 1989; Burns, 1979; Rogers, et al., 1957) describe two types of «Self» – real and ideal, and already a certain type of the «Self» concept can be attributed to the student professional «Self» concept. The concept of the real «Self» corresponds to the idea of «who I am», and the «ideal» – «what I want to be». In many cases, the real and ideal «Self» concept is different, which can lead to both negative consequences (intrapersonal conflict) and positive ones.

Results and discussion

The ascertaining experiment was carried out on paper in the period from January to April 2020. The participants of the experiment were provided with forms in Kazakh/Russian. All respondents were familiarized with the purpose and objectives of the experiment and warned about the publication of the research results in a generalized analysis of the dissertation work, scientific journals, conferences, etc.

Conclusion

To identify shifts in the above-mentioned criteria for the formation of the «Self» concept of students after the formative experiment, a control experiment will be conducted

using the following methods: The methodology «Studying the motives of students' educational activities» by A.A. Rean, the Methodology «Unfinished sentences», the Methodology of M. Kuhn, T. McPartland «Who am I?», the author's questionnaire, essay, «I am the past, I am the present, I am the future» and A.S. Budassi «Self-assessment of personality» on digital media or through the use of various WEB programs. The estimation of the significance of the shifts was studied using the nonparametric Wilcoxon T-test and the sign criterion. Statistical data processing was carried out using the SPSS Statistics 21 program.

Contribution of the authors:

B. Matayev – was responsible for the theoretical foundation of the study. She conducted a comprehensive review of the existing literature on emotional intelligence and its relevance to scientific and professional competencies. She contributed to the development of the research framework, defining key constructs, hypotheses, and conceptual models, and helped formulate the methodological strategy for the study.

K. Shalgynbayeva – coordinated the empirical research phase, organized and conducted the pedagogical experiment, and ensured ethical compliance during data collection. He managed collaboration with participating universities, oversaw data gathering (questionnaires, interviews), and contributed significantly to the structuring and writing of the manuscript, integrating theoretical and empirical findings.

Z. Kulsharipova – conducted the data processing and statistical analysis, applying regression analysis and interpreting the findings. She was responsible for visualizing the results and drawing practical conclusions. Akhmetova also developed and tested training modules and interactive tasks to foster emotional intelligence, and provided the final recommendations for educational practices based on the research outcomes.

References

1 **Matayev, B.A.** Kasibi dayarlaw zhagdaynda studentterdin «Men» koncepciyasyn kalyptastyrudyn gylymi negizderi: dissertaciya na soiskanie stepeni doctora filosofii (PhD) po specialnosti 6D010300 – Pedagogika i psihologiya [Scientific foundations of the formation of the concept of «Self» of students in the conditions of professional training: 6D010300: Doc. PhD ... dis.] [Text] – Nur-Sultan, 2022. – 176 p.

2 **Matayev, B.A., Tulekova, G.M.** «Men» koncepciya psihologiyadagy zertteu pani retinde [The concept of «Self» as a subject of study in psychology] [Text] // Scientific journal of S. Toraigyrov Pavlodar State University. – 2019. – №4. – P. 264-275.

3 **Staines, J.W.** The Self-Concept in Learning and Teaching [Text] // Australian Journal of Education. – 1963. – №7. – P. 172-186.

4 **Bodalev, A.A., Stolin, V.V., Avanesov, V.S.** Obshchaya psihodiagnostika [General psychodiagnostics] [Text] – SPb.: Rech, 2006. – 440 p.

5 **Sidorov, K.R.** Metodika Dembo-Rubinshtejn i eyo modifikaciya [Dembo-Rubinstein technique and its modification] [Text] // Bulletin of the Udmurt University. – 2013. – №1. – P. 40-43.

Б.А. Матаев*¹, Ю. Дончева², Д. Ахметова¹

¹ Өлкей Марғұлан атындағы Павлодар педагогикалық университеті,
Павлодар, Қазақстан

² Ангел Кънчев Русе университеті, Русе, Болгария

**Covid-19 кезінде студенттерде «Мен»
тұжырымдамасын қалыптастыру ерекшеліктері**

Аннотация. Дистанционды оқыту жағдайында «Педагогика және психология» мамандығы бойынша бакалавриат студенттерін кәсіби даярлаудың заманауи психологиялық-педагогикалық зерттеулері «Мен» тұжырымдамасы саласындағы зерттеулердің өзектілігін арттырады. ...

Кілтті сөздер. «Мен» тұжырымдамасы, кәсіби дайындық, студент, тұлға, болашақ маман.

Б.А. Матаев*¹, Ю. Дончева², Д. Ахметова¹

¹ Павлодарский педагогический университет
имени Өлкей Марғұлан, Павлодар, Казахстан

² Русенский университет Ангел Кънчев, Русе, Болгария

**Особенности формирования «Я»-концепции
у студентов во время covid-19**

Аннотация. Современные психолого-педагогические исследования профессиональной подготовки студентов бакалавриата по специальности «Педагогика и психология» в условиях дистанционного-обучения повышают актуальность исследований в области «Я» концепции. ...

Ключевые слова: «Я»-концепция, профессиональная подготовка, студент, личность, будущий специалист.

Information about the authors:

Matayev Berik – the author is for correspondence, Philosophy Doctor (PhD), Associate Professor of the Higher School of Pedagogy, Pavlodar Pedagogical University named after Alkey Margulan, Pavlodar, Kazakhstan. Tel. +77773179995. E-mail: matayevba@pspu.kz. ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0610-5108>

Doncheva Juliya – Philosophy Doctor (PhD), Professor, Angel Kanchev university of Ruse, Ruse, Bulgaria. E-mail: jdoncheva@uni-ruse.bg. ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3148-3220>

Akhmetova Dinara – Master's student, Pavlodar Pedagogical University named after Alkey Margulan, Pavlodar, Kazakhstan. E-mail: dinaraakhmetova11@gmail.com

Авторлар туралы мәлімет:

Матаев Берік Айтбайұлы – хат-хабар үшін автор, философия докторы (PhD), Педагогика жоғары мектебінің қаумдастырылған профессоры, Өлкей Марғұлан атындағы Павлодар педагогикалық университеті, Павлодар, Қазақстан. Tel. +77773179995. E-mail: matayevba@pspu.kz. ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0610-5108>

АВТОРЛАРҒА АРНАЛҒАН ЕРЕЖЕ

ПРАВИЛА ДЛЯ АВТОРОВ

Дончева Юлия – философия докторы (PhD), профессор, Ангел Кънчев Русе университеті, Русе, Болгария. E-mail: jdoncheva@uni-ruse.bg. ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3148-3220>

Ахметова Динара Салкеновна – магистрант, Әлкей Марғұлан атындағы Павлодар педагогикалық университеті, Павлодар, Қазақстан. E-mail: dinaraakhmetova11@gmail.com

Информация об авторах:

Матаев Берик Айтбаевич – автор для корреспонденции, доктор философии (PhD), ассоциированный профессор высшей школы педагогики, Павлодарский педагогический университет имени Әлкей Марғұлан, Павлодар, Казахстан. Tel. +77773179995. E-mail: matauevba@pspu.kz. ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0610-5108>

Дончева Юлия – доктор философии (PhD), профессор, Русенский университет Ангел Кънчев, Русе, Болгария. E-mail: jdoncheva@uni-ruse.bg. ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3148-3220>

Ахметова Динара Салкеновна – магистрант, Павлодарский педагогический университет имени Әлкей Марғұлан, Павлодар, Казахстан. E-mail: dinaraakhmetova11@gmail.com

Компьютерде терген: С. Пилипенко

Басуға 24.12.2025 ж. қол қойылды.
Форматы 70×100 1/16. Кітап-журнал қағазы.
Көлемі 7,65 шартты б.т. Таралымы 300 дана.
Бағасы келісім бойынша.
Тапсырыс № 1565

Компьютерная верстка: С. Пилипенко

Подписано в печать 24.12.2025 г.
Формат 70×100 1/16. Бумага книжно-журнальная.
Объем 7,65 уч.-изд. л. Тираж 300 экз.
Цена договорная.
Заказ № 1565

Редакционно-издательский отдел
Павлодарского педагогического университета имени Әлкей Марғұлан
140002, г. Павлодар, ул. Олжабай батыр, 60.